

રાણકદેવીરાહજેગાર

નાટક

જે અંત્રી.

અનાવનાર,

સીરંગધર મુળશંકર માન્યકર.

તથા

રૂપશંકર ઉદેશંકર ઓઝા.

અપની પ્રસિદ્ધ કરનાર,

બુકસેલર દુલભભાઈ ગુહાલાઈની રજાથી

મહાદેવ નામચંદ્ર ગંગુષ્ટે—બુકસેલર,

વજુ હરવાળા—અમદાવાદ.

આજીની ૭ મી પ્રત ૨૨૦૦.

(અર્થે હવે રજાવાળા ગણાય છે)

અમદાવાદ.

ધી રાજનગર ટામપ કાકિન્દરી વિન્ડીંગ પ્રેસમાં

લેસી મલાઈ મુગલુએ છાપી.

સંવત ૧૯૬૦ — સંવત ૧૯૦૪

ક્રીમત ૭-૧૨-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૬૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

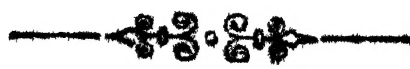
અનુક્રમાંક ૯૬૬

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રાહુલદેવી રાખેંગાવર

વિષય ૬-૨

રાહસ્યંગાર અને રાણકદેવી નાટક.

(ઇશ્વર સ્તુતિ)

(સર્વ પાત્રો સાથે.)

છે જનપાલક દાસક દુઃખનો, કુલ પૃથ્વીમાં તું એકલો.
(એ દખ)

સર્વ પાત્રો—

પરમેશ પરેશ કૃપા કરજો, અસ્પ સ્તુતી અમારી ઉર ધરજો,
ઉમમા અધ્યાગે સગી સદા, ભકતોને નહીં દુઃખ કદા;
ભજો છે જન તુજને સર્વદા, દુઃખો અમારાં તું હરજો. ૧
અર્ધ ચંદ્ર જડામાં ખીરાજો છે, ખળ ખળ ગંગાજી વહે છે;
સર્વમાં વ્યાપક હે નાથ, પતીતપાવન અધમ વિમાર,
સ્તુતિ કરીયે વારમવાર, કલેશ અમારા તું હરજો. ૨
જળધરે મલધર શકર છો, ફરશધર પતંગ મારી છો;
ભક્તનો અંગે લેખ કરો, જંગલમાં નિશ દિન લેર કરો.
મળ ચમ હમેશાં વચ્ચ ધરો, સમદ્રષ્ટી રાખા સૌપર છે. ૩
જનદ્રયની જુગ્મમાં વાસ કર્યો, આ દુખોનો તો નાશ કર્યો;
કૃતી કજે નહીં કોઈ જન, વસો છો સર્વને હો મન,
અર્પી તુજને તન મન ધન, અર્જ કરી તે ગિત ધરજો. ૪
વિસ્વેશ સુરેશ નરેશ પતી, પરમેશ ધનેશ દુગ્ધ જડી,
શેવક આજ કરે છે શેવ, દેવ તણા પશુ મહોગ દેવ;
આતી લેજો સ્તુતી એવ, દુઃખો અમારાં તું હરજો. ૫

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—કડલી નગરમાં રાજા પારસીંહની રીથ.

પાત્ર—પારસીંહ, જુદિગળ, અને દાગી કેસર.

પારસીંહ—પ્રિય પ્રધાનજી આજ દાસ માહાર મન ધણું—

નિબ્ધજ રહે છે, કારણ માહારી આકેલી વૃદ્ધ અવસ્થાએ કાંઈ પણ
સંતતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. એટલુંજ નહીં પણ દાસ મારે પ્રાણ

પ્રિય મહારાજ મહાન કૃપામાં અતિ દુઃખ થયે છે, વાહલા બુદ્ધિ-
બળ ! જે ઇશ્વરકૃપાથી પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થાય તો હું જેવો ખાતે
કર્યો મહદ ભાગ્યશાળી ! અને એમ માય તેજ માહારા હજારો
દુઃખનો વચ્ચે માહારા રાજ અને તાજ બને સલામત રહે. નહીંતર
એક તો વૃદ્ધા અવસ્થા અને ખીજી આ મહોરી શીકરથી થયેલ
અશક્તપણાનો લાભ તેઓ શા વાસ્તે નહીં લે. અરે દેવ મેં તારો
એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે મને દુઃખી કરે છે ? (નીચું જોઈ
સ્ખાલથી આંસુ લુવે છે,)

બુદ્ધિબળ—મહારાજપિરાજ ! સાવધ થાઓ ! સાવધ થાઓ
આટલી બત્તી દીલમીરી કરવાથી આપની અશક્તિમાં ઓર બ્યારે
વધારે થઇ જશ લાગશે. પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક આપની આસ્તા
હિપર તેમજ નીતિ અને ભક્તિ ઉપર પુરતું લક્ષ આપીં આપનું
દુઃખ થોડા રોજમાં દૂર કરશે.

પારસીહ—પ્રધાનજી ! એ ઝાંઝવાના જળની માફક, આઝા
રના કુલની માફક, સસજાના સીંગના જેવી નિષ્કળ આશા ક્યાં
સુખી રોખવી ? જે સર્વજ્ઞ અંતર્યામીના માહારા ઉપર કૃપા હોત તો
આજ દિવસ સુધી શા માટે ન થાત; પરંતુ વાહલા પ્રધાન એ
કૃપા નહીં પણ કુનોહ છે, માહારા શરીર હવે લાગે વખત આ
દુનિયાં ઉપર ટકવાનું નથી. હા ઇશ્વર ! માહારા દુઃખનો છેડો લાવ
અને માહારો નેક ન્યાય તારો હજુર બેસાવી કર. તાપ્ત ઉપર
ખેજાન લાલતમાં રોકમાં લીન થઇ ગાય છે.

ભૈરવી ગજલ.

(ચત્રમુખીને એકલી હાડીને હું આજ્યો અહીં—એ દય)

દુઃખ દર્દથી દીવડું અતી, બેહાલ થઇ માહારી ગતી;

વિના સંતતી અરે, સુખ માહાર સૌ દરે;

ધોક વિના પુત્રની, શીટકર લોક સૌ કરે

સુખ માહાર કે કહી, જુવે નહીં સવારમાં;

કહે છે સુખથી વાંઝીયો, આવે નહીં દુસારમાં.

પાપ પેલે જન્મ મેં, કર્યો ધણાં પ્રભુ અરે;

ક્ષમા કરો હો નાથરે, લાચાર છું અરે રે.

ઉદાર મન તો થયું, ગઈક હામ દીવની;

કરી ખરેખરી પ્રભુ, વિનતી આ અસીવની

ચાલ છે પુરા દીન તો, પરિત મહારીને ખરા;

પુત્ર દર્શન દે હવે, આવી છે માહારી જરા.

(મુઝમત થાય છે)

કેશર—પ્રધાનજી! માહારાજના આમ બેભાન કેમ પડ્યા! છે
હું વધામણી લઇને આવી છઠી.

બુદ્ધિબળ—કેમ રોલી વધામણી! શું જાણસાહેબને પુત્રનો
પ્રસવ થયો!

કેશર—ના, ના, પુત્રનો નહીં પણ પુત્રીનો પ્રસવ થયો.

બુદ્ધિબળ—મહા સર, સર્વમ સર્વેશ્વરે જાણસાહેબને તો
જાંબન મુક્ત કર્યા એજ શુકર. હે ત્યારે હું માહારાજને જાગૃત
કરું છું. એમ કહી માહારાજને મુઠ્ઠા અવસ્થામાંથી જાગૃત અવ-
સ્થામાં લાવે છે.

પારસીંહ—કેમ કેશર! અંતરજુદના શું જાગર છે?

કેશર—(માથું નીચું નમાવી) માહારાજ!

(ઘરસે ઘડાં કોત ખુદાકે લીધે લાયા મુન્નડું—એ હખ)

લાવી ચક્રં આજ રાત્ર, એક જધાઇ સારી;

પુત્રી પેદા થઇ છે, આપ ઘેર એક પ્યારી. ૧

કરો ખુશી આજ રાત્ર, અર્જ આપ પાસ મારી;

સુખી કરો તેથી આજ, આપી સીરપાવ સારી. ૨

માહારાજ આપને ત્યાં આજે એક અતિ રમ્ય પુત્રીનો જન્મ
થયો છે તેને માટે આ ફાંકરીને યોગ્ય સીરપાવ આપી નીહાલ
કરશો.

પારસીંહ—(ઘણીજ ખુશીમાં આવી) પરધાનજી!

હિપલીજ હખ.

ઘણો ખુશીનોજ દીન, આજ છે પ્રધાન માહારાજ;

તેથી જલ્દી દેજે તું, દાશીને સીરપાવ સારા. ૧

જલ્દી ખોલાવતું, જોશીનેજ આજ આંહી;

કરે જન્મોતરી, પુત્રીજ કેરી તે તહી. ૨

વાહાલા પ્રધાન પુત્ર કે પુત્રી એ કુદરતના હાથમાં છે પરંતુ
માહારી વાહાલી પ્રીયાને જાંબનમુક્ત કરી એજ અંતર્યામી ઇશ્વરનો
આમાર માનવા જોમ છે જેથી અજ્ઞનો દિવસ મહોટા આનંદનો
ગણવો જોઇએ. આ કેશરને સારી રીતે પોશાક આપે અને હું
અંતઃપુરમાં જાઉં છું. તમે આપણા રાજ્ય જોશીને ખોસાવી ત્યાં
આવો કે પુત્રીની જન્મોતરી કરાવીયે.

બુદ્ધિબળ—જેવી માહારાજની આજ્ઞા.

(સૌ ગાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જી.

(૨૪૫—અંતઃગદ્ય)

પાત્ર—પારસીંહ, રાજા, કમળાકુંવરી, રાણી, બુદ્ધિબળ પ્રધાન,
ગવરીશંકર જોશી.

બુદ્ધિબળ—માહારાજાધિરાજ આજની ખુશાલીને કંઈજ
પાર નથી, પરમેશ્વર સૌને તંદુરસ્ત રાખે.

(મેં લાખડી દા લાખડી પરવા નહીં રખતી—એ રાહ)

ખુશી થઈ છે આજ, અતી રાજ અમાર;

થઈ છે પુત્રી ઘેર જોયા આજ તમારા.

આપ્યા છે સીરપાવ, આજ દાસીને સારા;

લાવ્યો છું જોશીને, હુંજ કદમ તમારા.

માહારાજ આપના હુકમ અનુસાર કેશરને સારી રીતે પોશાક
આપ્યો છે તેમજ આપણા રાજ્ય જોયા ગવરીશંકરને પણ આપ
હજુર હાજર કરે છઉં.

પારસીંહ—જોશી માહારાજ ! આજે મધ્યરૂપાથી પુત્રીનો
પ્રસવ થયો છે તે વડી પણ આ કાગળમાં માંડી છે તે લ્યો.

(અરે લાલદેવ ઇસ તરફ જલદી આ એ રાહ.)—

અરે જોશી ! કે, જલદી સાચી વાત;

પુત્રી થઈ કેવી આ સાક્ષાત.

જન્મ તેનો કેવો થયો છે આજ;

બનશે બનીપ્યમાં કેવો બનાવ.

ગવરીશંકરજી, જે હકીકત આપને જોતિય વિદ્યા અનુસાર
ખરી લાગે તેજ ચથાસ્થિત કહી સંભળાવો આપ સત્ય વક્તા છો.
તેથી જુહું નહીંજ કહો એવી આશા છે.

ગવરીશંકર—માહારાજાધિરાજ સાંભળો ત્યારે (આંગળીના
વેદ્ય મણિ તથા રીપણું પહોળું કરી ગાય છે.)

કેરબો.

જોઈ રીપણું ને વાત કહું આજ સાગીરે,

આજ સાગીરે રાજ આજ સાગીરે;

ધન, મકર, ને મીન મેખ કુંભ અને વરખ,

સોંહ મીથુન કન્યા તુલા વૃશ્ચિકને કરક.

દા, આ, આ, થા મીન જાણો બા, વા, જાણો વરખ;

રાતા તુલ જોસા કુંભ, પ્રહા છે કરક.

યમત્રંટને વૈદ્ય વખતે હતોજ વ્યતીપાત;

જનમ વખતે મહણ હવું મરશે એનો તાત,

કુળ તથો તો નાશ કરશે રેશે જે ધરમાંય;

સાચે સાચું કહુંછું રાજ્ય કરો ગતે કામાય.

રાજાવિરાજા! મેં આ કુંવરીની અહકુળી કરી ખારીક નજ-
રથી તપાસ્યું તે તેનો જન્મ ઘણાજ વિપરીત કાળમાં થયો છે
અને તેને લીધે આ પુત્રીનું મુખ વધારે વખત જોવું એ પણ
આડું નથી એમ મારો મત છે.

(જલ્દી સટકી જાય છે.)

(કમળા કુંવરી એકદમ મુર્છાગત થાય છે તેને સુધીમાં લાવીને)

પારસીંહ.—પ્રાણપ્રીયા ! તમારી આત્મંત દીક્ષગીરીમાં હું પણ
વિશાગી છઉં, પરંતુ પરમેશ્વરે આપણને આટલે વર્ષે એક ફળ
આપ્યું અને તે પણ આપું ત્યારે દૈવ્યની આપણા ઉપર અકૃપા
જેન એમ સમજી લાચાર થઈ ખમવું જોઈએ.

કમળાકુંવરી.—પ્રીય પ્રાણનાથ આપ કહોછો તે તદત ખર
છે પરંતુ એ જાતીનો સ્વાભાવિક સ્વભાવજ છે આટલું આટલું ફ-
ળ સહન કરતાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપરથી માયા કેમ ઉતા
રી નાંખાય તેને આપણી નજરથી કેમ દૂર કરાય, અરેરે આટલાં
વર્ષે જનુની થવાનો વખત આવ્યો તેનો લાહાવો શું માહરે ન
સેવો! હે દૈવ તું કેમ ફર થયો. (એમ કહી અશ્રુપાત કરે છે.)

પારસીંહ—સુવદના ! ધીરજ ધર, ધીરજ ધર, પરમેશ્વર વ-
ળી મેહેરયાની કરશે. આ પુત્રીને આપણા પ્રધાનજીને ત્યાંજ રાખ-
વાની ગોઠવણ કરશું તું મુંઝામાં.

કમળા—જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ રાજાનું ગુપ્ત મહ.

પાત્ર--પારસીંહ, રાજા, બુદ્ધીબળ પ્રધાન.

પારસીંહ—પ્રધાનજી !

ત્રોટકે છંદ.

નથી કામ તણીએ પુત્રી ખરે, નહીં ધાટ કુટુંબનો તેજ કરે;
કરવી દૂર તેને નહીજ કરી, દીક્ષમાં તહીં આશ ધરે જરી,
થઈ સત્તર જા તું પ્રધાન અરે, મુક જંગલમાં જઈ પુત્રી ખરે;
દીક્ષમાં અતિ દાઝ રહીજ ખરી, પણ વાત ખરી દુઃખકારી કરી.
વાહાશા પ્રધાન ! જો આ પુત્રીને આ મેહેરમાંજ રહેવા દઈએ

તો કોઇ દીવસ પણ તેનું મુખ જોવા વગર રહેવાયજ નહીં અને જોવાય તારે તેમાંથી ઘણું મારું પરીણામ નીપજ્યા, વગર રહેજ નહીં મારે મારે ગત જોવો છે કે જેને જંગલમાં કોઇ નીર્ભય જગ્યા-એ મૂકી આવવી પછી જે તેના નશીબમાં લખ્યું હશે તેજ થશે.

બુદ્ધીબળ—મહારાજ ધીરાજ માહારો પણ એજ મત છે અને તેને મારે.

પીલુની હુમરી.

આપણો હુકમ માથે મજબી, જોઈ હું સત્વર પુત્રી તેડાવી;
નીર્ભયસ્થાને મુકીશ હાથે ફરી અહીં નહીં આવે કોઇની સાથે;
છોડો તમે દીવનીજ ઉદારી, લખી જે ભવિષ્યમાં તેજ વાત સાચી.

મહારાજ જે બનવાનું છે તે હમેશાં બનેજ છે મારે આપ તે બાબત જરા પણ સોચ નહીં કરશો હું તેને કોઇ નિર્ભયસ્થાને મુકી આવીશ અને તે વાતની મહારાણીને પણ ખબર નહીં થવા દઈ.

(સર્વ જન્ય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—કડવી પાસેનું અરણ્ય.

હુડમત—ચાલી ચાલી ચાલીને તો ઘણોજ દુર આવ્યો મધેડાં પણ હવે થકી ગયાં લાકડાં અને માટી પણ હારી એકડી કરી ટાઢને લીધે મારું દીવ પણ થરથરે છે સાલને પેલો વડ કળાય તે નીચે જરા ત્રિહામો તો લઉં.

(વડ તળે જન્ય છે તેવામાં એક ખે દિવસની જનમેલી છોકરી એક દુસલામાં લપેટાઈ પડી છે સૂર્યનારાયણનાં તેજસ્વી કાણો જરીના દુસાલા ઉપર પડવાથી ચકચકાટ થઇ રહ્યો છે તેની નજીક જઇ નીહાળતો.)

આહાહાહા ! પરમેશ્વરની કેવી મેર સેને આપું કુમળું બસું વગડામાં કુણુ લાયું હશે (આસપાસ જુએ છેતો કોઇ આદમી નજરે નથી પડતું) અરે આટલામાં કોઇ મનખ પણ નથી પણ હવે એ વિસાર તો સોડી દઉં માહારી ઉમર એહાંક વરહની થઇ તો પણ મારે કાંઈ સોડકું ખોડકું થયું નહીં સાલને એને પણ લખ જાજી અને માહારી ઘેર વાળીને આપું કે તે રાજી થાય અને આ-પણે ઘડપણમાં હખ થાય એને દીઝરી કરીને રાખશું.

(એમ કહી ધણીજ જાળવણથી લઈ જન્ય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્વયં હૃમતનું ઘર.

પાત્ર—હૃમત અને તેની સ્ત્રી.

હૃમત—બેરવાળી ! એ ઘરવાળી ! ઉઠ ઉઠ, સાંભળ મારી વાત, જંગલમાંથી આ કુમળું બાળક મને જડ્યું છે આપણે આજ સુધી કાંઈ સોકરું બોકરું થયું નથી આ ગમીને દીવરી ફરીને રાખ્યું અને ઉસેરી મોટી કરડું. (એકદમ ખુશીમાં આવી જડ્યું)

ત્રીભંગી હંદની ચાલ.

સાંભળેહેકે નહીં તું અલી વાંત ખુલીની લાવેા સડે;
વાંઝીયાનું મેણું ટગલે, મુખ સદુ મગલે આજ બહુ.
લાપસી સંધજે સમાં ખવડાવજે, ધી પીરહજે—ગહુ બહુ;
હીમત ભાઈ તો ખાટલે એસશે હુગો ગડગડશે બહુ બહુ.

સ્ત્રી—તમે જે વાત કહી તે મને બહુજ ગમી (છોકરીને બોળામાં લઈને) આહાહા! કેવી રૂપાળી સેને ! હું તો તમને બોલાવવાને પણ મુંઝાતી હવે તો દીવરીના બાપ કહેવા થાહે.

હૃમ—(હાલનું વાલું પ્યારી મારીને હાલરડું વાલું—એ રાગ.)
આતંદ અંગ ન માય, સ્વામી આજે આનંદ અંગ ન માય. રેક
ધન્ય દિવસ હું આવતો જાણું, ઉરમાં વધ્યો ઉત્સાહ. સ્વામી,
હર્ષના આંસુ આવે નયનમાં, પ્રેમ-હૃદય પ્રગટાય. સ્વામી.
આજ અતિશે હર્ષ વધ્યો છે તેથી મુને સુખ થાય. સ્વામી.
આ જાળકને ક્યાંથી લાભ્યા, કહેને મુજને આજ. સ્વામી.

(ખુશી થાય છે)

હૃમત—હમણને? એ સંધળું તો હીક પણ તું બાળ્યો કે ના એ કોઈ મારા ઘરની સોકરી હશે વળી આપણે વાંઝીયાં સહજે ને કાંઈ આને રડતું હાંબાગલે કે ના તો ફરજેતી થહે માટે ચાલ જટકર કોઈ બીજે ગામ જઈ રહીયે આ કડલીમાં રહેવાથી હવે કાપદો નથી.

સ્ત્રી—એ તો ખરૂં કહ્યું પણ હુનો આ મારી દીવરીનું રૂપ નેહ બેલી થઈ ગઈ સડે. અરરર! જોને રડેસે તે એને હાલનું ગાડે. (છોકરીને બકી ભરતી જાય છે)

પૂર્ણ થયો છે ખેલ સંજ્જનો પૂર્ણ થયો છે ખેલ—એ હમ
હાલરડું વાલું પ્યારીરે મારી હાલરડું વાલું;
રો રો નહીં તું કરજે પ્યારી હીંચાળું તનહું. ૧

શાન્ત થઈ તું સુષ્ઠ જાજે, ખુશી દીલ માહારં. ૨

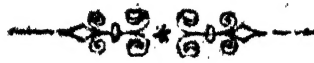
કહ્યા કરીશ તો બાકે આવશે કરડે મ્હે તારં. ૩

હડમત—હવે એ લેપ હમણાં સોડી દેતે જો મહાજનું થયું
તે પ્રાગડ બાણુ તો જુગ હાલ થાહે. આજ હવે કચ્છ દેહમાં જ-
ઈ રેહું.

ઓ—હું ક્યાંના પાડું સહં જો લેવું હોય તે લઈ આગળ થાઓ.

હડમત—મેં તો જયો સામાન ગધેડા ઉપર નાંખી ગધેડાં પાણુ
સાંભાલે લે હેડ.

(કચ્છ તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—જુજ નગરમાં હડતમતનું ઘર.

ખાત્ર—રાણકદેવી પછીથી લાખોડુલાણી, કચ્છનો રાજા.

અહીંયાં રાણકદેવીની ઉમર તેર વર્ષની થાય છે અને તેણે કોઈ
વિદ્યાન પાસે તે વખતની સાધારણ કૃત્યણી મેળવી છે તે આ
વખત હડમતની ઘર નજીક નાના જાગીયામાં ઉદાશ બેસી છે.

રાણકદેવી—હે દીનજાંઘુ! જન્મત કરતા હવે માહારં મન
તદન વિન્હળ થએલું છે. (ઉદાશીમાં.)

(પીયુને તળવનાર વેરી અલંકાર એ હજા.)

પ્રીત રીત કેરં પાન ક્યારે હું કર;

પ્રીતરે વિનાનું ધીક જીવવું ખર,

તથી કાધું પરસ્પર પ્રીતિનુરે પાન,

છેરે જન જન નહીં પશુરે સગાન.

કાની સાથે કેવી પ્રીત મારેરે થશે,

અપ્રીતિ વાળાથી માહારં મુખરે જશે.

રામ રસ મિષ્ટ રસમાંરે રસ એક,

ખાધારે થકી રે વધે આનંદ વિશેક,

પ્રીત રીત મારે નવ રસ તો વશે.

કહો ત્યારે તેથી કેવો આનંદ થશે.

મુજરે નક્ષીજમાં થું માંડવુરે દશે,

મીઠાપ મારેરે કેવા જનથી થશે.

પ્રીત રીતમારે ભવબીત હું ભમું.

અપ્રીતનાગથી પરણી પૃથ્વીમાં સમું.

અરે નિરંજન નિરાકાર અદ્રેત પ્રભુ ! તારી મહન મતિ છે
અરે ! હું કાની દીકરી ? અને ક્યાં આવી ! માહારાં ખસ માતપિતા
કાણુ હશે શું સ્થિતિ ભોગવતાં હશે ? અરેરે ! જોતાં જોતાં માહારી
ઉમર તેર વરસની થઈ ચુકી. કામાગ્નિથી દેહમાં પ્રજ્વલિત થયો-
લો દહ ઓલવવાને તેં કેને નિરમાણુ કર્યો છે ? અરે મને આ કું-
બાર કાણુ જાણે ક્યાં નાંખશે, મને રાત દિવસ ક્યાંઈ પણ સુખ
થતું નથી. માહારાં જોગન ઉનાળાની રૂતમાં સાયંકાળ વખતે ખી-
લેલી ભોગમની કળીની હરીદાઈ કરે છે અરે દેવ દેવ ! આ કરતાં
મરવું હજાર દરજ્જે ઉચિત છે. અરે પ્રીતમ વિનાની પતિન તે
પતિન નહીં પણ પશુ સમાન સમજની હાય ! જે પ્રીત રીતમાં
બયબીત નથી થયું તેને ધીકાર છે.

(એટલામાં લાખોકુલાણી કચ્છનો માહારાજ અચાનક પ્રવેશ
રહી ચુપ્ત કરી પોતે આશક થાય છે.)

લાખોકુલાણી—આહા ! ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! !

(એક તરફ રહીને)

બરસેં ઘણાં કેન ખુદાકે લીયે લાયા મુજકુ--એ રાહ.

કેવી સુંદર દીસે છે બેઠી પ્રીયા આજ અહીં,

લાગ્યું મન એહથી છુરે તે કદી નહીં;

હા, મારી આંખ તેણે ચીત મારે ચોરી લીધું.

ધણી ખુશીથી મુને તેમનું પાન દીધું,

છુરેખર આ સ્ત્રી સાથે જ્યાં સુધી સંબંધ નથી કર્યો તેને
ધીકાર છે.

વેરાડી જોગીઆ.

વરયાની મુને હાગ છે આ સુંદર પ્રીયાની સાથ;

તેથી આનંદ તો થશે, પાણી મહુ હું હાથ. ૧

અંદમુખી કામ કદળો, હમેશ રહેવા પાસ,

પ્રભુને હું વિનવી કરું, તું પુરજે માહારી આશ. ૨

બધ કહું એના તાતને, જલદી કરે લગન,

લગનમાં જો વિધન તો, કર હું નીકંદન. ૩

આ પ્રધવીપટની અંદર ખરેખર આ સ્ત્રી વચર જીવવું તે નિરર્થક છે.

બનઝારા.

તથી કરી આ નારી મારી, થઈ જંગમી મારી અકારી;

પ્રીત જગતમાં જોરે કેવાય, તે તે આ નારીથી થાયે;
 તે ખરેખરી દીવદારી નથી, કરી આ નારી મારી. ૧
 આ પૃથ્વી ઉપર પરજો, નારી રતન નયને તીરજો;
 નહીં ચીજ ખીજ સુખકારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૨
 હોય મુસ્તામાં ભરપુર, ભલે નીચામાં ચકચુર;
 સવળું જય દીકાયા પ્યારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૩
 પ્રત રીતમાં મરવું આજે, તેનો આ નારીને કાજે;
 ખોડું છંદગી માહારી સારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૪
 આરે મેં એક રખત વિદ્વાનના મહોથી એક શ્લોક સાંભળ્યો
 છે તેનો પ્રભુ અર્થ એવો છે કે,

સોરઠની ગઝલ.

નથી પદમણી જેના ધર વિશે, ધિઃદાર છે તે જનને;
 ફરે નહીં તે સુખમાં, પ્રીયા બાળેછે તનને. ૧
 વિના વિદ્વાન સભાજ મજો, રજની વીના ચંદ્રની;
 પુરુષાર્થ વિના પુરુષ જે છે, સેજ વિના કામની. ૨

અને એટલાજ ખાતર આ ગદ્યાન કાર્ય સિદ્ધ થવા હું ઈશ્વર
 સ્તુતિ કરી લઉં.

હુમરી.

(કુદરતના કરનાર ખતકના રસમી—એ દખ.)

જોડીને હાથ નામ ને શીષ જગતના ધીય.

કરજે કરજા તું દેવ ખતકના ઈશ;

થઈ ઇચ્છા માહારા આજ નારીને કાજ;

કરી કૃપા પ્રભુ તું રાખે મારી લાજ. ૧

ધારે જન કદી જે મન થવાનું થાયે;

તુજ કૃપા વિના હે નાથ અર્થે સુખ જાયે,

દહ સુખ દમેશાં સાર દુઃખ હરીય,

માટે તું કરજે સાદા પાપ પડીય. ૨

વળી તેની સાથે મારી કુળદેવી આશાપુરીનું પલ્લુ સ્તવન કરી લઉં.

કડયાણીની જગલ.

(પૂર્ણ થયો છે ખેલ સંજ્ઞાનો પૂર્ણ થયો છે ખેલ—એ રાગ.)

જગત જનુની માલ આશાપુરી, જગત જનુની માલ;

મન તપ્તી તું આશા પુરજે, વરવાને આ કાન્તા. ૧

લાખો દલાણી વીનવી કરે છે, કરજે સુખશાન્તા. ૨

આવ હવે હું આ મુંદરીના શાપ પાસે જઈ તેની માગણી કરું.

અને મને ખાતરી છે કે, તે ક્યુમ સમશેર કારણ તે માહારો રેવત છે માટે હું તેને શામ, દામ દંડ, અને બેઠ્ઠી સમગતી માહારું કાર્ય પરિપુર્ણ કરીશ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હડમતનું ઘર.

પાત્ર—હડમત તેની સ્ત્રી, અને લાખોડુલાણી.

હડમત—ધેરવાળી આજે એકદમ ખરખાર સાહેબ એકલા આપણે ત્યાં આવે છે તેનું શું કારણ હશે ?

સ્ત્રી—કેમ ખબર પડે (લાખોડુલાણી આવે છે તેને)

હડમત—ખરખાર સાયબ ! પધારો, આજતો તમે આપનાં ઘર પાવન કર્યો માહરે પોતાને તમારે ઘેર પધારવું જોઈએ તેને બદલે તમે આવ્યા.

લાખોડુલાણી—હા ! હડમત તારું આજે મારે એક કામ છે અને મને ખાતરી છે કે, તે તું પાર પાડીશજી. અરે ! મારા જીવે આ કચ્છ દેશનો મહીપતિ તે પૃથ્વીની આંદર જાણે કર્યો જોયો હો અને જ્યારે તે તારો જમાત્ર થતા ઇછા રાખે ત્યારે બેશક તારા બાળ્યનો સૂર્યેદય થઈ ચુક્યો એમ સમજી ખચીત તારે માદ રાખવાનું છે કે, જે તું આ કામમાં વિધિ લાવશે તો તારું અને તારી સ્ત્રીનું ધાણીમાં ઘસાવી તેલ કઢાવીશ. (હડમત નીચે જોઈ એક પાણી શબ્દ બોલ્યા વગર બેસી રહે છે.) અરે નહીં નહીં મને ખાતરી ન છે કે, તું એમ નહીંજ કરે અને ખચીત તેથીજ તું આ કચ્છ દેશનો પ્રધાન થઈશ. જો હાલ તો હું જાઉં છું અને તું આ જાળતનો હડો વિચાર કરજે કાલે પાછી હું તારી મૂલાકાત લઈશ (એમ કહી જાય છે.

હડમત—(તેની સ્ત્રીને) સાંભળ્યું કે ! સિંધ સોડી આંહી આવ્યા તો આંહી પણ આ પાપ નડ્યું આપણે રાજકુતને આગડી મ્હોટી પાળી પોષીને કરી તે ફક્ત આપણી નાતમાં આપણો સમંધ જોડવા માટે તે આ રાજાને કેમ દેવાય ? નાત આપણે ગધેડો ચડાવે કે, નહીં ! માટે માહારો વિચાર છે કે, જેમ સિંધ છોડ્યું તેમ આ કચ્છ છોડી સૌરાષ્ટ્રમાં જઈ રહીએ, તે પણ નજીક છે.

સ્ત્રી—જેમ તમારી મરજી.

(આંસીથી સૌ આસી સૌરાષ્ટ્રમાં જીર્ણોદ્ધાર નજીકના મનેવડી મામમાં આવી રહે છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—મજેવડીનો ઘોરો.

પાત્ર—હડમત, છવો પટેલ, રામદાસ ખાવો અને ગીરધરદાસ સિદ્ધરાજનો દસોદી ભાટ.

(સિદ્ધરાજે પોતાના દસોદી ભાટને પોતાના યોગ્ય કાંઈ અનુપમ કન્યાઓ સહ પોગવા મોકલ્યો છે તેના સાંભળવામાં રાજકુટુંબીની તરીકે આવતાં તે આંહી મજેવડી આવેલ છે.

ગીરધર—ખાવાજી ! ગમ રામ છે.

રામદાસ—જે નરસિંહ.

ગીરધરદાસ—(છવો પટેલ બેઠાબેઠા બીંડીની પરાર મુકે છે તેને) પટેલ ! રામ રામ.

છવો—રામ જા રામ ! આજ તો આણીમમ આવવું થયું.

ગીરધર—હા ભાઈ ! તમારા જેવું કાંઈ કામ છે અને તે એજ કે તમારા ગામમાં જે હડમત કુંભાર છે તેની છોકરીના લગ્ન મુન્નરાતના મહીપતી માદારાજ સિદ્ધરાજ સાથે કરવાના છે, આ કામમાં તમારે તેમજ ખાવાજીએ પુરતી મદદ દેવી જોશે કારણ તે વગર અને તેમ નથી, અને આ કાર્ય સફળ થયું તો તમારા દાળીદર દુર થઈ જશે; નહીં તો પાવમાલ થશે કેમ ખરું કે !

છવો—બહુ હાર જા ! બહુ હાર એમાં શું ? એમ ક્યાં માદારાજશ્રી બાદ સધ્યો (એમ કહી હડમતને તેડી આવે છે.)

હડમત—રામ રામ જા રામ રામ.

ગીરધર—આવો હડમતભાઈ આવો ! બહા મેં સાંભળ્યું છે કે તમારી દીકરી તેર ઘોઢેક વરસની થઈ તોપણ તેની સમાધ કરી નહીં તેથી કાંઈ ગોઠવણ કરી કે નહીં.

હડમત—હા માદારાજ ! મારો પણ વિચાર થયા દિવસ થયા થયા કરેલો, અને નાતરું પણ ગોતું સહિં પણ ધર વર ખસ-ખર મન ગમતું મળતું નથી, અમારી નાતનાં મોભાદાર ખોદાં જુનાગઢ, વંથળી વગેરેમાં શે અને સંદેશો પણ કહાળ્યો શે તો કાંઈ સારો વર અમારો ધંધો સારો જાણતો હશે એટલે નળીનાં સે, અપણીયાં સે, હાંડલા સે, ગોળા સે, એવું એવું હાર જાણતો હશે તેને પરણાવી દઈશ.

છવો—અરે મુરખ ! એમાં તે તારું શું વળ્યું ? આ ગીર-ધરભાઈને કેને તે ક્યાંક લાકડે માંકડું વળગાડી દેશે.

રામદાસ—અરે મુગનરી રંડી તેરે નાત ભાતક કયા કામ
હે તેરી એસી અપ્સરા જેસી બેટીકું કોઇ ઇંદ્ર જેસા આદમસે લગા
હે શીર રામજીકે આસરે મોજ ઉડાડંગે.

હુડમલ—ના ખાવાજી ! અમારે એ ના બેઠએ મેંતો કચ્છમે
લાખાકુલાણીને પણ ના પાડી હે મેંતો કોઇ ગરીબ કુંબાર સાથે
પરણાડે ગા.

ગીરધર—અરે મુખ્ય ! તું જે હું કહું છું તે ધ્યાન ઈધ સાંભ-
ળ બે અક્ષલ ! જુત જેવી તારી નાત તેમાં તારા અપ્સરા સરખી
દીકરી નાંખીશું તેનો તું નીસાસો લેવા માગેછે ? શું તે માટી ખો-
દવા યોગ્ય છે શું તે તડકો ટાઢ વેઢવા અને મજુરી કરવા યોગ્ય-
છે અરે કદી કદીજ નહીં, તું તેને કાયાનો કડકો સમજી થોડી કા-
મતે વેચી નાંખવા ધારેછે પણ અરે કમ અક્ષલ ! તું જરા વિચાર
કરકે તું એ રતનને સારી યોજનાથી વેચીશ તો નીહાલ થઇશ. અ-
રે એવા મજુરી વગેરેના અયોગ્ય યોગ્યમાં નાંખી શું તું એ કુમળા
કુળને કુમળા નાંખવા ચાહેછે ? જરા વિચાર કર વિચાર કર્ય
ઓ ગવેડાના ચારનાર ! એ નાજુકવેલી ઉલટી લચકાઇ વધારે બાર
થી તુડી જશે તું જરા ખ્યાલ કર્ય ! આખા ગામમાં તો શું બ-
લકે આખી પૃથ્વીમાં તેના જેવું રંગમાં કે શરીરના ઘાટમાં, મુખ-
થી સુવાસમાં કે ગળાના રાગમાં, વાણુની મીઠાશમાં કે આંખના
તેજમાં લલાટના ચળકાટમાં ને ચહેરાની કાન્તિમાં બીજું કયું
પદમણી રૂપી રતન જોયું છે ! યા સાંભળ્યું છે ! ખરેખર એ દેવી
સ્વરૂપ છે; તેને તેનીજ યોગ્ય ઇંદ્રસમાન પતિ જોળી આપ્ય વળી
તું ખાત્રીથી માનજે કે તેના યોગ્ય સિદ્ધરાજ ન્યસિંહ સિરાય
કોઇ દુનીયામાં નથી માટે તેની સાથે લગ્ન કર્ય નહીતર નકી સ-
મજાજે કે તું ઘણો હેરાન થઇશ. હું પણ તેજ મહારાજ બહાદુ-
રનો દસોંદી છઠ્ઠા અને તેના મોકલવાથીજ તાહારી પાસે આગ્યો
છઉં તું કદી એમ ધારશે કે જેમ કચ્છ દેશમાંથી નાશી આગ્યો
તેમ અહીંયાંથી નાશી જશે પણ એમાં તું મ્હોટી ભુત કરે છે,
તું કહી પાતાળમાં પેશીશ ને ત્યાંથી આકાશમાં જઇશ તો ત્યાંથી
મતલબ દુકામાં જ્યાં જ્યાં વાયુનું સંચરવું છે ત્યાંથી તુને મહા-
રાજા બહાદુરના સુપ્ત દુતો પકડી કાર કરશે, માટે બહો થઇ
માન્ય અને અમને જોગ ખવરાવ્ય કે જેથી મહારાજ બહાદુરના
સસરાનું મ્હોટું માન ઇધ બોલાવીએ.

હડમત—(હસ્તે ચહેરે) બહુ હાર જેમ તમારી મરણ
લ્યો આ ત્યારે ખાત્ર જોળા.

ગીરધર—વાહ વાહ ધન્ય છે ! હડમત ! ધન્ય છે હરે
અમે રાજા લઈશું અને થોડા દીવસમાં માહારાજ સહીત આવશું
(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—જીલ્લાદુર્ગમાં માહારાજ રાખેંગારની કચેરી.

પાત્ર—રાહબેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતી, ચોપદાર.

ચોપદાર—વણી ખમા, રાખેંગાર માહારાજ !

પ્રધાન—સરકાર ! વંદન કરું છું.

રાહબેંગાર—પ્રધાનજી આશીર્વાદ.

સેનાપતી—માહારાજ ! નમન કરું છું.

રાહબેંગાર—સેનાપતી ! કલ્યાણ માહારા વહાલા પ્રધાન
મને આ વખતે બેઠાને વણીજ ખુશી ખેડ થાય છે કે, મને
મારા પીતારાય નવવંચે માહારા તમામ બાંધબો કરતાં વધારે લાયક
ગણી તખ્તનશીન કયો છે. આ સૌરાષ્ટ્ર પહાડી મુલકમાં દુષ્ટ પાહા-
ડી છુટારાઓએ માહારી રૈયતને વખતો વખત પીડી અતિશય દુઃખ
આપ્યું છે પરંતુ હરે તે લોકોનું સહાનુભૂતિ કરવાને સત્વર ઉપાયો
કામે લગાડવા જોઈએ.

પ્રધાન—પશ્ચિમપતિ આપનું કહેવું યથાર્થ છે, માળવા ઉપર
પ્રતેક મેળવી જે લશ્કર આવ્યું છે તેને પુરતુ ધનામ આપ નામ
દારના હુકમથી આપ્યું છે, તેજ લશ્કરને દુષ્ટ જળવાખોરોને પાર
પત કરવાને મોકલવાની અગત્ય છે એમ હું માહારો આધીન મત
આપ નામદારને નિવેદન કરું છું.

સેનાપતી—હા ! શું હજી તે દુષ્ટ જળવાખોરો આ પૃથ્વી
પટ્ટની અંદર જીવતા છે ? માહારાજધિરાજ આ એક નોકરી તો
અમને સોંપી જોઈએ અને એકદમ આજ્ઞા આપો કે તેનો હું
સત્વર નાશ કરું.

બેંગાર—સખુર ! માહારા શુરવીર સેનાપતી ! એટલી બધી
હતારા કરવાની કામ જરૂર નથી, કારણ તે લોકો હાલ ગીરનાર-
ના ઘાટા જંગલમાં યોગસાના સળગને લીધે બરાબ બેઠા છે તે
જ્યારે પાછા શીયાળામાં બહાર નીકળશે ત્યારે તેનો નાશ કરવો
જો સહેલ થઈ પડશે કેમ પ્રધાનજી.

પ્રધાન—માહારાજનું કહેવું યથાર્થ છે.

(રાહખેંગાર ચોપદાર સામી નજર કરે છે.)
ચોપદાર—કચેરી બરખાસ્ત મેહેરખાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—એક અરણ્ય.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, અશ્વપાળ અને પછી ગીરધર ભાટ.

સિદ્ધરાજ—પ્યારા અશ્વપાળ ! આજે આપણને આ હરણી આટલે બધે દુર ધસરડી લાવી છે પણ અંતે આપણે તેને મારવામાં કંતેહ પામ્યા છઈએ.

અશ્વપાળ—માહારાજ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ હવે આ બંને અરવો ધણુજ થાકવાથી હાડે છે તેને આ પક્ષ નીચે બાંધી જરા આરામ લઈએ (જાડ નીચે બેસે છે)

ગીરધર—(પ્રવેશ કરીને) માહારાજધિરાજ ! પૃથ્વીપાળ ! અન્નદાતા ! પ્રાણરક્ષક ! કૃપાનિધિ ! સિદ્ધરાજ જયસિંહ ! બાહાદુરનું રાજ્ય અમર તથો.

સિદ્ધરાજ—આવો આવો ગીરધરભાઈ ! શું કરી આવ્યા.

ગીરધર—વળા એમાં તે કાંઈ પુછવું હોય; સાંભળો અન્નદાતા ! (પોંગળ વિરૂદ્ધ જુની શેલી પ્રમાણે કવિત બોલે છે.)

મનહર છંદની ચાલ.

ધારી ધારી દીઠી નારી, નથી કહેવા શકતી મારી;

શીપ પર શીપ નાગ, વેણીને લટકે લાગ.

જોઈ જુઈ જાગ સાજ, બમર તો ભાગે છે;

કેશરી કટાક્ષ વાળી, રમતીતી એક બાળી.

બમરો રસાળ કાળી, આંખ્ય અણીયાળી છે.

માલ છે ગુલાળી લાલ, હોઠ છે પરવાળા લાલ.

સ્વેત દંત જીભ લાલ, મુખ ચંદ્ર વાળી છે.

કંચન લતાની માંહે, સુગો દીસે છે ત્યાંહે;

જોઈ જોઈ દીલ માંહે, મુર્છીત થાએ છે.

કેશરીની ચાલ એની, કેશરીની કેડ એની;

હીરણ્ણી આંખ એવી, હીરણ્ણાક્ષી બાળી છે.

જોઈ મેં નીહાળી નારી, નથી જોડ તેની બાળી;

એક આપ સાર બાળી, લગ્ન એનાં લાગ્યો છડં.

સિદ્ધરાજ—વાહ વાહ ! પરંતુ જેનાં તમે આટલાં બધાં વખાણુ કરો છો તે કોની દીકરી ! ક્યાં રહે છે ? અને કેવી નાતે

હો ! તેનો કહો !

ગીરધર—(માથું હસાવી) આહારાજ ! જુનાગઢ નજીક એક મજેવડી ગામ છે તેમાં એક હડમતીયો કરી કુંભાર છે તેને ત્યાં તે છોકરી ઉછરે છે.

સિદ્ધરાજ—હા ! શું એક ગામડાનો રહેવાર, ગધેડાનો ચારવાર, તેને ઘેર સિદ્ધરાજ બાહાદુરનાં મામાં ? માટીનાં ચપલ કરતાં શીખેલ છોકરી શું રાણીપણું કરવાને યોગ્ય ! અરે નહીં નહીં. અરે હજારવાર નહીં, જે તમ બાદમાં અઠલ હોય તો બીજા શા માટે માઓ.

સોરઠો

ગીરધર—આંગળ આંબો મોરીઓ, સાલ દડી ઘરવાર;
દેવે ઝપાય દેવડી, નહીં જાત કુંભાર.

ગીરધર—પૃથ્વીનાથ ! ક્ષમા કરો. મેં જે ક્યું છે તે વિચારીનેજ ક્યું છે એમાં ખીલકુલ ભુલ નથી આધી એમ નક્કી સમજો. તે કદી કુંભારને ઘેર ઉછરે છે તેથી તે કુંભારનીજ છોકરી છે એમ કેમ મનાય ? મેં સઘળી બાબતનો તપાસ કર્યો છે તે હડલીનગરના પાર રાજની છોકરી છે શ્રીકૃષ્ણ જાંબુવંતીને અનિરુદ્ધ બાણાસુર રાક્ષસની પુત્રીને બાહાદુર ભીમ હડીબાને અને એવા એવા હજારો દાખલાઓ શાસ્ત્રમાંથી મળી આવશે. કે નીચા કુળ માંથી પુત્રી જેવાને કંઈજ હરકત નથી, આહારાજ રત્ન તો કાદવ-માંજ પેદા થાય છે.

સિદ્ધરાજ—એમ છે ! ત્યારે તો ધણુંજ સારું, ચાલો ત્યારે આપણે ઘર તરફ જઈએ અને લગનની તમામ સામગ્રી તૈયાર કરાવીએ.
(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—મજેવડી અને જુનાગઢ વચ્ચેનો લગ્ન ભાગ.

પાત્ર—રામેંગાર અને રાણકદેવી.

રાણકદેવી—(આજ સ્વામ મોહીની કા મૌસુરી બજાવ રવામ)—એ હમ, બાગ આજ સારી છે નીહાળતાં જરેજરી,
ચડી છે વેલ તો ખરી, પ્રીતમથી હસી હસી. ૧
શુભાળ પાસ મોગરો, શુભાલ લાલ શુભછડી,
ફેતકોને માલતીજ, બાળે પ્રીત રીતથી. ૨
સપટાઇ છે ચમેલી આજ, પ્રીતમથીજ પ્રીતથી;

મન મારું તે થકી, બજે છે વિરહ રીતથી. ૩

અગથીયા ને વેલ નો પ્યારથી બજે થકી;

પ્રીતમ મુજને ક્યાં મળે, રહુંજ એવી રીતથી. ૪

હા ! પ્રભુ ! કેહેવત છે કે જેવો વિચાર તેવોજ ઉચ્ચાર
મહારા મનમાં રાત્ર દીન પ્રીતિનો અંકુર સ્ફુરાયમાન થતો જાય છે
અને તેનેજ લીધે આ વૃક્ષોને મધુ હું કામ અને રતીની માફક
નીહાળું છઠી, આહાહા !

દીડી.

આ વન વિશે સર્વને છે મુખ, કદી પક્ષી નહી પામતા હોય દુઃખ;
ધન્ય ધન્ય એની જનેતાની કુખ. આ વન.

સળેડ મળી સર્વ પ્રીત આજે, મધુર વચન ચક્રી પ્યાર વૃદ્ધિ દાણે;
સહુ સાથ વસી ગાયા બહુ રાખે, આ વન૦

સહુ દંપતીની પ્રીત બહુ બારે, મળી પલ્લિથીજ વૃક્ષ ઉભાં હારે.
એવો વામ્ન બતાવે પ્રભુ ક્યારે. આ વન૦

આહાહા હે દીનગંધુ!!! શું હું આ નાના વૃક્ષો કરતાં પણ
હીલુભાગ્ય !! શું આ લતાઓ માહારી મસ્કરી કરેછે! કરો બહે
નો! કરો તમારો પણ વામ્ન છે પણ નાના તેઓ નીચા નમી મા-
હારા દુઃખમાં ભાગ લે છે, અરે પણ આ સુર ક્યાંથી આવે છે.

(જાડને ઓથે રહી સાંભળે છે)

રાહુખેંગાર—(એક જાહાડની વાંસે સંતોષ રહી સમસ્યા-
માં ગાય છે.)

રાહુખેંગાર— સોરઠની ગજલ.

(કુખ્યો આજ તાપ વિલાપમાં—એ રાગ.)

રૂપ કેવું છે આ ત્રિયા તણું, જાણે કામ પ્રિયા આવી ખરે;
નહીં દીડી આવી કો ભામની, મુજ નેત્રથી આ ભૂમીપરે. ટેક.
મુખ દાખવી મારું મન હર્યું, કામણગારીએ તો કામણુ કર્યું;
હાય શું કરું હવે ઓ પણ, નહીં કાજ સુએ મુને અરે રૂપ.

ફેંકી જાણુ કામ કટાક્ષનું. એણે વિધ્યુ હૃદય માહર;

હૈયું હાય રહેતું નથી તેવે, પાપી કામ દુખી મુને ઠરે, રૂપ.

(ખુશ રહો સનમજા મોરાળી હાતા બેલી-એ ઢબ.)

કામત્ર સુર લાગે દીલને આનંદકારી;

જેમ પ્રિય પુકારે કાન્ત બની મતવારી.

એ રતી રંભા કે ઉરવંસી આવી આંહી;

કે મુજ દીલ કરવા શાન્ત અપ્સરા આવી.

ઓ કોમળ કમળ તું વાસ ખસારે તારી,
આ ભર ભરે છે તુજ પર વારી વારી.

રાણકદેવી—આહા ! શું સુંદર સગસ્યા મને કેવી રીતે
સમજાવે છે ? પણ એકદમ નામ લેવું એ કરતાં હું પણ તેને
સમસ્યાગાંજ સમજાવું એ ઉચિત છે.

(ઉપરનીજ ઢળ)

ઓ ભર ભરે છે જ્ઞાને મધુવન છોડી;
આ પુષ્પ ખીલ્યાં છે આવ જલ્દી તું દોડી.
નવરંગિત પુષ્પે બેશ ફરીને ઉડી.
ચમેલી ચિતમાં ચાહે શરે મન ઘેલી.
તુજ રૂપ ગુણને નામ જણાવે પ્યારા,
રે દષ દર્શનનો લાભ મેળવ મન મારા.

રાહખેંગાર—આહા ! મનને આનંદમાં લીન કરી નાંખનાર
કેવા થઈએ ! શું ! શું ખુબીદાર જવાબ ! ! ચાલ ચાલ જાઉં જાઉં
નહીં નહીં એમ સાહસ કરવામાં માલ નહીં. હવે હું ખુદ્દી રીતે
મહાર નામ ઠામ જણાવું.

ખિહાગની ગજલ.

માનુંતી તું માન મારું વચન આ નીરધાર;
સૌરાષ્ટ્રનો પતિજ હું નામ રાહખેંગાર,
બાન ભૂલી બામની કેમ વનમાં શરે;
ઉદાસ દિલ તારું કા પૃથ્વીમાં કરે.
છે આશ શી તુજ દીલ વિશે જણાવને મુને;
કેમ આંહી એકલી કેમ દેહને દમે.

(સૌરાષ્ટ્રના મહિપતીનું અચાનક નામ સાંભળતાં રાણકદેવી
મુર્છીત થઈ પડે છે, ગુપ્ત રહેલ રાહખેંગાર બાહાર આવી તેને જા-
ગૃત કરી સંતાપ જાય છે, બેબાન હાલતમાં રાણકદેવી શોચ કરે છે.)

રાણકદેવી—અરેરે ! માહારા શરીરને અચાનક આ શું થયું ?

અરે હું જાગૃત છું કે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવું છું !
ર છે કે કોઈ ખાગ છે ? અરે પ્રભુ મહારી આ શી ગતી ! અરેરે જે
જે હું સાંભળું છું તે ખરું છે કે ખાલી જાણકાર ? મદન યુક્ત
મતને ભભાવે છે ! હે દીન બધું ! (નીરવાસ નાંખે છે)

સૌરકની ગજલ.

(મદમત લોચન ડાલતો અલિ જાણ્ય કામઘ આવતો એ ઢળ.)

કેમ બાન ભૂલી હું મારા દેહનું મુજ શુદ્ધ શુદ્ધ ક્યાં મધ,

જોઉં સ્વપ્ન કે સાચું હું અરે નિસ્તેજ મુખે કેમ થઈ.
 ગાળે છે મેઘ જોરથી, કે કામ જોરે કાપથી.
 મુજ મન બેઠી જાય છે પ્રિતમ તણાજ વિયોગથી,
 ઓ નાથ આપી મળો તમે દીલ શાન્ત કરવા મુજકને.
 દર્શનની આતૂર હું હવે દાસી સંભાળે આપને.

(ઝોટલામાં રાહખેંગાર આવે છે તેને પ્રેમાલિંગન કરીને.)

ઉપરની ઢખ.

જગમાં દીકા જન તો ધણા, પણ તમ સમો એક નથી,
 મનમાં સદા સમજી બહુ પણ આ સમે લાચાર થઈ;
 દુનીયાની વિશે દીલદાર જો જો મોંઘી વરતુ પ્રેમ છે,
 તમ કાપથી તે ખરીદવો મુજ મનમાં રૂઢ એમ છે. ૨
 મમ સુખ માટે દુખ તમને આપું કેમ અધીપતી,
 કાઢી તણા કારણ વીશે નવ રત્ન હુલો મહીપતી. ૩

પ્રાણ પતિ ! (મનમાં) અરે આ હું શું જોણું છઉં ? કેવું
 સાહસકર્મ ? (આસન) મહારાજ ! આપની યોગ્ય મેં કાઢપિણ પૂરૂપ
 આ પૃથ્વીમાં જોયો નથી. આપનો પ્રીતિરૂપી તંતુ કામનાયોનાં કામજ
 રદ્ય બાંધવાને માટે પુરતો છે પરંતુ આપનો અમુલ્ય દેહ આ
 કિંકરીની જોખમી દેહ માટે ગુમાવવો યોગ્યજ નથી.

રાહખેંગાર—પણ કુમારિકા !

ઉપરનીજ ઢખ.

પ્રેમી જીવે જો પ્રેમી બળતાં, પ્રેમને તો ધીક છે;
 તેથી જગતમાં પ્રાણી પયની, પ્રીતડી તો ઠીક છે.
 જો જાય મ્હારું રાજ આજ, તમામ તો હું નવ ડર,
 ગીરનાર કરવા બહાર છે, તૈયાર તવમાં કેમ કર, ૨
 રાક્ષસ મનુષ્ય દેવ છે, કે ભુત છે ભુમી વીશે;
 ખેંગાર ચડશે રણવીશે, કોણ જગતમાં જીતી જશે. ૩

એવો કયો પુરૂપ આ પૃથ્વીની અંદર જન્મેલો છે કે આ બહાદુર
 રાહખેંગારને ડરાવે ? કુમારિકા ! તું નિર્ભય રહે એમ કરી જોલે છે.
 રાહખેંગારે—

રાગ આશાજોડી.

સુરતી અજબ છે તારી, પ્રિયા મારી સુરતી અજબ તારી ટેક.

અંજન અજીત નયન હરે મન, મારી નેન કટારી. પ્રિયા.

આનંદ ઉરમાં પ્રગટે અતીશે, સશીસમ વદન નીલાણી. પ્રિયા.

ચાલ ચતુરા હંસની મારક કુમકુમ ટીકા છે સારી. પ્રિયા.

શબ્દ મધુરા મુખે વદીને મોહ જગાવે તું પ્યારી. પ્રિયા.

રતીની તુલ્યે રૂપ દેખીને મનમથ આપે ભારી.

પ્રિયાર

રાણુકદેવી.—મહારાજા ! કોય નહીં પણ મુજરાતનો મહિ-
પતિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

(એટલામાં એક ભયંકર અવાજ થાય છે કે તુરતજ રાહ
ખેંગાર સ્વાર થઈ સટકી જાય છે રાણુકદેવી શોચ કરે છે)

રસીયાનો કનરો.

પ્રીતમ મહારા નાશી ગયા શું પ્રીત કરી કાં મુજને છોડી.

રહેમ ન આવી દાસી ઉપર, બહારની સાથ ગયા તે દોડી.

વાત પરસ્પર પ્રીતની જમી, મુકી ગયા કેમ પ્યારા સ્વામી.

કહેતી હતી હું મહારા મનની, આગ ઓલવવા કાજ હું તનની.

કુડે નશીબે કુહું થાયે, પ્રાણુ રાત કાં નાશી જાયે.

પ્રીત રહિત સિદ્ધરાજથી વરવું, નકી કરયુ મે તેથી મરવું.

હે દયા સાગર ! હે દિનકર ! મેં તારી સમક્ષ મહારાજા રાહ-
ખેંગારને મહારા પ્રાણુપતિ પ્રાણુરક્ષક કર્યા છે હે જગત બંધુ ! તું
એ કાર્યમાં મને સાહ્યભુત રહેજે.

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—ભૂર્ણદુર્ગમાં રાહખેંગારનું વીચાર ભુવન.

પાત્ર—રાહખેંગાર, દેશળજી—રાહખેંગારનો ભાણેજ, પ્રધાન.

દેશળજી—મામા ! આપણા આ ઇંદ્રપુરી સમ ઓપતા પતન
દુર્ગત્રાં પદમણી રૂપી રત્ન જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી તે એક ખરે-
ખર જીવ રહિત લાગે છે હાલજ મારા જોવામાં એક રમ્યરમણી
આવી છે કે તેનું સ્વરૂપ જોતાંજ આપને ખાત્રી થશે કે તે ખરે
ખર દેવી સ્વરૂપ છે, વળી તે કાંઈ દુર નથી આપણા મજેવડાં
ગામમાંજ રહે છે.

રાહખેંગાર—ખરેખર દેશળજી ! મેં પણ તે સુંદરીને આજ
જોઈ છે જોયી તેના સ્વરૂપ વિશે બધું વિવેચન કરવાની જરૂર નથી
પણ અડચણ માત્ર એટલીજ છે કે એ કુંવરીનાં લગ્ન સિદ્ધરાજથી
થવાનાં નકી થઈ ચુક્યાં છે. કેમ પ્રધાનજી ! આપનો શું વિચાર છે !

પ્રધાન—માઈ દેવજી ! તું રૂપનાં આટલાં બધાં વખાણુ કરે
છે તે કદાચ ખરી વાત હશે પણ તે ઇંદ્રવજ્યાના ફળને ખરીદવામાં
કાંઈ માલ નથી, વળી સાપની ફળ ઉપર મણી, વાઘની મુછના
વાળ, સિંહને કુલે મધ, એ લેવા જતાં પરિણામે અશુભ છે. કદી
એક વખત ફતેહ પામ્યા તેથી વખતો વખત ફતેહ પામશુ એમ

સમજ્યું નહીં. જમરું તે જમરું જ માટે મારો વિચાર નથી કદી
માહાસુખની મરણ હશે તો ખીજી કન્યાની ક્યાં ખોટ છે ?

દેશળજી—ઠાકા ! એ તો એવડો ક્યાંથી મ્હોરો થઈ આવ્યો
શું એ ક્ષત્રી છે અને ખીજી વાણીયા છે ? શું એ સિંહ છે અને
ખીજી સાગર છે ? શું એ રાજા છે અને અમે રાંક છઈએ ! અલ-
બત એને ચાહીને ન છોડત પણ આપણા રાજ્યમાંથી કન્યા રૂપી
સ્ત્રી લઈ જાય એ આપણે થોડું શરમ ભરેલું છે ! મામાએ તેનું
નાક કાપ્યું છે, શેઠેરનો દરવાજો તોડ્યો છે એ શું બેર નથી કર્યું !
માટે બેશક તેને તો આંહીજ લાવવી, આપ બુદ્ધ માણસ તેમાં શું
સમજો સાહે બુદ્ધિ નાહો.

રાહબેંગાર—બરોબર બાણેજ દેશળજી ! હું પણ તમારા મ
તનેજ મળતો છઉં. એ તો મ્હારો કટો દુશ્મન માહારા પ્રિય પિ-
તાનું અપમાન કરનાર દુષ્ટ છે એ પણ બાણેજ કે હજી ક્ષત્રી બન્યા
દુનિયામાં છે એને રણ પડ્યું છે. માહારા વિજયી દેવતાઈ કીલાની
આખર સહાય છે. હા ! ક્ષત્રી બન્યો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં નામ નહી
ઠાડે, હો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં આયુદ્ધ પુર નહી કરે, યુદ્ધમાં અગર
નહીં થાય, ત્યારે જન્મીને શું કરશે દુનિયામાં શું કામ પેદા થશે
માટે બસ પ્રિય બાણેજ દેશળજી તું આજે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી
જા અને તે કુંભારને સમજાવી તે કામળાંગીને તેડી લાવ.

દેશળજી--જેવી આજ્ઞા.

(સૌ જાય છે)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ--મજેવડી ગામનો ચોરો.

પાત્ર--હડમત, જીવો, રામદાસ, દેશળજી, સીપાઈઓ.

દેશળજી--સીપાઈ ! જલદી જાકે, પટેલકુ બુલાવ.

જીવો--રામ રામ ઘણી ખગા અત્રદાતા.

દેશળજી--આવો પટેલ આવો. તમે અમારે માટે કાંઈ ત-
રખડ કરશોમાં, અમે સડિ નાસ્તો કરી આવ્યા છઈએ. ફક્ત અ-
મારે હડમતનું કામ છે તેને બોલાવો.

(પટેલ જઈ હડમતને અને રામદાસને બોલાવે છે).

હડમત--રામ રામ દેશળભાઈ રામ રામ,

દેશળજી--આવો હડમતભાઈ ! આજે તમારા સરખુ એક
કામ પડ્યું છે અને તે એજ કે જ્યારથી માહારા મામા રાહબે-
ંગારે તમારી પુત્રીનાં વખાણ સાંભળ્યાં છે ત્યારથી તેને વરવાનો

નિશ્ચય કર્યો છે અને તેથીજ અમને આ ખાંડુ લઈ મોકલ્યા છે માટે
ધેર જઈ સર્વ તૈયારી કરો. અમે થોડા વખતમાં આ ખાંડુ લઈ
આવીએ છીએ માટે હવે ઉઠો સત્તર કરો.

હડતમ—નારે દેહળી બાઈ ! ના રાધના બાવ તો રાતે
ગયા. એતો સિંદરાજ જેસંધની થઈ ચુકી, માટે આપના મામાને
મારા પમે લાગણુ કે,જો અને કે,જો કે એ વિચાર હવે છોડી દે.

જીવો—હા આપણી જો સગપણુ ન થયું હોત તો તો કાંઈ
હરકત ન હતી પહેલા તમે અને પછી ખીજ પણુ આતો ગયો
એખા બળી ગયા. એટલે શું કરીએ ! લાચાર.

રામદાસ—હં બાળારાજ વહ બાતમે કુછ માલ નહીં હે રા-
મજીકે અશરે કહાં ગુજરાતકા મહિપતિ સિંદરાજ જેસંધ ઓર કહા
રાહખેંગાર ? ઉસકી સાથ જર કરકે હડમતકું રહેનાં કહાં ? રામજી-
કે આશરે જો હેં સો આપકે તામેમેં હે ઉસીસે સહસ ગણા જાદે
મુલક, ઉસકે તામેમેં હેં હડમતકું તો કયા, લેકીન સારે મુલકકું
પાયમાલ કરે. ગિરનારકે પથરેકું જમીનદોરત કર દેવે એસા મહાન
રાજાકો ઓરતકું રામજીકે આશરે જો હેં સો આપ લેનેકું તાકતે
હો ઉસમેં પરીણામ કયુ અછા નહો હે. રામજીકે આશરે જો હે
સો કહાં તલાવ, ઓર કહાં સમુદ્ર કહાં ચંદ્ર ઓર કહાં સુર્ય ?
કહાં કૂતા ઓર કહાં સીંહ ? આપકા બચાવ નહીં કરસકોગે તો રામજી
કે આશરે જો હે સો દુસરે કે કયા કરોગે ? મહારાજાસે ખૈર કરને-
હા, મુલકકા શ્રાપ લેનેકા ઓર અપ્સરાકું દુઃખમેં ડાલનેકા રામજી
કે આશરે જો હે સો નહો બનેગા.

હડમત—નહીં, નહીં, ને નહીં. હજારપાણીયે પોએલ એખા
નહીં, ના ના ને ના,

સોરઠો.

જેસિંહ દેવે જાય, ધાર નગર ઢંઢોરિઓ;

કપરો તે કહેવાય, રંગાર તું સ્વેધે પડ્યો.

દેશળી.—(તરતાર ખેંચી ઘણાજ જુસ્સામાં) બસ બીખારી!
બસ !!! ઘણું થયું ! હહ થઈ ગધેડાના સરદાર ! હે ? તું જાણતો
આવે કે હજી કાલેજ મારા મામા સિંદરાજનું નાક કાપી ચાલ્યા
આવે છે ! જા બોંધરાના રાજા કે હંસરાજ મહીડાને રાહખેંગારના
હાથ પુછી આવ્યા હો !!! જેના સક્કા સો સો ગામમાં ઝળકી રહી

હે અરે જેણે ગાદીએ બેસતાજ દુસ્મનોને યથશબ્દા તે હા ! જેને કહ્યો અજીત છે, જેને માથે જગતગુરુ દતાત્રેયનો હાથ છે ખજ, ચાલ્ય પટેલ ! ઉઠ રથ જોડાવ તેને પણ પુછવાની જરૂર નથી હા ! જેમ શ્રી કૃષ્ણ રૂકમણીનું હરણ કરી ગયા, સુભદ્રાને અરબુન હરી ગયા જોખાને અનિરુધ હરી ગયો, તેમ હું મારા મામા સાર આ હરણીનું હરણ કરી જાઉં છઉં. પછી જેમ શિશુપાળ, બળભદ્ર અને બાણાસુરના જેવા હાલ કસાવવા હોય તે આવજો (હડમત તરફ જોઇ) માન્ય માન્ય અને માન્ય અને હજી તૈયારી કરે “પાછળ બુધિ પ્રભ” ની શીખામણુ છોડી દે.

સોરઠો.

બાવન હજાર બાંધીયા, ઘોડા ગઢ ગીરનાર;
કેમ સાંચે સોરઠ ધણી, સોહણદલ સેંગાર;

હડમત—(વાંકુ મ્હોદુ. કરી) મને તો સિધરાજ મારી નાખે.

દેશજી—સીપઈ ! ચાલો ધરમાંથી દારીયોને બોલાવો જે ઘોડા વખતમાં સોરઠની પટરાણી થવાની છે તેને વધાવાયે (અહીં કાંથી સૌ હડમતને ઘેર જાય છે અને ખાંડ સાથે યથાવિધી લગ્ન કરી રાણકદેવીને જુનાગઢ લાવે છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—રાણીકદેવીનું શયન ગ્રહ.

પાત્ર—રાણીકદેવી, દાસી અને પછી રાહબેંગાર.

રાણીક—આહા !!! પરમેશ્વરની અજગ કૃતિ છે. આજ શરીર ઉપર આટલી નાહાની વયમાં કેટલા વીતકો પડ્યા અને આંતે માહારા મનથી ગાનેજો પતિ મળ્યો, પણ હે વિશ્વભર હજી પણ આ દેહ ઉપર કોણુ જાણે શું ગુજરવાની હવે ગુજરાતના મહિપતિ સિધરાજને જ્યારે આ ખજર પડશે ત્યારે શું તે વૈર લેવાને નહીં આ વે અને જ્યારે આવશે ત્યારે લાખો માણસના જાનની ખુવારી થશે તે પણ આ દેહને માટેજ કે નહીં? હીક ભગવાન? જેથી તારી મરજી આ વખતે તો તાહારો આભારજ માનું કે તે મનમાનતું જેહું મેળવ્યું.

રાણીકદેવી દાસીપ્રત્યે—સતી તણે સુણ વર્મ હો દાસી મારી હી પ્રભાતમાં સ્નાન કરવું, પતીની સેવામાં ધ્યાન કરવું;

પત્ની સ્ત્રી વિના જીવન ન કરવું કરવું ધરવું હો દાસી મારી
સાચામાં સાચી દાસી પીયુને સેવા, આદેશના નીત્ય મીઠા મેલા.
દાસી પેલાં આપણે ન લેવા હોવા દેવા હો દાસી મારી.

બનવારો.

(દાસી કલંક આરે ઉતારો મુજ પ્રાણનાથ ઉતારો—એ દગ.)

નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી, બન બપથી દે તું તારી;
અકળ ગતિ છે તારી નહીં પાંચે હેમતી ત્યાં મારી.
આ ખેલ ભવિષ્યના ભારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
મુજ માત પિતા દ્રાણુ ક્યાંહે, હડમત મજબૂદી માંહે;
એની જીંદગી મજ દુખીયારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
ક્યાં ભાળ્યો મેં કશું દેશ, લાગોડુલાણી રહે વેશ;
પ્રભુ ગ્રહી તે પાંદ મહારો નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
દીલ દીલ લગી દીલદાર, મારા પ્રીતમનો જે પ્યાર;
આરે કેમ મુકું હું નિચારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
જૂપ રાહખેંગાર જેહ, મન મેહન મારા તેહ;
તે પરથી હું આચારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
આરે દારી તું સત્તર દરને, મુજ નાથને ઇલાં ધરને;
પ્રીતે કરીયે સ્તુતિ તારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.

દાસી ! જરા પ્રાણનાથને વીનંતિ કર કે આપનું મુખારવિંદ
જીવાને આતુર છે.

દાસી—બહુ સારું જાણ સારંગ ! જેની આજ્ઞા.

(રાહખેંગાર આવે છે.)

રાણીક—એજ મારા પ્યાર પત્નીયો પધારો (આર ફેરે ખોલવું).

ધન ધન દીન આજનો મનમાં પ્રેમ વધારાં એજ મારા પ્યાર.

સીધરાજ વેરે સગપણ થયું છે ગભરાણો નહીં પ્યારા એજ.

હમે કંઈ થાઓ મારા સોગંદ છે પ્યારા એજ.

માંહે નાચકા નચાવું એજ હવે ખીજાં આવર મામાં ઉતારાં એજ.

રાહખેંગાર—કેમ પ્યારી ! સુવદ્દને ! મને કેમ યાદ થયો.

રાણીક—પ્રીતમ ! આપના મુખારવિંદનું દર્શન ને આ કિં-

કરીતે થોડી વાર પછી નથી થતું તો એક ઘડી એક યુગ સમાન

જાય છે. પ્રાણનાથ ! મને આ વખતે માહારી જીતકાળની સર્વ ખી-

ના નજરો નજર કરતાં માહાર મન વિચ્છેદ થયું પરંતુ વાહાલા

પતિ ! જ્યારે તે જાગત ઉપર વધારે નિચાર થયો ત્યારે સર્વ વ્યા-

પદ ઇશ્વરની કૃપાથી પાપ જેવું અમુલ્ય રત્ન માહાર નશીબમાં

હમેશને માટે લખાએલું માણુમ પડતાં તે ક્વચંચુ નિયંતાનો આને પશુ બન્ને સાથેજ રહી આજાર માનીયે તેવી ઇચ્છા મધ્ય અને તેનેજ લીધે આપને તરફી આપની પડી માટે કૃપા આહુ છજીં.

રાહુખે—૦—મૃગનયની ! વિલોલ નેત્ર ! તમારા પ્રત્યેક શબ્દ મને અમૃત તુલ્ય સુખ ઉપજાવે છે, આ બાબતમાં તમે ક્યું અનુચિત કાર્ય ક્યું છે કે મારી માગી મને ચરમીન્દો કરોછો ? આલો ત્યારે આપણે બન્ને સાથેજ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાડ માનીયે.

બંને—(સાથે—દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું—એ દબ.)

અરે જગન્નાથ ગ્રહોને હાથ, હમેશાં રાખ અમને સાથ,
દતાની તું વિધન હરજે, કૃપા અમપર સદા કરજે,

અખીલ જગતોજ કરતા તું, મયાળુ તું દયાળુ તું;

રાહુક—પ્રીતમ માહારા પ્રાણાધાર, ખરે દીલદાર હૈયાના હાર,
અમર તું કર કૃપાળુ નાથ, સૌભાગ્ય રક્ષક મારો નાથ. ૨

રાહુખે—મારી મારીને દેજે સુખ, કૃપા કરીને હરજે દુઃખ.

પ્રથમ મરણ મને દેજે, વિના પ્યારી નહીં કરજે. ૩

બંને—પ્રીતમ પ્યારી આ પૃથ્વીમાં, કરે સુખ એન ખુશીમાં;
નમી નમી કરીયે પ્રણામ, કૃપાળુ ઇશ એકે જામ. ૪

રાહુખે—કેમ પ્રિયા ! હવે મને કચેરીમાં જવાની રજા છે?

રાહુક—ત્રાહાલા પ્રાણપતિ ! એ શું બોલોછો ? હું શું આને પતે રજા દેવાને વચ્ચે છઉં સુખેથી પધારે.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૫ મો.

સ્થળ—છર્લદુર્ગ પાસેનું વન.

પાત્ર—શેરઅલ્લી, સિદ્ધરાજનો સીપાઇ, તથા ગામનાં માણસો.

શેરઅલ્લી—યા ખુદા બહુતદીનસેં થકા જુખા ઇંદર તો આ પંહોંચ્યા, ઓર શીકાર ખી બડા હાથ આયા હે, વો હીરન સામની પડા હે, ઉસકે ઠેર કરે (ધીમે ધીમે પાસે જાય છે તેટલામાં આદ-મીચોતું ટાળું હોકારા કરતું આવે છે ને હરણ નાશી જાય છે.)

(Juice neil ની દબ)

(ઇએથ રાહ)

ખુશી ખુશીજ આજ, ખુશી ખુશીજ આજ;

માહારાજ રાહખેંગારનાં, લગન થયાં તે કાજ,

પેહલો—સદાખ્યા ઉપાયો હે હલ્લુકે સરદાર;

મટર પટરમાં પેગે પેસે હે અપાર.

પુશી.

બીબે—આપણા ઘેર તાંડુલ, ઝોર ગુડધે આઈએ;

ફાર ચાંગલા ઉતમ, સખસે ભાત ખાઈએ,

પુશી

સર્વ જણ—(તાણીને),

પુશી પુશીજ આજ, પુશી પુશીજ આજ,

માહારાજ રાહખેંગારનાં, લગન થયાં તે કાજ.

શેરઅલ્લી—(શીકાર છટકી જવાથી ગુસ્સામાં આવી) અરે

ઓ બદમાસ લોક ! યે કયા ગરબડ સડબડ મચાઇ હે ! હમને બહુજ મુસ્કેલીસે એક શીકાર હાથ કીયાથા વો બી તુમારી ગડબડસે છટક ગયા, ઉતની રાક પાડનેકા તુમારે કયા સખખ હે !

એક જણ—દેખો મયા સાખખ ! આજ હેસો અમારે રાજ રાહખેંગાર બહાદુરકા પરણવા રાણીકદેવીની સાથ થયા હે અને ઉસકે માટે આખા શહેરમાં આજ ગોઠ આપી હે ઉસકે માટે આજ હમ પુશી થાતા હે.

શેરઅલ્લી—દાદી ઉપર હાથ નાંખી લાહોલ ખીલાહોલ, લા-હોલ ખીલાહોલ, અકતફર અલ્લા યા અકળર ! યહ કયા ગઝબ ! માહારાજ સિધ્ધરાજકી પટરાનીકું યહ રાહખેંગાર લે ગયા કયા જુલમ યા અલ્લા ! પાટનમે કેસી સાદીકી ધમાલ મચ રહી હે. યા ખુદ ! લેકીન જુયા ચલ અખ યહ ખળર જલદિસે પાટનમે પહોચાઉં.

પ્રવેશ ૧૬ મો,

સ્થળ—પાટણમાં સીદ્ધરાજની કચેરી.

પાવ—સિધ્ધરાજ પ્રધાન અને પાછળથી શેરઅલ્લી.

સીદ્ધરાજ—માહારા શાણા પ્રધાન ! લગનને માટે મુકરર કરેલ શુભ દિવસ હવે નજીક છે સર્વ તૈયારી થઇ રહી છે માટે હવે આવતી કાલે તમે માહારી આ સ્તનજડિત સમશેર લઇ જાઓ અને તે કામળાંગીને માહારો ગહેલ શોભાવવા લઇ આવો. તેની સાથે હડમતને પણ તેનાં સહકુટુંબ પરિવાર મ્હોટા માન અને દબદબાથી લાવજો.

(તેટલામાં શેરઅલ્લી પ્રવેશ કરે છે.)

શેરઅલ્લી—(માથું ધુણાવતો) માહારાજ ! કુછ કહેનેકી ખાત છે નહી હે કે માહારાજ સિદ્ધરાજકી પાસ ઉસ્કા કયા ચલેગા.

સિદ્ધરાજ—(આશ્ચર્ય થઇ) હે કયા !

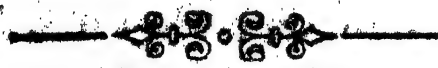
શેરઅદલી—માહારાજ ! થઈ જાત મેરેકુ મલ ખુઝારે મેરે મોસેગી નહી કહી જાતો હે ઉને એસા અનર્થ કીયા હે કે સારી પૃથ્વીમે જી ન હોવે, ઉસકું આપકા તો કુછ ડર ખી નહી હે, ઓર બોલતા હે વહ કયા કરેગા ! કયા ઉસકી તાકાત હે ! મેરે શીવાય ક્ષત્રી અન્યા પૃથ્વીપર હઈ નહી.

સિધ્ધરાજ—લેકીન પ્રતના સો કયા હે ! !

શેરઅદલી—માહારાજ ! દુસરા તો કુછ નહી હે લેકીન આપકી જે સાદી હોનેકી થી વહી અપ્સરાકું શૃંગદર્શકા રાજા રાહમે-ગાર હરન કર લે ગયા ઓર ઉસકી સાથ સ્વાદી કી હે.

સિધ્ધરાજ—(પણજી ગુરસામાં) કાંઈ શીકર નહી, જુઓ કે, સીંહને છોડી શીયાળ કેટલી થડી ક્ષેમ કુચળ રહે છે ! મણીધરને જગાડી હાંદર કેટલી વાર દોડે છે ! ! ગજરાજને સીંગકુ મારી ખાડો કેટલેક દુર જાય છે ! ! હા ! એ દુષ્ટે મ્હારું ઉત્તમ બોજન અભડાવ્યું છે. રા-પણે સીતાને હરી જતાં કાંઈજ વિચાર નહોતો ક્યો બલકે “ જા-નકી ” લેવા જતાં “ જીવ જાનેકી ” લઈ લાગ્યો હતો તેમ આ પણ રાખકેવીને નહીં પણ પોતાના કુળનો નાશ કરનાર દેવીને લાવ્યો છે. હા ! મ્હારી કહેવાએલીને તે હરી જાય ! હા ! મ્હારી પ્યારી વસ્તુનો તે ઉપભોગ કરે ! ! અરે જ્યાં સુધી હું જીવું છું ! જ્યાં સુધી મ્હારામાં હાલવા ચાલવાની શક્તી છે ! બલકે જ્યાં સુધી મ્હારી ન-સોમાં લોહીનું હરવું ફરવું થાય છે ત્યાં સુધી તો તે દેવનો કે દા-નવનો રાજા હોય તોપણ છોડનાર નથી ! ! ? હો વિષયી બુદ્ધિના રા-હમેંગાર ? તુને થોડીજ ખબર છે. કે આ બાહાદુર સિધ્ધરાજ તારો ક્ષત્રુવારમાં નાશ કરશે ! આજ દિવસ સુધી હું એમ માનતો હતો કે મિત્રતાનો નાતો તેમજ દુસ્મની પરોપરીયાથીજ કરવી. પણ તે તેમાં ખસેલ પોહોંચાડી છે ! મણીધરના બોણમાં હાથ નાંખ્યો છે. હા ! જરૂર મ્હારી ગેરહાજરીમાં તે દુષ્ટ મ્હારા દરવાજાની છટો પાડી બોખરાં કરી ગયો તે તેનાં વધેલાં હાડકાં બોખરાં કરવાનેજ માટે. હા ! હું તેને લડતાં શીખવીશ ! ક્ષત્રીવટ બતાવીશ ! ! અને એ પ્રસાધ પડેલી અજાણને જણાવીશ કે એ ખરો ક્ષત્રી નહીં પણ હંસના પીછાં ખાલનાર કાગડો છે. સીંહ નહીં પણ સીંહનું ચામકું ઝોહનાર ગધેડો છે ! ! તેને પોતાના લરકરનો કે સતાનો તદ્દન વિ-ચારજ ન આવ્યો ! પણ ક્યાંથી આવે ? તે તે અજાણના મોહ-પાસની અંદર પ્રસાધ પડ્યો છે એજ પદમણી માટે એ રણમાં પડશે કહેવત છે કે “ વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ ” હવે હાલમાં

જો બાબત લાંબા સુધી કરવાનું નથી કહેવા કરતાં કરી બતાવવું કેહી શકું છે માટે મહારા શાણા પ્રધાન ! તમે તમામ બાબતનો યોગ્ય ગં-
દોખસ્ત કરો અને મહારા શુરવીર સેનાપતિઓ ! મહારા બહાદુર ક્ષત્રિ
લડવૈયાઓ ! સર્વ તૈયાર થાઓ કાલે આપણે અહીંયાંથી કુચ
કરવાની છે;

પ્રવેશ ૧૭ મો.

સ્થળ—પાટણથી સોરઠ જવાનો રસ્તો.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ, સીપાઈઓ.

સિદ્ધરાજ—મહારા બહાદુર સેનાપતિઓ ! અને ક્ષત્રિ લડવૈયા-
ઓ ! તમારા સર્વના બાળ્યામાંજ છે કે, લડવૈયાં છોકરાંની રમત
નથી. નથી બેલવું સેતરંજ, કે નહિ ચોપાટ, નહીં ગંજીફા કે નહીં
બાજી, નથી વાત કરવી કે નથી બેઠું રહેવું. તરવારોના સખત
ઝટકા, બંદુકોના સખત ધા, બાલા અને તીરના સખત ખારની આ
શુરવીર રમત છે, તેમાં દરેકનું માથું ધડથી જુદુ થશે. કહી લાંબા
દિવસ જુએ કહાડવા પડશે, ટાઢ પડશે, ટાઢ અને વખત તડકો
વેઠવો પડશે, માટે જોએને હીંમત હોય તેજ મહારી સાથે આવવા
હીંમત કરજો. મહારો ખાસ નિશ્ચય છે કે દરેક લડવૈયા પડશે તેની
સાથે હું પણ રણમાં પડીશ તોજ તે કામળાંગીને છોડીશ; માટે
હજી હજી અને હજી, ફરી ફરીને કહું છઉં કે જોને પાછું જવું
હોય તેને ખુશીથી જવું.

સિદ્ધરાજ—બોલે છે.

અરે દુષ્ટ ચંડાળ સુબટ સૌ દીલમાં લાજી મરોરે (બેવાર) અરે દુષ્ટ.
ધણી તણું નીજ નીમક ખાઇ પછી શું વિચાર કરોરે. અરે.
અરે લુચા ડાંડ લકંગા કરે દઉં અખંડા નહીં થાય છુટકોરે. અરે.
દાઢી કાતરી મુંજ મુંડાવી વેંદળ નામ ધરોરે. અરે.
નહીં નહીં જગ ધથર સાંખે, નરકેથી નહીં નીકળોરે. અરે.
આ વખત જે પાછો હઠશે તેને કાંધજી છરોરે. અરે.
બચ બોડી જટ પ્રાણ નીકાણ કાઢું પ્રાણ પરોરે. અરે.

સર્વ લશ્કર—મહારાજ ! અમે સર્વ ક્ષત્રી છઈએ અરે જે
લડવાથી ડરી પાછા જઈએ તો અમારી જતુની લાજે, વળી આજ
દિવસ સુધી અમે આપનું નિમક ખાધું છે તે જો બર ન લા-
વીએ તો નિમકહરામ કેહેવાઈએ આ શરીર છે તે અમેાએ આ-

પર્વેન અર્પણ કરેલાં છે. માટે માહારાજ ! અમે કદી પણ માહારાજના તથા અમે તેમ ઘણે તોપણ અમે આપની સાથેન હજી સુધી પુત્રોને સ્થુભીપર પડવું એન ઉચિત છે માટે કૃપાનિધી આપનો અનુકુળ વખત મુજી ધરને ખુલ્લે મરવા કદી પણ ચાહતા નથી માટે જમ બને તેમ જલદી ચાલો અમે સર્વ હાજર છીએ.

સિદ્ધરાજ--રાજાજી ક્ષત્રિ પુત્રો ! એન યોગ્ય છે; ચાલો ત્યારે, આપણે ચાલવા માંડિયે.

સર્વ લોક--

ધરીને હામ કરવા કામ રાખીયે ક્ષત્રિનું નામ,
લગાઈ મચાવી આઠે જમ, દષ્ટ દંડ બેઠ સામ.

સિદ્ધ--

શુરવીર મારા શાણા આજ, રાહબેમારગી પડવું છે કાજ,
લડો લગાઈ ખુશી સાથ, બતાવો સત્તુને હાથ,

સેનાપતિ--

માહારાજ રાજ સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ હું આપનો આજ;
ખડગ ચલાવી સૌથી શ્રેષ્ઠ, મારી લાત ફેડું પેટ.

સિપાઈ--મઝા વરધી સત્તર હેઠ, લશ્કર નકે ઉઠે ઠેઠ;
ખાઈ કોલામી જલદી થેઉ, માર તોડ ફેડ કરન.

(સર્વ સાલવા માંડે છે.)

પ્રવેશ ૧૮ મો.

સ્થળ--રાહબેંગારની કચેરી.

પાત્ર--

રાહબેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતિ અને પાછળથી સિધરાજનો દુત.

રાહબેંગાર--પ્રધાનજી ! આપણે સિધરાજથી ભગૃત રહેવાની પુરી જરૂર છે. કારણ જ્યારે તેને આ વાતની ખબર પડશે ત્યારે બેશક મોહોડું લશ્કર લઈ આવશે કારણ હું તેના સ્વભાવને સારી રીતે જાણું છઉ કે તે ધણો જીદીજ માણસ છે, માટે આપણે આપણી તમામ તૈયારીમાં રહેવું ડાહ્યાપણુ ભરેલું છે.

દુત--(સિધરાજનો કામળ રાહબેંગારને આપે છે.) માહારાજ સિધરાજ રાહબેંગાર ! યહ કાગળ ગુજરાતકા મહિપતિ સિધરાજ જયસિંહ બહાદુરને બેજા હય.

રાહબે--(કામળ વાંચતાં ધણીજ ગુસ્સામાં આવી જાય છે)

પ્રધાનજી ! જે પ્રસંગ હાલ ચાલતો હતો તેજ પ્રસંગ વિશે અમ સંદેશો છે આ સંધેલી ! એવું જણાવે છે કે, ધણુંજ મોહોંડું લ-
સ્કર લઈ સિંધરાજ આ તરફ આવવા ચાર દિવસ થયાં નીકળી
ચુક્યો છે પરંતુ કાંઈ શીકર નહીં તેના મનમાં યશોવર્મા ઉપર મેળ-
વેલી જીતથી મદ ચડ્યો હશે પરંતુ આ કીલ્લો જીતવો ધણોજ કઠણ
પડશે. હા, મારા ગીરનારના સખ્ત પથરા જેવા મારા સખ્ત શુરવી-
રોને હાથે તે દરેકનાં માથાં માતા અંબિકાજીને ચડાવીશ !! અરે ગમે
તેમ થાય તોપણ મરવું યા મારવું એ શીવાય બીજો કાંઈ રસ્તોજ
નથી એના દીવ્રમાં તેણે એમ ખ્યાલ કર્યો હશે કે મારા સૈન્યના
રૂખવાથી તે નાશી જાય ! પણ ધિક્ક છે, તેની બુદ્ધિને જે ખરો
ક્ષતિ પુત્ર છે, તે જીવ જતાં સુધી પણ ટેક મુકનાર નથી, પણ
પ્રધાનજી ! આપણે એટલું તો વિચારવાનું છે કે, તેની સામે કીલ્લો
છેડી લડવા જવામાં માલ નથી, એમ સાહસ કરી એક થોડા વખ-
તમાં વગર પરીશ્રમે તેને લાલ નજ આપવો. એ પણ યાદ કરે કે
હું લડવા ગયો હતો. માટે આપણો ઉપર કોટનો કીલ્લો જલદીથી
સમરાવે કે ત્યાં જઈ રહેવું ત્યાંથી ગીરનારની ગુપ્ત ગુપ્તજો મારફતે
જે જોશે તે મળી શકશે, મારા શુરવીર ક્ષત્રી પુત્રો ! મને તમારી
પુરણ ખાત્રી છે કે તમે તમારી નાત જાત અને જનુની દીપાવશેજ.

દેશી—નીરજળ સતર સગળ રાજપર આજ ચડાવે આવે છે.

સીંહ સમાન સુરા રોજને એક સોયાળીઉ ગભરાવે છે.

કેમ બોલોછો રાજજી આવી કાયરની વાણી,

આપ ગતી કદાપી આવી નહોતી જાણી

મને લાગે છે કે હાય હવે થાતા બેઠી હાની. નીરજળ સતર.

ચોપદાર—કીચારી બરખાસત મેહેરખાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૯ મો.

સ્થળ—એક મેદાન.

(જનને તરફનાં લસ્કર ધણોજ જોસથી લડે છે.)

[સંધ.—લડો મારા બાહાદુર લડવૈયાઓ ! લડો, લડો ત-
મારા નામ માટે, લડો તમારી કીર્તી માટે, લડો તમારા દેશને માટે
જેવી બાહાદુરી તમેએ વખતો વખત બતાવી દુશ્મનોને જોર કર્યો
છે તે તમારૂં શુરવીર યાદ કરો, અને લડો, રાહબેંગાર તું યાદ રા-
ખ કે આ મારી સમશેર તારા લોહીમાં રંગી તે પાણી સાબર-

મલીમાં ખોટા સારાનું આન કરીશ, તું ખાત્રીથી સમજાવે કે
દરોડો વર્ષ થઈ જાય તોપણ એ સણુકદેવી મારી ખારી વસ્તુને હું
હિડનાર નથી. તારા દરેક લડવાઓના શીષ ઉતારીશ, તારા સજન-
ને અને તાજને ધુળમાં મીલાવીશ માટે આ વાતનો ખ્યાલ કરે
અને ખાલી વિચારમાં સજ અને રમવાતો હેરાન નહીં કર, જેમ જાને
તેમ જલદી શરણે આવી સુંદરીને સોંપી જા, કે તેથી તું એ અભય
દાન આપી નીર્ભય કર, અને એમને એમ પાછો ચાલ્યો જાઉં
માટે માન.

રાહુ—કહેવું સહેલું છે અને કહેવું કઠણ છે. જે મોડે બોલે
છે તે પાળી શકે નહીં તો પછી તેનું જીવન દયા છે. જે કુતર
જાણે, તે કરાડું નથી. હું તારી એવી ધમકીથી કદી ડરનાર ન-
થી, જમે તે થાય તોપણ આ શિર માટે તે સુંદરી છે. માટે દયા
એકાદ કર્યા કરતાં સમસેર ચલાવવી એજ ઉચિત છે. મારા બાહ્ય-
દુર ક્ષત્રી પુત્રો! આંગે વખત ફરી ફરીને આવનાર નથી. ઘેર બેઠાં
ગંગા આવી છે તે સૈન્યરૂપી ગંગાના રકત રૂપી તમે જુઝાવો અને
તમારું નામ અમર કરો આ નાશગંત જગતમાંથી કાર્તિકી શીવાય
બીજું કંઈ પણ સાથ આવવું નથી. પગી પવિત્ર રણક્ષેત્રમાં પ-
ડવું. ગાંધર્વ કન્યાઓને વરવું અને દેશને માટે જીવ દઈ રાગીઓને
પુશ કરવા એ શીવાય બીજું કંઈ પણ સાર્યક નથી. માટે લડો
અને લડો, જીવ જતાં મુખી શુરવીર અને ક્ષત્રી જતાને એજ લ-
ગાડતા નહીં (આવી રીતે જાને બાજુ ઉરકેરણી થાય છે. અને
લશ્કર ધણાજ જોરથી લડે છે.)

પ્રવેશ ૨૦ મો.

સ્થળ—ખાનગી બેઠક.

પાત્ર.

(રાહુખેંગાર—અને દેશજી.)

રાહુ—પ્રિય બાણેજ દેશજી! ઇશ્વરના પ્રતાપથી ખુશી થ-
વાનું એટલુંજ છે કે આજે ૧૧ અગીઆર વર્ષ થયાં સિદ્ધરાજે કો-
ટને ઘેરા બાંધ્યો છે. છતાં કંઈ પણ તક મળી શકી નથી, અને
હેરાન હેરાન થઈ ગયો છે. આપણા ખમુસ જામુસથી એવી ખબર
મળ્યા છે “ સિદ્ધરાજનું લશ્કર તમાગ બેઠીલ થઈ ગયું છે.
અને દેશતરફ પાછું ફરવા ઉશકેરાઈ રહ્યું છે તેને સિદ્ધરાજે બંધ

સમજાવે ચાલતા ચોમાસાના ચાર મહીના રોક્યા છે. અને દીવાળી પાઠ તરત ઉપડી જવા તેણે ચોકસ કરાવે ક્યો છે " આજ સુધી ઉધરે આપણી લાજ રાખી છે. તેવીજ રીતે આ ચાર માસ રાખે તો આપણા આનંદમાં કાંઈ ન્યુનતા રહે નહીં, અને મને ખાતરી છે કે આપણો મહા હાલ સવળોજ છે, જેથી આજ સુધી પાર પડ્યું અને તેવી રીતે છેવટ સુધી થશે. પરંતુ ભાઈ દેશજી ! આજે ગુપ્ત રસ્તેથી જો દારૂ આવેલ છે, તે ક્યાં છે ! લાવલો ખરો, જરા પીએ, અને જીવને આનંદ પમાડીએ, આપણે ઘણું ભાગે નિર્વિધન થઈ ગયા છઈએ.

દેશ—મામા ! આપનું કહેવું તદ્દન ખરું છે. હું કાલે રાત્રી-એ કીલ્લા ઉપર ફરવા નીસર્યો હતો અને તે વખતે કીલ્લાની દરેક જાગ્યુંએ ઘેરામ રહેલા લશ્કરની ટુકડીઓના અમલદારો તેમજ સી-પાઈઓ તોખાહ પૂકારતા હતા તેનું કારણ એવું હતું કે એક તો લાંબો વખત નીકળી ગયો છતાં રતીભાર પણ ફતેહ મેળવી શક્યા નહીં જીજી નંગલની ઝેરી હવાને લીધે લશ્કરની તંદુરસ્તી ખગડી છે. ત્રીજું ચાલતા ચોમાસાને લીધે ઝેરી જીવ જંતુનો ઘણો ઉપદ્રવ છે. અને ચોથું તથા મ્હોટું કારણ એજ છે કે સીલ્દરાજ આ નાસી પાસીથી ઘણોજ ખાલાવરો બની ગયો છે કાંઈ દીવસ તે કાંઈ સાથે હસીને વાત કરતો નથી અને જો તેને તેને ધમકાવ્યા કરે છે વગર વાંકે મારે તે અને આખા લશ્કરમાં માતેલા સિંહની પેડે ફરે છે અને આવી હાલતને લીધે લશ્કર તમામ જો દીવ થઈ ગયું છે અને આ સીપાઈઓની તથા અમલદારોની જીન તકસીર આખર પાડે છે તેનું મમજ તદ્દન ચળી ગયું છે, દીનદશાની તેને ખબર નથી અને આ પના કહેવા મુજબ તેઓ ચોમાસા પછી કુચ કરશે એ પણ ખસી વાત, કારણ આ તમામ હકીકત મેં કીલ્લા ઉપરથી નાંચેની ઘેરા ધાલી પડેલી ટુકડીઓના મુખથી સાંભળી છે, મામા ! એક તો આપના પુન્યથી અને જીજી શ્રી ગીરનારીની કૃપાથી ખેશક આપણે ફતેહ પામશું એમાં નવાઈ નહીં, કારણ તેનાં તમામ શુભ ચિન્હો હાલથી માલુમ પડે છે અને વળી જોશું હાલ તો આજ પ્રમાણે મધ હાજર કરે. (એમ કહી જાય છે અને દારૂ લાવે છે. દેશજી સેમજ રાહખેંગાર અરસપરસ એક જીજીને પુખ્ત તાણાખેંચ કરે છે અને દારૂ પીએ છે તથા વારાંગના ગાય છે અને એવી રીતે ઘણોજ દારૂ પીએ છે.

વારાંગના— રાગ કાફી તાલ દીપચંદી.

(ખુદાદોસ્ત મુલતાંનકી ખ્યારી—એ હમ.)

ભમેં કીરતી જગમાં તમારી, પ્રભુ આપે સુખ ભારી. ટેક.
યાવત ચંદ્ર દીવાકર સુધી, રાજ રહે સુખકારી;
પુત્ર પૌત્ર વધુ વંશજ વધજે, સાથે હાંહાં સાથે રહે શુદ્ધ નારી.
સમદ્રષ્ટી રાખોછો સૌપર, પ્રભુ પુત્ર સમ ખ્યારી;
દીલ દરીયાવ દયાવાન દંપતી, જોડ હાંહાં જોડે પ્રભુકર નહીં ન્યારી.
મનુસ્મૃતિથી ન્યાય ચલાવો, શીક્ષા આપોતો સારી;
નીચ લખાડ જે લાંચીયા પાપી, તેની હાંહાં કરોછો ખુવારી.
સુખી સુખી રહે પ્રભુ તમારી, રહે સદા નીર્વીકારી.
પ્રેમ પ્રભુનો આપની ઉપર, મુખથી, હાંહાં મુખથી ન સકીયે ઉચ્ચારી.
દુસ્મન દળ જે આવી ચડ્યું છે નાશ નાખે તે વિદારી;
ધન કૃપાથી ફતે તમારી, અરી, હાંહાં અરી, ડરી ભય હારી.

રાહુખેં—શાખાશ, માધ દેશજી, આ વારાંગનાએને યોગ્ય શીરપાવ અમાવો (દેશજી તેને શીરપાવ આપે છે) માધ દેશજી આ દાદ મલોજ લેહજતદારછે. જેથી હું ધારં છઉં કે તું થોડો અંતઃપુરમાં આપી આવ. કારણ એ પણ આપણા સુખ દુખમાં વિભાગી છે જ્યારે આપણે આવી રીતે આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલા દુઃખના વાદળાનું દુઃખ દુર કરીયે ત્યારે તેને પણ બેશક નચીત થવું જોઈએ કારણ આ બધાનું મુળ તેજ છે. અને તેને માટે પારાવાર બળાપો વખતો વખત મારી સમક્ષ અને મારી ગેરહાજરીમાં કરે છે. એવી મારી પુણે ખાત્રી થઈ છે માટે જ.

દેશજી—મામા? આપની આજ્ઞા હું શિરોચરમ કરૂ છઉં પણ મારી એક વિનતી છે અને તે એટલીજ કે, નિસાનો જોશ મારામાં પુરછે મને આ વખતે પુરિ શુધિ નથી અને વખત જતે તેટલી પણ નહીં રહે એમ હું ધારં છઉં મારા મગજમાં ચક્કર આવે છે અને મારો જીવ ઉડે. હતરે છે, આવે જારીક સમે ત્યાં જવું એ હું સલાહ ભરેલું માનતો નથી મ-મ માટે આપ કૃપા ક-ક-રી ખીજને આજ્ઞા આપો, અને મમ મ-તે મ-મ માફ કરો મને પુરી દી-દી દીલગીરી થાય છે કે મેં આ દેહ ધરી કદી પણ આપની આ આ-આ ગ-ના ઉત્તંધ ધન્ય ન કરી નથી પણ લા-લાચાર છઉં.

રાહુખેં—પ્રિય બાણેજ; દેશજી કાંઈજ કીકર નહીં ધણે દુર જવું નથી આ નજીકનું મણીમય શયનગૃહ છે ત્યાં જઈ આપી આ. વો અને પછી તુરત પાછા આવજો એટલા વખતમાં કાંઈ હરકત

નહીં આવે તમારા શીખાય બીજું કાણ ત્યાં જઈ શકે તેમ છે ?
 દેશગજ—જનજ નેપી આપની અ-અ-અ-આગતા.
 (એમ ફરી નીચાના પુર બેસમાં લડકડીયાં ખાતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૨૧ મો.

સ્થળ—મણીમય શયનમહલ.

પાત્ર—રાણીકદેવી, દેશગજ, અને પછીથી રાહબેગાર.

રાણીક—(દેશગ તરફ જોમને] ભાઈ દેશગ આજે આમ.
 ડાલતો ડાલતો કેમ આવે છે તેને પુછું તો ખરી દેશગજભાઈ;
 આજે અપના દુરમનની તખીયત કેવી છે ?

દેશગજ—મ મ મ મામી આજે આજે આજે (ખુબ હસેછે)
 ગુમ રૂનેયી ધણેજ હમરો ઘર આવ્યો છે. તે મેં અને મારા મા
 માએ ખુબ પી-પી પી-પીયો (ખુબ હસે છે) અને તમારે મ મ-મ
 માટે મોકલ્યો છે તે તમે પીઓ આ-આ-આ લ્યો (આપેછે.)

રાણીક—ભણેજ; આ ગધ ખાસ મારે માટેજ મોકલ્યો છે ?

દેશગજ—હહહ હા ! હા ! હા ! (ખુબ હસે છે.)

રાણીક—(સ્વગત)આહા પરમેશ્વર ! આજ દિવસ સુધી મેં
 કાંઈ કંઈવાર ગધપાન કર્યું છે પરંતુ જે ગમે માફક નથી તોપણ
 પ્રિય પતિની આજા પાળવા માટે તેમ કરવું પડે છે.

(ગધના ખાસા તરફ નજર કરીને)

વસંત તિલકા વૃત.

રાગ—પીલુ તાલ—દીપચંદી

શું રમ્ય આ ગધુ અતીજ ગુલાબી લાગે,
 આનંદ દીલ યદને દુખ સર્વ ભાગે;
 અંતે કરે મનુષ્યને નિસતેજ એ તો,
 જણો જરૂર મનમાંજ ખરાબ તે તો;

શાર્દૂલ વિકીરિત વૃત

દીઠામાં નહીં માલ હાલ જરીતો, જેહાલ અંતે કરે;
 એવો જે અતિમઘ મુજ મનથી, પીવો નહીં તે ગમે.
 લાચારે મમ નાથના હુકમને, આધીન હું થાઉં છું;
 કાટાણે મધુપાન મુજ મનમાં, હેરાની પામુજ છું.

હેનગતકરતા ! ગમે તેમ હોય તોપણ પતિનો આજા ખળ-
 વી એજ સતીનો ધર્મ છે. એમ ફરી મધપાન કરે છે, થોડીવાર

પછી ધણીજ બેશુદ્ધ થઇ જાય છે.

શિખરીણી વૃતની ચાલ.

થર થર થર કમે છે દેહ મુજ આ સમે;

નયન ઉડાં જાએ દીલ અધીકું દમે.

નિશામાં ચક્રચુર થઇછું હું હરી;

રાખો મારી લાજ કહું છઉં ક-ર-ગ-રી-ઇ-ઇ-ઇ

(આવી રીતે બોલતાં તુરત બેશુદ્ધ થઇ જાય છે અને પા-

સેના પલંગ ઉપર લઇથી પડે છે.)

દેશગજ—(નીશામાં પુર બે શુદ્ધ થઈ) હ-હ હાહાહાહાહા

(ખુબ હસે છે અને થોડીવાર પછી તે પણ બેશુદ્ધ થઇ જો પ-લંગ ઉપર રાણીક દેવી પડી છે, તેના ઉપર તે પણ પડે છે)

રાહુબે—પ્રવેશ કરી ઉપર પ્રમાણેના દેખાવ બેઇ ધણીજ ક્રોધ તુર થાય છે, અરે આ શો ગજળ ! આ શું મારી નજરે બે-ઉ છઉં ! સ્વપ્ન તો નહીં (પોતાની આંગળી કરડી જુવે છે) નહીં નહીં ખરેખર હું જાગૃત છઉં અને જો બેઇ છઉં તે ખરજ છે, ત્યારે શું આ બન્ને દોષિત છે ના એમ કેમ મનાય ! મારી પ્રાણપ્રિ-યા શુદ્ધ સ્ત્રી-શું તેનામાં આવી ભૂલ પડે ! કદીજ નહીં મારા લાં-બા અનુભવ ઉપરથી હું સિધ્ધ કરું છઉં કે આ અણખા ખરેખર પ-વિત્ર છે (પરંતુ ધણા મુસ્તમામાં) નીમકહરામ ! જોને મેં પાળી પોપી મહોટા કર્યો અને આવી પાયરીએ ચલાવ્યો તેજ દુષ્ટ થયો તેનીજ નીતિ બગડી બીચારી પવિત્ર અણખાને અતિ મધપાન કરાવી બેશુદ્ધ કરી. પણ હવે વીચાર શું કરવો ? આવા નીચ પાપીને દુનિયામાંથી ઓછા કરવા એજ હચિત છે. (એમ કહી એકદમ પોને તરવાર ખેંચે છે અને દેશગજ ઉપર જોરથી ઝટકો મારે છે પરંતુ તે પલંગના પાયામાં વાગતાં સદરકુ પાયો જુદો પડી જાય છે અને પલંગ વાંકો વળી જાય છે તેથી બન્ને જાગી જઈ શુ-ધીમાં આવે છે.

દેશગજ પોતાના ગામાને આવી રીતે ક્રોધાતુર બેઇ તેની પાસે હાથ બેડી નીચો નમી ઉભો રહે છે તેને રાયબેંગાર ધણીજ બેસથી ધમકાવે છે.

નીચ ધાતકી ! ચંડાળ ! પાપી દુષ્ટ ! નીમકહરામ તારું કાળુ મુખ મને વધારે વખત નહીં જતાવ મેં તુને આજ દીવ-સ સુધી કેટલાક પ્રેમથી અને માનપૂર્વક રાખ્યો, તેનો પણ તે જરૂર વિચાર ન કર્યો.

દેશળજી—(સળંગ નેત્રે) મામા ! હું ખરેખર નિરોધ છું પુરેપુરો તપાસ કર્યો સીવાય વચનરૂપી શસ્ત્રધારથી મન અન્યાય આપવો એ આપ સરખા કદરુદાન મુશ્કેલીને ધટિત નથી કૃપા કરી શાન્ત થઈ મારી અર્જ સાંભળો.

તાલ કવાલી.

(અધગીજ મોહોત્ત તોડી મેં દાદી હીવાનાને—એ હળ.)

કરમરી કહું છું, તમે વચન સુણો મામા મારા આ વાર.

નથી વાંક જરી (૨) તમે માનોછે નિરધાર ટેક.

છડું જાતવંત (૨) એમાં નહીં સંદેહ;

મુજ મનમાં નીશ્રે જાણું, મુજ માતૃ ખરીછે એહ. ૧

કરી અરજ આજ (૨) નહીં જોવાને તે ટાણે;

હતો આગ્રહ આપતો પુરો, બનીયું છે આજ પ્રમાણે. ૨

હતો નીશામાં (૨) ચકચુર બન્યો તે વખત;

નહીં શુદ્ધ રહી શરીરની, હું પડ્યો ઉપર આ તખ્ત. ૩

વડીલશ્રી જે વખતે આપે મઘપાન કર્યું અને આપે મને આં-

હી આપવા આજ્ઞા આપી તે વખતની મારી બોલી તથા શરીરની

શુદ્ધિ વગેરે આપે જે બારીક નજરથી તપાસ્યું હશે તો, આપની

ખાતરી થવી જોઈએ જ કે મને તે વખતે કાંઈ પણ ખખર નહીં હ-

તી, મેં પણ આપની પાસે વિનતી કરી હતી કે મને ત્યાં જવાને

માટે માફ કરો તો પણ આપે આગ્રહ કરી મોકલ્યો. આંહી આવી

તે મેં ફક્ત મારી માતૃશ્રી તુલ્ય મામીના હાથમાં પ્યાલો આપ્યો

તે પછી શું થયું તેની પણ મને ખખર નથી મને આ પલંગમાં

કાણે સુવાયો તેની પણ હું જાણતો નથી માટે કૃપા કરી મારા ઉપર

આવું કલંક નહીં ચડાવો, અને મને ક્ષમા કરો.

રાહુ—ચુપ રહે કુદ, તું મને શું સમજાવવા જાય છે? મેં

જે નજરો નજર જોયું તે હું કેમ ખોટું માતું!

રાગ ક્ષત્રી કલંકનો.

આ કુદ કરે કાંગ, કેવું મેં નજરે દીઠુંરે,

કેવું કરવા બીડી હામ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

શપ્થો પુન સગાન મેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠુંરે

કેવું કીધું નિર્લજ કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

અન્ન ખાધને થયો છે હરામ કેવું મેં નજરે દીઠુંરે;

ધીક લુચા મુકી તેં માથ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

તુજ માણ સમાન આ નાર, કેવું મેં નજરે દીઠું,
 ફર પાપી નીલેજ બલ, બોલે શું મુખથી મીઠું.
 કર્યું પાપ અમાપ તેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું,
 વળી જુઠું વટે તે કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું.
 શું ઉભે બેવકુફ મુરખ, કેવું મેં નજરે દીઠું.
 જાજ ગદ્દા તું ધુત, બોલે શું મુખથી મીઠું.

જાજ અહીંયાંથી દુષ્ટ તારું કણું મેં મને હવેથી કહી જા-
 તાવીશ નહીં (એમ કહી લાત મારી કાઢાડી મુકે છે.)

રાણી—(એક તરફ ઉભી રહી ધુનતી હતી તે ધણેજ ધીમે
 નજરે કહેછે) પ્રીયપતિ પ્રાણુનાથ ! શિર છત ! અમે જન્મે અરેજ
 નિર્દોષ છઇએ. (હાથ જોડીને.)

રાગ—ભેળવી તાલ ગજલ

(ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને આવ્યો અહીં) એ દગ્ગ.

હમા કરોને ભૂપ હો દરમાં બેહાલ થઇ;

રહી ન શુદ્ધ દેહની બેશમ થઇ પડી અહીં.

૨૬.

કરીને મલપાન હું સુતી હતીજ ને ધડે.

તુરતમાં દડી પડી પલંગમાંજ તે ધડી.

૧

દેશજી ખીચરો ઉભો તો, નીચામાં ચકચુર થઇ;

બેશુદ્ધ થઇ તે પડ્યો પુરજોસ ઉરથી.

૨

નથી ક્રિયા પ્રિયાની કંઈ તે જાણુજો રાજન સહી,

તમ પ્રિતિનિજ રીતમાં ભવલીત આજે હું થઇ.

૩

પ્રાણુનાથ ! એમાં એનો કાંઈ પણ વાંક નથી, મલ ધણે

જલદ હોવાથી મને ધણો નીસો ચડ્યો તેથી બેભાન થઇ ગઇ

અને તેને પણ તેવી રીતે થયું છે, માટે કૃપા કરી અમને જન્મને

ક્ષમા કરો. (નમે છે.)

રાહુ—(હસે ચાહે) એમાં તમારો કાંઈજ વાંક નથી

(તેરા રરમાન એ શાહા મેં જગકે આતી હું એ દગ્ગ)

નથી વાંક તુંજ પ્રિયા શાને દિલગીરી કરે,

વાંક આવ્યો છે દેશજી કેરો નજરે.

૧

આવો પ્રાણુ પ્રિયા તમે બેસો પાસ મારી સડી.

રાણે દિલગીરી તો મારાજ સોગન છે અહીં.

૨

પ્રાણુપ્રિયા ! તમે શા માટે શોકાતુર થાઓ છો ? એમાં ત-

મારો ખીલકુલ દોષ નથી. એ દુષ્ટ દેશજો તમને વધારે મલ પાઈ

જાણી જુલનેજ બેશુદ્ધ કરેલ છે.

રાણી—સ્વામી નાથ ! આપના પ્રેમને હું આધીન છું, મારા ઉપર આપનો દ્રઢ રત્ન એટલો બધો છે કે તે કહેવા હું શક્તિવાન નથી. પરંતુ પ્રિય પત્ની ! હું અનુમાન કરું છું કે દેશગજ પણ નિર્દોષ છે. પ્રાણધાર ! તે ગમે તેમ હોય પણ મહારાજ ચિત્ત હાલ ઘણુંજ વિવેક રહે છે. દીનદયાળ આપણા ઉપર કેમ દયા નથી કરતો. અને આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલું દુઃખનું વાદળ કેમ નથી વિખેરી નાંખતો ? મહારાજ મનુષ્ય કાન્ત ! આવા ખારીક વળતે એક નિમિષ માત્ર પણ આપથી દુર રહેવા મહારાજ અંતઃકરણ આ-
ખી ના પાડે છે અને મન ઘણું ખેદ પામે છે.

રાગ સારંગ તાલ ગજલ.

(અતઃકા કયા ખ્યાલ દીખાય મેરે અલ્લા. એ દગ)

આપથી જુદુ હવે મુજથી ના રહેવાય.

આપની જુદાઈથી મુખ સર્વ ખય. ટક.

વિયોગ આપના પિયુ જે ઘડીથી થાય

વારી વિનાની વેલ જેમ, તેમ મુંજ દીલ સુકાય ૧

જનમું ને લડ્યા કદી કરોને ઉપાય;

પ્રાણથી જુદી હવે પ્યારી નહી થાય. ૨

પ્રિતમ પ્રેમ આપનો દીલ ન સગાય;

તેનાજ ખાતર પ્યારા હું જાવા નૈ દઉ ક્યાંય. ૩

અર્જ દીન દાસી કરી લેજો લક્ષ માંય;

દુઃખી કરો નહીં મુંજને, કહું પડી તમ પાય. ૪

દુઃખ જુદાઈનું કદી મુજથી ના સહેવાય;

પડશે વિખુટા જે તમે પાડેશ મહારાજ કાય. ૫

વિખુટા પડો નહી ચીત એમ આહાય.

મારા સમ સાચુ કહો, દીલ જહું ગલરામ. ૬

પ્રાણુનાથ—! લડ્યા જશે તો ત્યાં, કીચારીમાં જશે તો

ત્યાં મતલબ જ્યાં જ્યાં આપ પધારશે ત્યાં ત્યાં હું આપનીજ સાથે યોગ્ય પોશાક પેહેરી રહીશ પણ આપની કદી જુદી નહી પડુ મારે વાહાલા નાથ ! ગમે તેમ કરી એ દુઃખને સમજવો અને આ આશ્વત દુર કરો.

રાહુએંગાર—પ્રીયા ! ધીરી થા, શા માટે અધીરી બને છે સાંભળ.

રાગ ખીલાવર તાલ દાદરો.

(એતનાં પ્રડે દર્શ પીયુ વાના રે. ઢગ.)

શાન્ત શાન્ત તું શાન્ત સાણી રે, શાને શોક, કરે અયોક;

છે તે રોક, મનને રોક, ડહી છે તું સણી રે   શાન્ત.
તમ કરીયે અરીને સતીરે, લાજ જન્ય, ક્ષત્રી માંહ;
દુખા થાય, ડીલ ત્યાંહ, લાજે મા નકારે.   નમન.

હીમત હારવી નહીં ઘટે જસેરે, બનવું વીર, ધસીને ધીર.
મારીને તીર, મારવા મીર, જન્ય નાસી અરીરે.   હીમત.
પ્રેમ વાહારો પુરું છે પ્રિયારે, તુજ જુદાઈ ના સહેસય.

દીલ દુખાય, સુખ હરાય, કરીશ કાંઈ કિયારે.   પ્રેમ.
નહીં તજી તુને પ્રાણ માહારીરે, તુંજ તન, તુંજ ધન;
તુંજ મન, તુંજ રતન, આ દેહ વાહારી રે.   નહીં.

પ્રિયા ! દુસ્મનો સાથે નમી સલાહ કરવી જોઈએ તેમાં ક્ષત્રી
જાતને મ્હોટી ખોડ છે. જો એમ કરીયે તો, જનુંની લાજે, સ્વચ્છ
પ્યારની ખાતર ક્ષત્રીવટ તજવી એ અનુચિતાં કહેવાય તું જાણે છે
તેવી રીતે ઘણાં વરસ થયાં તેઓ હેરાન થાય છે અને હજી થશે
તો પણ તે કદી શાવવાના નથી એમ તું ખાત્રીથી માન હું તને
છોડીને કદી પણ જનાર નથી માટે શોક ન કરવો, તુ પણ ક્ષત્રી
રાજપુત્રી છે તેથી તારે પણ હીમત રાખવીજ જોઈએ કાયર થઈ
આધીન થવું એ અદૃશ શીવાય બીજું કયું વધારે કલંકવાળું છે
નિર્મળ પ્રેમનાં ઝરણુમાથી અમૃતપાન કરનાર પ્રાણીઓને બીજા ક-
શાની દરકાર રહેતી નથી, પરંતુ છેવટે તે હાનિકારક છે સુવર્ણ !
હું તમને વચન આપું છું કે જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં
સુધી તો તમને કદી પણ માથાથી વિમુદા કરવાનો નથી માટે
નચીંત થાઓ.

રાણીક—સુખ કર ! સૌભાગ્ય રક્ષક ! આપનાં પ્રિયમય વચ-
નો સાંભળા મહાર હૃદય શોકદર્પે નિશ્ચાત થયું છે, પરંતુ રજની
ઘણી વિતી છે માટે આપ આ સુખાસન ઉપર આરામ કરો, હું
સેવા કરું.

રાહબે—નહીં નહીં પુરું ચંદ્રકળા ! તમે પણ સુખે નીંદ્રા-
વશ થાઓ.

રાણીક—વિદાસી કાન્ત ! એવું નહીં કહો, હું આપની સેવા
કર્તા સીવાય કદી પણ જવાની નથી.

રાહબે—પ્રિયા, ! તમારી મરજી ઉલ્લંઘન કરવા હું જરાપણ
રાજી નથી, જો તમે એમજ રાજી છો, તો તેમ કરો.

(રાહબે માર પગે ઉપર આરામ કરે છે)

રાણીક—(રાહખેંગારના પગ પોતાના ખોળામાં લઇ ચાંપે છે અને ગાય છે.)

રાગ સોરઠ તાલ પંખળી ઠોકા.

સુખ સન્નમાં આજ, સુખથી પોઠો માર નથ. ૨૬.

શણે રહી કંઈ ચરણની રેખ, કર પંપાણું નાથ; ૧

શ્રમિત થયા હશે સ્વામી મારા, કરી રાજની કાજ. ૨

કિંકરી કરથી કાય દગાવે, સુખ નિંદ્રા દયો રાજ. ૩

સીત સુગંધિ વાયુ આવે, મીશ્રિત વાસ ગુલાબ; ૪

નિવૃત્ત મનને કરજો વાંલા, છોડી આજ પંપાણ. ૫

દુઃખ સ્વપ્નાં નહીં આપણે આવે, જાળ જગત જંજાળ. ૬

દારી ઉદારી તજીને બેઠી, ઇચ્છે રહેવા સાથ. ૭

ઉપર પ્રમાણે ગાતાં રાહખેંગાર નિદ્રાવશ થાય છે અને હેલી કડી ગાતાં રાણકદેવી રાહખેંગારના કડી બાગ ઉપર સુધ જાય છે અને પડદાનો ઓટ આવે છે, જાગીને ગારીમાંથી જુવે છે તો તંબુ જોઈને બેલી.

સોરઠો.

મારા ગઢ હેઠ, કોણે તંબુ તાળીયા;

સઘરો મોટો શેઠ, બીજા વરતાવું ત્રાળીયા.

પ્રવેશ ૨૨ મો.

સ્થળ—મીનજદેવીનું ઘર. (મહેલ)

પાત્ર.

મીનજ—રાહખેંગારની બેન, સીધરાજની બાબી,

વીશજ—તેનો પુત્ર.

દેશજ—વીશજજનો ભાઈ.

વીશજ—માતૃશ્રી શેઠરના મશ્વિમ બાગમાં બનાવેલી મોટી વાવ તમે જરાબર જોઈ ?

મીનજ—પુત્ર ! વાવ પુરેપુરી મેં જોઈ, અંદરનું પાણી નિર્મળ તે મીઠું છે લોકાને જે ઉપકારનું કામ તે કર્યું છે તે ઇશ્વર તારા પર હમેશાં રાજ રહેશે અને શેઠરના લેખજ બાહારના આવતા મુસાફર લોકા પાણી મી તુને આશીર્વાદ દેશે મણુ પ્રિય પુત્ર ! તારા કાકાના લશ્કરનું શું થયું ? તેઓ શીરતારની પવિત્ર

જગા છોડી ગયા કે નહીં ?

વીરાળ—માતૃશ્રી ? હજી સુધી તેજો ગયા નથી તેમ જાણે તેમ લાગતું નથી, ગઈ કાલે એક નહીં સરખું યુદ્ધ થયું કાકાનાં બચાં માણસો મરાયાં તો પણ તે પોતાની હડ મુટતો નથી, અને મને લાગે છે કે કાલની ખુનરેજીથી તેની આશા નિષ્ફળ થઈ હશેજ અને તેથી તે પોતાનો વિચાર બદલે તો તાજુબી નથી. આ પવિત્ર ક્ષેત્રના શિરોમણી રાજાને હરાવી કાઢો પાટણ જાય એમ મને લાગતું નથી પણી તો જે ગીરનારી કરે તે સસ તો પણ સામેથી મારો ભાઈ આવે છે મને લાગે છે કે તે કચેરીમાંથીજ આવતો હશે એટલે વધારે વીગતથી જે સમાચાર હશે તે તે કહેશે.

(દેશળી દાખલ થઈ માતૃશ્રીને વંદન કરતાં અશ્રુપાત કરે છે.)

(સમાલ તેમ અદકો જરા સતાતો સહી એ રાગ.)

મીનજી—મુખનિસ્તેજ કરી કેમ પુત્ર આવ્યો અહીં;
કહેને કારણ મુજને પુત્ર કાંઈ બનીયું તહી.
કર્યું અપમાન પુત્ર કાંઈએ તારું આજ કેનીજ
કરાવું શિરછેદ આજ તેનો મને ભેદ દેની.
લડાઈ થઈને શું દૂશમનોનો જય થયો;
ભાત મારો શું ઇસ્વર તણે ધામ ગયો.
દીલ મારે થાય બહુ કુવિચાર મને;
જલદીથી કેને કારણ પુત્ર મારું દુખ સમે.

પિય પુત્ર ! તારું નિસ્તેજ મુખ કેમ થયું ? તારું હરશીલ મુખ જોઈ મારું દીલ હમેશાં પ્રકુલિત રહે છે. તું મારી પાસે હમેશાં યુદ્ધની ખબર દઈ મારું દીલ રંજન કરતો તે આજ એકાએક આવી મારી સમક્ષ વગર બોલે અશરૂપાત કરે છે તેથી મને વધારેને વધારે દુખ થાય છે મને ધણા કુતકો થાય છે વાસ્તે જે ખરો બનાવ હોય તે મને વધારિથત કહે.

દેશ—માતૃશ્રી !

રાગ ધનાશ્રી તાલ ગજલ.

દશા હું કહું શું મારી, માતા હવે છું લાચારી;
છંદગીની આવી વારી.

મધ આળે આવ્યો સારો પીધો બહુ અમે હાંસ ધરી,
આવ્યો તો સુખ વારી.

મા મુજને હુકમ કીધો દારૂ પાવા મામી મારી,

હાંદગીની આવી વારી.

મામાને મેં દારૂ આપ્યો, પીધો તેણે હોંશ ધરી,
પછી બેભાને પડી.

દારૂએ બેશમ પડ્યો હું સુતી છે જ્યાં મામી મારી,

હાંદગીની આવી વારી.

નીશામાં હું જાણું નહીં, ચડ્યું મને ધેન બારી,

મામાની આવી સ્વારી.

મારી માર કહી કુવચનો કાઢ્યો, માડી મુજને ખારી,

હાંદગીની આવી વારી.

જાવ રોહર બાહાર મુજને, હુકમ કીધો પાપી ધારી,

નથી ચુક્યો માત મારી.

મુઝે નહીં કંઈ રસ્તો, જોતવી હવે કહી ખારી,

હાંદગીની આવી વારી.

માતુશ્રી ! હું શું કરું ? આજરોજ ગુપ્ત રસ્તેથી દારૂ આવેલ તે
અતિશય જલદ હોવાથી મેં તથા મારા મામાએ ખુશ પીધો.

અતિશય સરસ દારૂ ધારી મારા મામાએ મને મારી મામીને
પાવા જવા આજ્ઞા કરા મેં બહુએ ના કહી પરંતુ તેના દીક્ષમાં ન
આવતાં મને જોરાવરીએ મોકલ્યો મામીએ દારૂ પીધો અને તેના
અગણીત નીશાથી બેભાની અવસ્થામાં પલંગ ઉપર પડ્યાં. માતુશ્રી
હું સત્ય પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, આ વખતે મારૂ મગજ
બીલકુલ ઠેકાણે ન હોવાથી અને એકાએક મગજમાં ચકર
આવવાથી હું મારી મામી પર પડ્યો ફરીથી ઉઠવાની મારામાં
સત્તા ન રહી નેટલામાં એકાએક મામાની સ્વારી ત્યાં આગળ આ-
વી. મને મારી મામી સાથે સુતેલો જોઈ એક લાત જોરથી મારી
સાવધ કર્યો. મેં ધસી ક્ષમા માગી પરંતુ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને
એકદમ રોહર ઊડવા આજ્ઞા કરી છે.

મીનજી—પ્રીય પુત્ર, તારા મામાની મરજી અત્યારે એમ થ-
ઈ વાસ્તે જ્યારે આવે ખરાબ વિચાર તેના દીક્ષમાં ઠર્યો ત્યારે તા-
રે લાજમ છે કે થોડા દાહાડા બાહાર ગામ જઈ આવવું.

વીસજી—(એકાએક) વાતમાં.

રાગ પીલુ તાલ કેરબો.

શું બોલે મામો વેણ, પેરી શું ? અમે ચોખ્ખારે;

કેમ સાંખીએ વીપરીત કેણ, પેરી શું ? અમે ચોખ્ખારે;

જ્યારે કહી વીચાર્યા વણ વાત, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 ત્યારે કરવી તેની ધાત, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 લડવું સામા થઈ એકતાર, પેરી શું ? અમે ચોળીરે.
 જીવે મામે ભાર તલવાર, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 શ્રીકૃષ્ણને કંસનું જોમ, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 કરશે ભાણેજ મામાનું તેમ, પેરી શું ? અમે ચોળીરે.

(અતી ગુસ્સાથી) માતૃશ્રી ! તમે એમ કેમ બોલાંછો શું તેના શેહેરમાં આપણે રહ્યા એટલે શું આપણને દયાવી મારશે? શું સારાકનો મોટા મુલકનો તે ધણીછે, અને આપણે એથી કાચા છઈએ? આખો ગુજરાત આપણે ઘેર છે જ્યાં એ રાજા થઈ પુરો તપાસ કર્યા વગર મારા ભાઈને એવા વીપરીત વેણ બોલવાને શું તે યોગ્ય છે? ના, ના, કદી નહીં એની મેટી સત્તાથી આપણે ડરી જવું એ કદી બનવાનું નથીજ. જ્યારે તો આપણાથી દુગો કરશે ત્યારે શું આપણે તેને આપણા હાથ ન દેખાડવા! પ્રીય ભાઈ દેશબંધ તારી દીલગીરી તું દે કર અને મારી સાથે ચાલ. તું નક્કી માન કે આપણે એ મામાને ભાણેજવટ દેખાડશુંજ, અને તેમ કરવામાં કાંઈ અડચણ નથીજ. જીનો તોપણ પ્રસિધ્ધ દાખલો આપણે નવો કરી તેને આપ દેવો. તે એકે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના મામાનો અન્યાય એવો ત્યારે તેનો ધાત કરવામાં જરા પણ વાર ન લગાડી માટે આપણે પણ તેજ દાખલો રહેવો જોઈએ. આપણે, ક્ષત્રી પુત્ર છઈએ, નથી વાણીયા કે શ્રીજે બેસી જશું? એમ કેમ થાય ચાલ સત્વર કર આપણે આપણા કાકા, સીધરાજ બહાદુરને મળીએ અને તેની પણ યોગ્ય ગોઠવણ કરીએ, સીધરાજ આપણો કાકો છે. ગમે તેમ છે તોપણ એક લોહીઝે અને આપણે જ્યારે તેને મળશું, ત્યારે બેશક તે તેનું ધારણું કામ પાર પડશેજ અને હાલ તેને આપણું કામ છે વાસ્તે માન સહિત જવું એ વધારે સુખદાય છે.

મીનજી—પુત્રો તમારું કહેવું મને પણ ખરું લાગે છે મોમાં કોળીઓને માથે માર એ ઠીક નહીં. ખચીત તમારો કાકો તમને મદદ દેશેજ વાસ્તે તાકીદે તમે તેને મળો અને ગુપ્ત રીતે શેહેરમાં આવો ભાઈના મનમાં ભરમ આગ્યો અને તેની દ્રષ્ટી ખોટી થઈ પોતાના બાળકસમ જે બાળકને રાખનો તેને માથે તેણે જીડો આરોપ મુક્યો તે ઉપરથીજ મને માલુમ થાય છે કે, ભાઈની ખુદિ બ્રહ્મ થઈ અને તેને માટે અમી વૃદ્ધી કરનાર દેવી અળીકા અને ગુરદત્તાત્રીની

પુણું કૃપા હવે તુડી વાસ્તે પુત્રો તમે જાઓ મારી આજ્ઞા છે.

સોરઠો.

વાળીઆના વેપાર, જાતે દાઢે જાળસો;

મારસું રાહલેંગાર; ઝતારસુ રાળીકદેવીને.

અન્ને પુત્રો—તમારો આશીરવાદ શોરપર અડાવી અમે જ-
હાએ છીએ.

પ્રવેશ ૨૩ મો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—

દેશળજી—તથા વીસળજી, દુદો તથા હમીર.

દેશળજી—(ગુનાગદ) કીલ્લા નજીક જતો મન સાથે વિ-
ચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે.

આહાહાહા ! ! હે ઈશ્વર ! તારી ગહનગતિ છે; આજ દિવસ
સુધી જે ઉમંગ મારા મનમાં હતો, તે બધો જાણે ક્યાંએ જતો
રહ્યો ? હું જે તદ્દન નીરઅપરાધી છું, તેને માથે આજે કેવડો
મ્હોટો ગુન્હો આવી પડ્યો છે ! મામાએ માર અપમાન કર્યું એટલુંજ
નહી પણ મને શહેર છોડવા સખ્ત આજ્ઞા કરીછે. અરે જીવ ! શું
કરું ? ખીતા તુલ્ય પવિત્ર મામાને છોડી જવા અરે ! એટલુંજ નહીં
પણ ભાઈની માતૃશ્રી સલાહ પ્રમાણે તેને પારપત કરાવવા યોજ-
ના કરવી ? ધીકાર ! ધીકાર ! ! આ જીંદગીને એ પણ કદી જો
આમ ન કરું, અતે અપમાન સહન કરતો ક્ષત્રીને ખોટા ત્યારે શું
આમ વિશ્વાસવાત કરવામાં નહીં ? અરે પ્રભુ ! હું મ્હોટી મુશીબત-
માં આવી પડ્યો, શું કરવું તે મને સુઝતું નથી, ચાલ જીવ જે
યજ્ઞાનું હશે તે થશે, પણ હાલ તો ભાઈની સલાહ પ્રમાણેજ કરું,
અરે ! જે રાણકદેવી માટે હજારો મુશીબતો સહન કરી જાય મેળા-
ઓ, તેજ આ વખતે દુઃખનું કારણ રૂપ થઈ પડી, જેની સામે
હું ખરી શુરવીરતાથી લડતો, અને જેને મેં પાયમાલ કરી તાંપ્યો,
તેનેજ સ્વરણે જઈ માથું નમાવવું ? હાય ! નસીબ ! અરે જ્યારે હું
કપટથી શહેરમાં સિંધરાજને દાખલ કરીશ ત્યારે હાહાકાર વરતશે,
સૌરાષ્ટ્રનો સુર્ય અસ્ત થશે, દેશ પાયમાલ થશે, શહેરમાં કેર વર્ત-
શે, ગિદોષ બાળક રક્ષક વિનાનાં રહીશે, નિસંધાર અયથાઓ

મણી વગરની રખડશે, ટક વિધવાઓ પોષણ કરનાર મોઢી પુત્રો
 ખોશે, જીવથી વાહાજી વસ્તુઓનો પરદેશીઓ છુટથી ઉપભોગ લેશે,
 અને આ સુશોભિત સૌરાષ્ટ્ર બાગ વૈર રૂપી દાવાનગથી બગી જાય
 આખ થશે. આ તમામનો કર્તા કોણ ? હું; અને મને આવી સ્થિ-
 તિમાં લાવનાર કોણ ? દાર. આ બધો વીચાર કરું છું. પણ મન
 સ્થિર રહેતું નથી અપમાનના અસલ રૂબથી પેદા થએલા વૈરનો
 ઝડૂની જીવ, પોતાનું કામ પાર પડશે ત્યારેજ શાન્ત થશે (જીરસે)
 અને તેમ થવું જોઈએ, મરવું એક વખત છે. દયાએલા રહેવા
 થી શું શાયદો ? દાસપણની મારક અપમાનના બોલોના વેહેમમાં
 જીંદગી જીમરવી એ શું ઉચિત છે? કદીજ નહી. આત્મા હવે એ
 સંકલ્પ વીકલ્પ છોડી દે. દરવાજો આગળે માટે સ્વકાર્ય સાધ્ય
 બન્યું (દુદા તથા હમીર પાસે જઈને)

કેમ દુદાભાઈ! આજ તો કાંઈ દુશ્મનોનો ઉપદ્રવ તો નથી કે!

દુદા--ના રે ભાઈ! એ શું બોલોસો. પેલે દી ઝગમગવું
 તું, આ તેલો કેડે કાઢ્યો એ કે સું કર્યું નથી.

હમીર--કો વળી કરે તે કેમ ! તે દી કેટલાની લોચુ લઈ
 ગયા સેંપાવળીયા માંડવા પાણી પણ નહી જડે બાઈ આપણે દે-
 વીનો હાથ સે ન? એમ કાઢતા બાધા બાધા જાયે તેમ નથી દે.

દુદા--એતો બધો એતોજ પરતાપ સેને, નીકર વળી આજ
 અગીયાર વરસ થયાં તો પણ એક કાંકરી પણ ખરી નથી. ને આ
 પણ જીવાનોમાંથી કાઢને પણ છોછવટ થયો નથી. દેહગણભાઈ !
 એતો માદારાજને તમે હુરવીર સો. નીતર કાંતી માએ શેર હું
 બાધી સે, જે આ દમ ખમે ?

દેશળજી--દુદાભાઈ! તમે બધા સારાં માણસ છો તે એ-
 મજ બોલો, અને તમને ઘટે પણ એજ, બાકી કાંઈ એક હાથે
 થાય છે ? તમે બધા બહાદુર છો અને રાત દીવસ બહુજ મહેનતથી
 સાચવી શકો. જીભનોતો નિશ્વાસજ ન આવે.

દુદા--હા બા હા, હાથું કહ્યું. અમે જેતું નિમક ખઈને
 સમજે તેનાજ સમજે તે નિમક હરામી થઈએ તો જીવડ પડે ને !

દેશળજી--પરોપર છે મામા તમારાં બહુ વખાણ કર્યાં કરે
 છે તમે મને વખતો વખત કહે છે કે “દુદાભાઈને હમીરભાઈને અ-
 કીણ વગેરે તમામ બાબતથી ખુશી રાખજો” (પણ જરા હસીને)
 તમે જાણો છો ને, કે કામની બહુજ વ્યવસાય એટલે જીવો જવાય

આજ તો આ દરવાજો જરૂરનું કામ છે એટલે અવાજ, નહીં તે આખો દિવસ અને રાત હમ્પુરમાં અને કિલ્લેખંધો કરવામાં રોકાવું પડે છે. જરા પણ દુરસદ મળતી નથી.

દુદા—હાથું જા હાથું! શરહદ તે ક્યાંથી ગયે? બહુ કમ-કાણુ તમારા ઉપર રહ્યુંને.

હમીર—તે વળી રા મહારાજને ધડી પણ ભાઈ વગર રહે નહી હે?

દુદા—દેશળભાઈ? રાની તમારા ઉપર બહુ મેરખાનીસે હો! ને અમારા ઉપર રાની અને તમારી જેની કોરપાસે, તે મો-જુ કરીએ સમજો, ને તમને દુધા દધએ સમજો દહમનોના બાર નથી કે, આંગળી સીધી હકે. બલેને અગીયાર હો વરહ લમણ લડે.

દેશળજી—એ તો તમારી ખાત્રી છે પરંતુ મામા માટે અને તમા સડને માટે જે કમદું અરીજુ મંગાવ્યું હતું તે આજ માળવેથી આવવાનું છે. તેને દુસ્મન લોકો હરકત ન કરે તેમ ગુપ્ત લઇ આવવા મામાનો હુકમ છે, તેથી હું બાહાર બહાર છઉં તે રાત્રીને વળતે લાવીશું મોડો વેળો આવું તો બાર તરત ઉઠાડજો.

દુદા—એ હુ બોલ્યા બાપજી? કાળી રાતે જે વખતે કહો તે વખતે ઉઠાડશું અમે તો આખીરાત દુધા તકાવીને બેઠા સમજો. પણ દેહળજીભાઈ! પાસ જાંદાશુકી એકલુ આવ્યું હતો પેલી ગુપ્ત ખા-રીએથી આવ્યું ને આજુ બેલ આણી મમ કેમ આવ્યું બલા?

દેશળજી—દુદાભાઈ? પાંચ છ વખત જે અગીજુ આવ્યું તે થોડું થોડું આવ્યું. અને તેથી વારંવાર મંગાવવાની તડખડ પડે છે ને વળી દુસ્મનોતો હગામ છે તે વખતે પડાવે, ને આપણી પા-સે સીલકમાં ન હોય તો હેરાન થાવું પડે, આ વખતે મામાએ વિ-ચાર કરાને સામરી પોઠો મંગાવી છે, આટેજ આ દરવાજો આવશે.

દુદા—હા જા હા, એકલુ મગર તો એક ધડી પણ ન સાલે મરી જાયે.

હમીર—દેશળજીભાઈ! બેજો આવું! બાહારનો મામલો સે.

દેશ—નાના કાંઈ જરૂર નથી. ગુપ્ત લાવવું છે. તેથી ઘણા જાણનું કામ નહીં અમે જાને ભાઈઓ જસ છમએ પોઠો બાહાર આવી છે તેને રાત્રીને વખતે ફેરવી કાઢ નહી જાણે એમ લઇ આવીશ.

દુદા—એમ ભાઈ બહુ બળડદાર સે કેવું પડે તેમ નથી તો! પણ ભાઈ સંભાળજો હો?

દેશ—કાંઈ શીકર નહી, હ્યો ત્યારે હું જઈ છઉં સહ
દુશિયારીથી રહેજો.

દુદો—બહુ કાળુ બા,

(દેશજી જાય છે અને દરવાણી દરવાજો બંધ કરી બેસે છે.)

અંક વીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સિધરાજની છાવણી.

પાત્ર—સિધરાજ, દેશજી, સીપાઈ.

સીપાઈ—ઇસ રાતકી બખત કોન કમગખત શેહેરમેસે
એકીલા ઇસ તરફ આતા હે? માલમ નહી હે કે મલ સિદ્ધરાજ બા-
હાદુરકા તંબુ હે જલદીસે જતાગ દેના આદીયે નહીં તર ગોલીસે
આદર કરનેકા કરજ હોગી. કોન હે તુમ? જલદી બોલો.

દેશજી—ઇતના જરની બોલનેક ઓર ખાલી મગજ શીર
મેકા જર નહી હે; મેં ઇદર ડેરતા હું. બેહતર હે કે અદર બંદે
માહારાજસે બોલો કે ' આપકા બતાવન દેશજી એકીલાઇ આ-
મેકું મંગતા હે, ઓર બહુત જરકા કામ હે. '

સિપાઈ—(સીપાઈ બીજા સિપાઈને બલામણુ કરી જાય છે
અને સિદ્ધરાજ પાસે આવીને) માહારાજ ! હુકમ હોય તો અ-
રજ કરું.

સિધરાજ—બા ખુશીસે

સિપાઈ—હજુર તંબુકે તીસરે કોઈ દેશજી કરકે આયા હે
ઓર બોલતા હે કે મેં માહારાજકા બતાવન હું ઓર બહુત જર-
કા કામ હે હુકમ હોવે તો આને દઉં.

સિધરાજ—(વીચાર કરીને) બેહતર હે કે ઉસકે આનેદો.
લેકીન સમાલનાં કે કુછ બી હથીયાર સાથ રખનેકું નહીં પાવે.

સિપાઈ—કુછ શીકર નહીં હજુર ! (દેશજી પાસ આવીને)
દેખો દેશજી ! તુમકું અંદર જાનેકા હુકમ તો હો ગયા હે લેકીન
તુમારે સબ હથીયાર ઇદર રખનેકા હજુરકા ખાસ હુકમ હે સો
તુમ ઇધર રખદો.

દેશજી—હથીયાર રખરેસેં કુછ હરકત નહીં હે તોબી જૈસા
હજુરકા હુકમકા મેં બી સીર સાજત કરતા હું (હથીયાર છોડીને)
લો યે સબ હથીયાર તુમ સમાલનાં. (એમ કહી સિધરાજ પાસે

જાદુ માથું નીચું મમાવી ઉભો રહે છે)

સિધ્ધરાજ—કેમ દેશગજબાઇ ! આજતો ઘણું વરસે કાકાની સંભાળ લીધી ? જીવાન હો બાઇ ! અમારી જુદની શેની સંભાળ હો ! દીકરીના શા માટે થાઓ છો ? એતો હોય, એમાં શું ? વિ-યોગ તો વેડવો પડે; ઘણું દિવસે ભેગા થઇએ તે હરખના આંખુ આવે એમ રીત છે. (જરાવાર ઠેરીને દેશગજ નથી બોલતો તેથી) બાઇ ! ખરી હકીકત કહેતાં શા માટે સંકોચાય છે ? કોઇ વાતનો મનમાં અદેશો ન લાવવો, જેમ તું કહીશ તેમ કરવા તૈયાર છું; તું જાણે છે તેમ મારે તો સર્વ તુજાએ અને જે કરું છઉં તે તારેજ માટે કરું છઉં. મહારી હયાતીમાં અને પછી ગાદીનો વારસ તું શોવાય કોઇ છેજ નહી ત્યારે શરમ શી રાખવી ? જે દુઃખ હોય તે તુરત કહી નાંખો કે તેનો સત્વર ઉપાય કરીએ.

દેશગજ—(રડતો રડતો)

(ખુશ રહે સનમજા—એ દય)

કહું વાત મારી શું આજ કમની કહાણી;
થઇ શુદ્ધ બુદ્ધ સરવે લોપ મન મુંઝાણી;
કરી ઘણા વર્ષ મેં શેવ મામાની પ્રીતે,
લડ્યો આપ સાથ હું ખરે વૈરીની રીતે,
એ સર્વ ગયું મુજ દેહ રીસ થઇ ગાદી;
એહ સદજા જાગતમાં મામે મુક્યો છે કાદી;

નવ પુછ્યું ગાછ્યું નવ ક્યો કાંઇ તપાસ.

ક્યો વચન જાણ્યું ખરે મને નીરાશ.

મન કમ વચનેથી મામી જાણું માત,

તે કારણ મામે મારી જોરથી લાત.

મેં કરી વિનતી તે નવ લીધી ધ્યાન,

કરમરતાં મારું ક્યું તેણે અપમાન.

એ સર્વ દુઃખથી આવ્યો છઉં હું આંહી,

હવે વૈર લેવાની થઇ છે જાહ અધીરાધી;

હો આપ મુરખી એમ સર્વ તો બાંખે,

કદી છોર કહેર થાય વડીલ તે સાંખે.

હવે રાખી આપનો શરણ દુઃખતો ટાળો;

“ શરણાંગત નિર્ભય ” ધર્મ આપનો પાળો.

વડીલશ્રી ! આજ દિવસ સુધી આપથી અનુચિત રહી મેં.

મારા મામાની જે સેવા કરી છે તેથી આપ તદ્દન વાકેફ છો, તેના બદલામાં મને આપ ખુશી દેશોએ પહેલેથી જુઓછો છોતેફાક એવો બન્યો કે, ગઈ કાલ રાત્રિયે દેશાવરથી ધણોજ સરસ મઘ આવેલ તે અમે સર્વ પુરૂષ વર્ગ ખુશી મુજબરવા પીધો; માદ મામાએ મને આગા કરી કે "આ સુંદર મઘ તારી મામીને પાછ આવ" આ વખતે હું નીલામાં પુર ઘેરાએલો હતો. તે જોટલી હદ સુધી કે મારી દેહનું પશુ મને ભાન નહીં; અને તેથી કરી મેં તેમ ક' રવા ધણી આનાકાની કરી તોપણ મામાએ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને ત્યાં જવા સખ્ત આગા કરી. મારે લાચારીયે તે હુકમને તાબે થવું પડ્યું. સ્થળ ગૃહમાં જઈ તે મઘ મારી મામીને આપ્યો. એ પશુ મને સ્વપ્ના સરખું સાંભળે છે ત્યારમાદ અમને બનેને જોઈ પલંગ ઉપરજ પડેલાં જોઈ, મારા મામાએ તરવારનો સખત ઝટકા કે જે સારા નશીએ પલંગના પાયાને વાગી પાયો વાગી પલંગથી નુ-પડ્યો તેથીજ અમે બંને બચલીત થઈ જાગી ઉઠ્યાં જોજ માલમ પડ્યું પલંગમાં અમે બંને કેવી રીતે આવી પડ્યાં તેની બીલકુલ મને ખબર નથી, એમ હું આપને ચર્ચે હાથ મુકી કહું છઉં. ઉપરના શક પડતા દેખાવ ઉપરથી મારા મામાએ કાંઈ પણ તપાસ ન કરતાં માફ એ હદ અપમાન કર્યું તે સાથે મને સખત શીક્ષા કરી નિદોષ છતાં જ્યારે આવી હાલતમાં આવી પડ્યો ત્યારે મારી માતૃશ્રી અને ભાઈની સલાહથી તે મદાંધનો મદ ઉતારવા આપનું શરણ લેવું પડ્યું, મને આજ્ઞા છે કે આપના કામમાં મદદ કરી તે હું પાર ઉતારીશ અને તેના બદલામાં આપ મ્હાફ પુત્ર વૃદ્ધ રક્ષણ કરશો. (નીચું ધાલી બેસે છે.)

સિદ્ધરાજ—(સ્વગત) હવે શ્રી રીતે કરવું? આવા વિશ્વાસઃ માતી મનુષ્યને પાસે રાખી આશ્રય આપવો એ પરિણામે અશુભ છે, પરંતુ આને આશ્રય આપવામાં માફ પણ શ્રેય મને યાદ છે કે:—

यस्माच्च मिय मिच्छेत तस्य ह्यात् सदा मियम् ॥

व्याधौ मृगयावधार्थि तु गीत गावति सुखम् ॥૧॥

ત્યારે માહાફ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને હાલ તો તેને દિલાસો દેઈ પાસે રાખું આમળ ઉપર જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ (આસન) આજ દેરાજી ! તું કાંઈ પણ અ'દેશો રાખીશ નહી, મેં તુને પદમ કહેલું છે કે આ સરત તારુંજ એમ તું સમજ, તારે મનમાં જ-કે પણ મ'કેઆપનું નહી, શરણ આજ સુધી તું બાળક હતો તેથી

મોસાળ રહ્યો અને તેથી તું ને સ્વભાવિક રીતે મોસાળ ઉપર પ્રિતી હોયજ; એમાં મને કાંઈ પણ માહું લાગવાનું નથી અને લાગ્યું પણ નથી મેં પેહેલેથીજ વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર સર કરીશ ત્યારે ત્યાંની ગાદી દેશળને સોંપીશ, કારણ મારાથી તો ગુજરાતનું મોટું રાજ્ય રેહું મુકી આંહી રહેવાય નહીં. ત્યારે આ સૌરાષ્ટ્ર જેવો પહાડી મુલક પણ તું શીવાય કાંઈ સાચવવાને લાયક હોય એમ પણ મને લાગ્યું નહીં, તેથી મેં એજ વિચાર સિધ કરી રાખ્યો હતો. હવે ઠીક થયું કે તું મળ્યો. સવારે સર્વ લસકરને તારે સ્વાધીન કરી હું હવે નીરાંતે આરામ લઇશ. તું જ્યારે ફતેહ કરી સૌરાષ્ટ્રની ગાદી ઉપર જેસી વિજયની ધ્વજ ચડાવાશ તે જોઇ હર્ષિત થઇ તને પોશાક આપી બેશીકર થઇ દેશમાં જઇશ.

દેશળ—કાકા ! એમ આપ તદ્દન જીવ કાઢી નાંખો અને તમામ લસકર મને સોંપી આપો તેમાં આપણે કદી પણ ફતેહ પામીએ નહીં, હું આપને કેટલીક યુક્તિઓ બતાવીશ, અને તે પાર પાડવા માટે આપે છેવટે સુધી મદદ કરવી જોઇશે.

સિધ—તો તેમ કરવા આપણી ના નથી, પણ ભાઇ દેશળ જી તે યુક્તિ શું ?

દેશળ—યુક્તિ એટલી જ કે, હું દરવાજે વાત કરી આવ્યો છું કે, હું અશીશુની પોઠો લેવાને જાઉં છું તે જે વખતે પોઠો લઇ આ વું તે વખત ઉઘાડજો. તેથી આપણે આશરે સો પોઠો તૈયાર કરાવી તેમાં બંને આદમીયોને હથિયાર બંધ સીવી લેવાં અને દરવાજા અંદર જઇ તમામ જણાએ નીસરી દરવાણીયોને અને દરવાજા પાસે જે જુજ લસકર છે તેને કતલ કરી નાંખવું, એટલામાં પાછળથી તમામ લસકર આવી પહોંચે એવો બદોબસ્ત કરવો, એટલે તમામ મલી બેંગારનો મેહેલ કબજે કરી લઇશું. મને ખાત્રી છે કે મારો મામો કદી નાશી જાય તેવો નથી તે ચોકસ નીચે આવી લઇશે. અને તેમાં તે મરાશે કારણ કે કીલ્લાની અંદર ઝાંઝુ લસકર નથી, અને એકલો તે આપણા બહોળા સૈન્ય સાથે ક્યાં સુધી ટકશે. જ આપણે આ પોઠોની યુક્તિ ન કરીએ અને કદી દરવાણીઓને બગર પડી જાય તે તેઓ દરવાજા ન ઉઘાડે તો સેંકડો વર્ષ સુધી પણ આપણું કાંઈ ન વળે.

સિદ્ધ—વાહ વાહ ! ધન્ય છે ! ભાઇ દેશળજી ! ત્યારે તો આપણે કાલે રાત્રીયેજ જઇશું હું સવારે ઉઠી સર્વ બદોબસ્ત કરીશ. તું હવે આ મારી પાસેના પલંગ ઉપર આરામ લે.

(સૌ સુઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઉપર કોટનો દરવાજો,

પાત્ર—

દેશજી, દુદો, હમીર, નુરખાં તથા માણસો લાદલા પોઠીયા અને પાછળથી સિધ્ધરાજ વગેરે તમામ લોકર.

દેશ—(દરવાજા પાસે આવીને) દુદાભાઈ ! એ દુદા ભાઈ ! દરવાજો ઉઘાડો.

દુદો—કોણ ભાઈ દેશજી કે ?

દેશ—હાએતો હું દેશજી અશીલુના પોઠીયા લઈ આવ્યો છું.

દુદો—ભલે ભલે આ લ્યો ઉઘાડીયે. (એમ કહી દરવાજો ઉઘાડે છે અને એક પછી એક સર્વે પોઠીયા અંદર દાખલ થાય છે.)

હમીર—દેશજીભાઈ ! આજુ ખેલે તો પોઠીયા પણ મોટા જણાયસેને, માંચ એકલુના ગોટા પણ માણહના માથા જેવા લાગેસે.

દેશ—બરોબર આ વખતનું અશીલુ ધણું ઉમડું છે; ને છે પણ વધારે લ્યો હું જરા આમળ જઈ પોઠીયાને કોઠારને રસ્તે હંકરાવું.

(એમ કહી આગળ જાય છે.)

નુરખાં—અમે અશીલુયે ! ઇશમે કુછ શક લગતા હે કયું કે મેં છાંટમે કુછ હલતા હે દેખોતો સહી.

હમીર—હવે એમાં શક તે હાનો ! લેને જરા તકાહી જોડ (એમ કમી એક છાંટમાં બાલું મારે છે કે તુરત લોહીની ધાર થાય છે તેથી ચમકીને) દુદા ! દગો-દગો-દગો.

નુરખાં—દગા દગા કયા પુકારતે હો, આજુ તો લશ્કર નીકલ પડા, અજ દેખતેહો કયા ?

દેશજી—(ખુલ્લી તરવારે નજીક આવીને) આવી જાઓ ખેટાજી ! હવે શું જુઓ છો ? ધણા દિવસ સુધી બેઠાં બેઠાં ખીચડી ખાધી, પણ આજ તમારું અને તમારા હીમાઈતી બન્નેનું માથું કાપીશ.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—જુનાગઢ મધ્યેના એક વીશાળ ચોક અને બેંગારનું શયનગૃહ.

(એકાએક શોર બકોર સાંભળી રાહબેંગાર પોતાના મેહેલની અંદર નીંદ્રામાં હતો તે એકાએક જાગી ઉઠે છે અને પોતાની પ્રી-યા પ્રત્યે કહે છે.

રાહુએ—અરે ! આટલું બધું તોફાનશું ? દુશ્મનો કિસ્સાની
અંદર હાથલ થયા પ્રીયા ?

રાગ—કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખમાં.
પ્રીયા દીયો રંગ લત્રી રીતી ધારીનેરે, વાત વીચારીનેરે. ૨૬.
ગુર્જરના મહીપતીએ આવી, વગર લડે તે ગયો છે કાવી,
દળ લાવીને ઘેરી તેણે મારીનેરે. પ્રીયા. વાત. ૧
નગર કોટ ઘેરો છે તેણે, ચાલુ કીધો તોપો એણે;
દીઓ રંગ હું આવીશ જલદી મારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૨
વસ્તીને પીડેછે રાજ, નથી રાખતો કાંઈની માન;
જાઉં હું પ્રીયા હું વરતી, દુખ દીલ ધારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૩
જીત મેળવી જલદી આવું, સોરઠ સાથે ગુર્જર લાવું;
લાજ આપણી હાથ ગુરૂ ગીરનારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૪
કહી પડ્યો હું રણમાં નીચે, સ્વર્ગમાં જવું છે મારે પ્રીતે;
સાચવજે જે પુત્રો, પ્રાણુ ધારીનેરે, પ્રીયા વાત. ૫
રાણી—પ્રાણુનાથ.

હમકું છોક બલે બન માધું એ રાગ.

નહીરે જવા દઉં નાથ અહીંયાંથી, મુજથી વીખુટા ન પડવા દહીરે
સૈન્ય નથી કંઈ બળીયું આપણું, દુશ્મન તો નહીં કાવવા દેરે;
વહુરે મોતે નહીં મરીએ નાથજી, પ્રથમ મુજને મરવા દીયોરે. ૨
સત્વર અહીંથી નાશીને જઈએ, ગુરૂ ગિરનારની ગુફામારે,
રૂગતરૂ જળનો અહાર કરીને, મુજ બાળકને જાળવવારે. ૩
રાજપાટ જે જાએ બલે તમને પણ, હું નહીં દઉં જવારે;
પ્રીતની રીતમાં કીંમત એની, નથી કંઈ પ્રીતમ મુજ મનમાંરે. ૪

પ્રાણુનાથ બળીશ દુશ્મનોની સાથે હરીફાઈ કરવામાં ખીલકુલ
શાવદો છે નહીં, આપણું રાજ્ય ક્યાં ! અને તેનું રાજ્ય ક્યાં ! દુશ્મ-
નનું લસકર એટલું બધું છે કે તેની સામું આપણું સૈન્ય એક પડી
બર પણ ટકવાનું નથી, જ્યાં સુધી આપણા કીલ્લાની આડ્ય હતી
અને દુશ્મનનું સૈન્ય કીલ્લાની બહાર હતું ત્યાં સુધી આપણે તેને
શાવવા દેતા નહીં પણ હવે તે દુગટો મેહેલની લગભગ આવી પુઆ
છે અને મંજવર તોપોના માર સર કર્યો છે એટલુજ નહીં પણ
આપણી સૈન્યજીત લીલમ અને કડા નાજ પણ તેઓના હાથમાં
ગાંધે માટે હે પ્રાણુ રક્ષક કૃપા કરીને આ મરીજ લસીની વિનતી
ખાન લાઇ મુઠ કરવા ન જાઓ તો સારું પ્રાણુનાથ ! (રડવા લાગે છે)
અને તેમ છતાં આપનો મુખ કરવાનો અતીશય આગ્રહ હોય તો

આ દાસીને પણ સાથે લઈ જશો કે આપની અર્ધાંગના આપના દારણુ પુદમાં અરથ બામે સ્ત્રી દુરમનને મારા હાથ બતાવી યુધમાં અમર કીર્તી મેળવી મારી જતુનીને જેમ આપનીયું; પરંતુ જ્યાં સુધી આમ બેમાંનું એક કબુલ નહી કરો ત્યાં સુધી હું આપને અહીંથી આગળ જવા નહીં દઉં ! નાથ.

રાહબેગાર—મારી સુવંદના સ્થિતિવદની, આવા બારીક સ-
મામાં સુરાને સુર દેવાને બદલે આવા ભીર જેવા કાષ્ઠ કાઢી મને
શા માટે બાળે છે, શું તેને તું લાઝીમ છે; તે સાંભળ્યુંજ હશેજ કે,
પ્રિયા કે આગળની કાશ્મીરિઓ પોતાના પ્રીયતમને રણક્ષેત્રમાં જવા
કેટલા આનંદથી રજા દેતી, વળી તને યાદ હોવુંજ બેઠકે વા-
હાલી બાળદંધા, કે જે દાખલો પ્રાચીન વખતથી આદ્યો આવે
છે કે ન—

હુહો—જનની જણુ તો ભક્ત જણુ, કાં દાતા કાં સુર;
નહીંતર રે'જે વાંઝણી, પણ ન ગુમાવીશ તુર.

માટે દુરમન સાથે યુધ કરવા તેને મારા પુરેપુરા હાથ દેખા-
ડવા મને તાકીદથી અને સહ આનંદીત મુખડે રજા દે, જે કે
અમીયાર વરસના લાંબા અરસામાં મારે અને તેને કીચીત વખતે
લગાઇ થાય પણ તે નહીં જેવીજ, આજનો વખત હવે બુદ્ધોજ છે
તેનું બળવાન સર્ધન્ય આપણને શું કરવાનું છે શું એક કાઠી મોટા
બળવાન હાથીનો નાશ કાણુવારમાં નહીં કરે? મોટી ગંજવર મંજી
સળગાવવા ફક્ત એક અગ્નિના તણુખાતુંજ કામ છે તેમજ સીધ-
રાજના મોટા સૈન્યનો લાણુ વાળવામાં એક ફક્ત હુંજ બસકું પ્રિયા
મારું પણ તેમાં કામ નહીં અવસ્ય કદાપી તુને પણ સાથે લઈ
જવા હું વીચારું પણ તેમાં એક બાબતનો વાંધો આવે છે અને
તે એ કે કદાપી દૈવ્ય કોપથી મારી હાર થાય અને આ નાશવંત
દેહ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં પેદા કરનારની પાસે જાય તો
વાંસેથી આપણા બંને વહાલા પુત્રોનું રક્ષણ કરી યોગ્ય પ્રસન્ને વેર
મેવાનું જે તમે અહીં રહો તોજ બને; માટે પ્રિયા તમારા ધર્મ
પ્રભાણે કદાચને છેવટનું મારું વચન માન્ય કરવાની તમારી ફરજ
અને શ્રુષ્ણુ છે જેથી સાથે લઈ જવા મારું મન કબુલ કરતું નથી.

(આમ છતાં પણ રાણીકહેવી પોતાથી પધીનો પાલવ ગાલી
હમી રહે છે અને કહે છે.)

રાગ સારંગ—તાલ દીપચંદી.

(છોડે છોડે સય કેસનેરે દાસી જણુ તે આપ)

રાણીક—(હાથ જોડીને) સ્વામી મારારે સુલક્ષણા, જોડુ આપને હાથ,
કરગરી કહું હું નાથજી, દ્યોને મુજને સાથ. સ્વામી.

રાહ—પ્યારી રહેા ધૈર્ય ધારીને, રટો ઇશનું નામ;
જેર કરીશ હું વેરીને, કરશું આપણું કામ. પ્યારી.

રાણીક—સાથે રહી લડું હોશથીરે, નહીં જીવની આશ;
સોહ પેઠે હું પડું સૈન્યમાં, કંઈ દુસ્મન નાશ. સ્વામી.

રાહ—સાચું કહ્યું તમે પ્રેમદા, ધન્ય ધન્ય છે આજ,
સોડ શોભાવી પ્રીયા માહરી, રાણી જનુનીની લાજ. પ્યારી.

રાણીક—નાથ ચાલો જમ્મએ સાથમાંરે, લખ ઇશનું નામ;
ક્ષત્રીની કુખ શોભાવીએ, કરીએ સીધ કામ. સ્વામી.

રાહ—ધન્ય હીમત પ્યારી તાહેરીરે, હવે રહેને આંહી;
સાથે નથી તમ કામ તો, લડશું એકલા સાંહી. પ્યારી.

રાણી—એ શું બોલો પ્રાણ માહરારે, દયા ગમ ક્યાં આવાર;
કરશે જુદી જો આપથી, મરું ખાધ કટાર. સ્વામી.

(રાણીકદેવી કટાર લખ પોતાના મળાપર મારવા તત્પર થાયછે.
રાહબેંગાર તેનો હાથ ઝાલી તેમ કરવા સમજુતી દેતો બોલે છે.)

રાગ બનઝારા.

રાહ—મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—નહી નહી વાત થનારી !

રાહ—કરું લડાઈનીજ તક્યારી, ઘેરી દુસ્મને મેહેલની બારી;
મારું દરેકને ધા કરી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—કદી એવું નહી જો બનશે, સૈન્ય આપણુનાને હણશે,
નહીં કરો મને દુખીયારી, નહી નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—ખરો ક્ષત્રીનો જાએ જોહ, કમ મે'લમાં સુધ રહે તેહ;
કરે દુસ્મનની ખુવારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—મલે રાજ્ય જો સધળું જાએ, કદી વનમાં વાસો થાએ;
ફળ ખાધને દીન ગુજરી, નહી નહીં એ વાત થનારી,

રાહ—નહીં કર તું મનેરે નીરાશ, પુર મારા દીલની આશ;
દે રજા ખુશીથી સારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—નહી નાથ એ વાતજ કરશે, દયા દાસીની દીલમાં ધરશે;
કરો જીંદગી આ સુખીઆરી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—એવા બીરના બોલ ન કહીએ, લડવા તણી હીમત દઈએ;
ખરે ક્ષત્રીનો ધર્મ જાણી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—તમ વિના હું એકલી નાથ, કહો રહું હું કેની સાથ,

આલો જમએ જંગલમાં નાશી, નહીં નહીં એ વાત થનારી,
 રાહ—નાસવાથી પ્રતિષ્ઠા જાએ, દુનિયામાં બેઆબરૂ થાએ,
 કરો વાત ન એવી નહારી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી.
 રાણી—તમ પ્રીતોનું પાન જેહ, કરું કોની સાથે હું તેહ,
 દુખ જાળને નાખો નીવારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી;
 રાહ—ખોડે ક્ષત્રીવટ હું આજે, તો તો માતા મારી લાજે;
 આખર પ્રીતીછે દુખીઆરી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી,
 રાણી—જળ વીનાનું મીનજ જેવું, વીના આપના તન છે તેવું;
 ખરે થઇ હવે દુખીયારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.
 રાહ—બસ પ્યારી તું કર ન જક, લડવા જતવું મારે બેશક,
 હવે પ્રમાણુ પ્યારી મારી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી.
 (રાહખેંગાર યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો જાય છે.)
 રાણકદેવી બોલે છે.

સોરઠો.

નથી મેં ઘોંઢા ગુડીઆ, નથી માઠ્યા મંડર;
 નથી માળી રાણકદેવને, કેમ ઓઠમાં દે સેંગાર.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—છર્લદુર્ગની બજાર.

પાત્ર—સીધરાજ તથા રાહખેંગારનું લશ્કર.

(રાહખેંગાર પોતાના મેહેલ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ગીરનાર મા પત્રીત પર્વતમાથી ચંદ્રોદય થતાં તેના શીતળ કીરણ ખેંગારના મુખ ચંદ્રપર પડતાં વાર સીધરાજની દ્રષ્ટીએ ખેંગાર પડતાં તેને ઝેરી તીર મારી રાહખેંગારના આત્મને પરમાત્માની હજુર પોચાડી દીધો બાદ લડાઈ બંધ કરી.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલમાં.

પાત્ર—સીધરાજ, દેશજી, વીશજી, અને બીજા લડાયકો.

સીધરાજ—વીશજી આ તમારા મામાનું મુઝદૂ સાચવવા આપણી હાવણીમાં પુગાડો અને હું રાણકદેવીના મેહેલમાં જમ તેને મારા સ્વાધીનમાં લઉં કારણ કે જો તેને આ વાતની ખબર થશે તો તે આત્મહત્યા કર્યા વગર રહેશે નહીં અને જ્યારે તેમ

ખતે ત્યારે મારે વધેલી અધાગ મહેનત ઉપર પાણી ફેરવ.

વીરણ—હા કાકા, આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ મારી વી-
નતી આપ જો ધ્યાનમાં લ્યો તો હું અરજ કરું છું કે આપ આપ
નું પાટણ છોડી આંહી આવી રહે આજે ૧૨ વરસ થયાં તો પણ
જીનાગઢના ફીલામાં આપ દાખલ થઈ શકેલ નથી તે મુજબ આ
રાણીકદેવીના મેહેલમાં દાખલ થવાને આપને પુરેપરાં બીજા ૨૪
વર્ષો જોઈશે; માટે જો તાકીદથી આપે તેના મેહેલમાં દાખલ થવું
હોય તો દેશજીને સાથે લઈ જાઓ કે તે કંઈ પણ યુક્તી કરી
મારે ઉધડાવશે.

દેશજી—હા ! કાકા, વીરણજીનું કહેવું ખરું છે, હું આપની
સાથે રહી કંઈપણ યુક્તીથી રાણીકદેવીનો મેહેલ ઉધડાવી દમશ
પરંતુ ત્યાં આપે યાદ રાખવાનું છે કે રાહખેંઝાર મરી ગયેલ છે
એ વાત ત્યાં કહેતી નહીં પરંતુ તેને જીવતાં કેદ કરેલ છે એવું જ
જણાવવું નહીં તો, રાણીકદેવી સતી છે તે એકાએક આપ દહ
આપણને ખાખ કરી દે.

સીધરાજ—જરાજર દેશજી તમારી યુક્તી ઉચીત છે માટે
ચાલો તેમજ કરીએ.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રાણીકદેવીનો મેહેલ.

પાત્ર—રાણીકદેવી પછીયા સીધરાજ, દેશજી અને પછીયા
રાહખેંઝારનો પુત્ર.

રાણી—રાહખેંઝાર તીરંધાર કરી મયા બાદ રાણીકદેવી તેની
જીંદગી માટે પ્રજા પ્રાર્થના કરે છે.

રાગ દીંટી.

કરો રક્ષા પ્રજા દુરમનોને મારી, મેહેર આણી મુજ નાથ દો ઉગાસી;
મેહેર કર પ્રજા પુત્ર પુત્ર ધારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૧
લ્યા આણ પ્રજા બાળકી હું તારી, સ્તુતી શું કરું છું અસ્પ્રમતી નારો;
રજો થને ઈશ મમ પતીનો વારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૨
અસહ સંકટેથી પાંડવોને તાર્યા, થઈ સારથી તેં કૌરવો સંહાર્યા;
પગમાંહી પ્રજા દુખદો નીવારી, વિજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૩
કરું સ્તુતિ પ્રજા ધ્યાન જરા દેને, અસ્પ્ર સ્તુતિ ધણી ધાની કરી લેને;
જીર્ણદર્શન મધ્ય વીજ્યદે પુકારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૪
(નીચે કંઈ અવાજ થતો સાંભળી બોલો છે.)

સોરઠો.

કમળ સ્વટકાવે કમાળ મઠી છે રાણીકદેવીની,
જો જાણશે રાસેંગાર, તટક કાનજ ત્રીકલે.

દેશ—મામી એ મામી, બાર ઉઘાડો હું તથા આરો મામો
દુસ્મનોને મારી છતાં મેળવી આવ્યા છઠ્ઠાએ.

રાણી—કોણ દેશજીએ મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે દુસ્મનોને
મળી ગયા છો? અને રખેને ફરેબથી મને ફસાવવા ધારતા હો માટે
જો મારા પ્રાણુનશ મને ખેલાવશે તોજ હું ઉઘાડીશ!

દેશ—મામી તમારું કહેવું ખરું છે હું દુસ્મનોને મળી ગએલ;
પરંતુ તે જોટલા માટે કે જો તેમ ન કરત તો દુસ્મનો મરાત
નહી અને ધણી દીવસ સુધી આપણને અને આપણી વસ્તીને હેરાની
જોગવવી પડત વળી મામા મારી સાથે છે પરંતુ તેને સીધરાજના
જાથનો એક સખ્ત જખમ વાગવાથી આ વખત તે બેભાની અવ-
સ્થામાં છે માટે તુરત બાર ઉઘાડો કે મામાની સારવાર થાય.

રાણી—એમ છે ત્યારે હો ઉઘાડું.

મેહેલનું બારણું ઉઘાડે છે જ્યાં રાહખેંગાર નહી પણ સીધ-
રાજ મેહેલમાં ઘમલ થઈ રાણીકદેવીને કંઠાલીંગન દેવા જાય છે
ત્યાં સીધરાજને જોઈ રાણીકદેવી મુહાંગત થઈ પડે છે તેને—

સિધ—પ્રિયા.

રાણી—(પ્રિયા જખ્મ કરણે પડતાં સીંદણીની મારક કુહીને)

પ્રિયા કેહેનાર માપી ખજ દુર અહીંથી.

સિધ—હે કામળાંગી, હે કમકદળી, હે સુવદના, આ મા-
મનસા છે. સોરઠ જેવા સોળ ભાગની પટરાણી કરનારે અને તારું
સાથે પ્રથમથી સમાઈ થઈ હતી તેજ હું સીધરાજ.

મુક પૂળી તારા રાજમાં અને પાટમાં.

રાણી—અરે દુષ્ટ આવું બોલતાં તારો જીભ કેમ નથી કપાતી.
દેશજીને કહે છે—

ગુરૂ ગોવીંદના મહિનાનો રાગ.

દુષ્ટ દેશજી વીર કહુહું તુજનેરે,

કર્ચા જુઝા મારા હાલ, ફટ છે તુજનેરે;

તારા મામાના લીધા પ્રાણ, કુલ લગવ્યુંરે,

મળી કાકાને આજ, વેર વળાવ્યુંરે;

માર્ચા દુષ્ટો ને હમીર, દગો દધનેરે;

ઉઘડાવ્યા દાર, ખોડું કહીનેરે.

સિધ—તારે આટલું બધું બળ બતાવવાનું નથી યાદ રાખકે તારા ધણીને મે કદ પકડેલ છે જો તું મારા સ્વાધીન થઈશ તો હું તેને છોડી દઈશ નહીં તો કટકે કટકા કરી નાંખીશ ને પાટુ મારે છે

રાણી—

સોરઠો

પડેલાની પાટુ માં માર, સ્વેંગારના સ્વાધેલ નહી;

તને મોજડીઓના માર, સીધરાજ તારા શોમે નહી.

રાણી—અરે દુષ્ટ પૃથ્વી કેમ રસાતાળ નથી જતી; સુર્ય કેમ આથમણે નથી ઉગતો. પણ હું જે એક વખત રાહખેંગારની કેહેવાઈ તે કદી તારે સ્વાધીન થવાની નથી તું બલે મારા આજ વખતે કટકા કરી નાંખ પણ મારા પ્રાણનાથને ઉગાર એટલે મારી વિનંતી છે.

છોકરા—મા. મા. આ કોણ છે ? તું કેમ રૂએ છે કેમ ખેલતી નથી, દેશગજબાઈ મારા કાકા ક્યાં છે અને આ અગ્નિયો માણસ કોણ છે.

સિદ્ધ—(ગુરુસામાં) સીપાઈ આ છોકરાને અહીંથી લઈ જાઓ (રાણીકને) કેમ માને છે કે નહી. નહીં તો તારા છોકરાનો નાશ કરીશ.

રાણીક—છોકરાનો તો શું પણ આખી પૃથ્વીનો બલકે મારા પ્રાણનાથનો નાશ કરશે તોપણ શું મારું સતીત્વ છોડનાર નથી.

સિદ્ધ—હીક છે ત્યારે. (સીપાઈના હાથમાંથી કુંવરને પડાવી તરવારથી તેના બે ટુકડા કરી નાંખે છે તે જોઈને)

રાણીક—(અતીશય આકંઠથી) અરે ધાતકી શીધરાજ

(અતીશય રૂદન કદતી)

(રાગ—મારી વહાલી તુ ચાને શાંત)

કુખદરીયામાં નાખી એ નાથ, મારાથી કેમ જીવાએ;

રોષ રોષને રે'વું આંહી, વીના મોતે કેમ મરાય.

આપ જવે અવની વીશે, થયું અધાર' ધોર;

તુજ જાતા બહુ વલવલે, કરે મગવાને બહુ શોર. મારાથી.

પ્રેમ અતીશય રાખતો, દીલનો પુત્ર દયાળ;

ચોંતા મારી રાખતો, હવે લેશે કો સંભાળ. મારાથી.

સોરઠ પ્રજ્ઞના હાથથી, ગુમ થયું છે રતન;

બીજા બાવ નહીં લાવતાં, કરે કેતું હું તો જતન. મારાથી.

સીદ્ધ—વધારે રડવું છોડી દે, તું જાણતી હઈશ કે તારો પતી મારી સાથે કદ છે પણ નહીં તેનો પાપી આત્મા ધણે વખત

થયાં જગતકર્તાની હજુર પોહોંચી ગયો છે. માટે જો તું મારે સ્વાધીન થઈશ તો તારા મોટા પુત્રને હાથે તેની ક્રીયા કરવા આરાધક અને આ સૌરાષ્ટ્રની ગાદી પણ તેનેજ આપીશ, માટે હજી માન.

રાણીક—હર હર વીશંખરા ! ! ! !

(રાગ ઓધવજીતો સંદેશો.)

શી રીતે પ્રભુ ધીરજ ધરી ખેસું હું,
બડ બડ દીલમાં બડકા દુઃખના થાયજો;
કેર થયો છે અતીશે આ અવની વિશે.
ફેલી છે આ દુઃખની મોટી રેલજો.
પ્રાણ તણારે પ્રાણ ઉડીને ક્યાં ગયા.
દયા ન આવી મુજને કરતાં નીરાશજો,
કોનેરે આધારે રહીશ હું નાથજી.
શાન્તી કેવી રીતે દીલની થાયજો,
પ્રજ સધળી તલ્લકે આપ વિયાગથી;
વિના પાણીતુ જાણો જેવું મીનજો.
કેમ કરી આ જીવંગી પુરી તો થશે,
દુખ તણી તો રાખી નહીં કંઈ સીમજો.

હે દયાળુ પ્રભુ હે જગતકર્તા જગદીશ્વરા ઐટલો મોટો મેં તારો શો અપ્રાધ ક્યો છે ? અરે પતી અરે પુત્ર મારા દુખના વીસામા ! મારા નોધારાના આધાર ! મારી જીવન દોરી ! તું પણ તારા પીતાની સંભાળ લેવા તારી રાંકડી માતાને મુકી આદ્યો ગયો હાય ! હાય ! હાય.

રાગ રસીલી તારી સુરત.

પુત્ર રતન તો પ્રાણથી પ્યાર, તેવણ જીવવું છેજ અકારં;
સુખકુ સર્વ ગયું છે મહારં, સંસાર સુખ લાગે છે ખારં.
માતુ માતુ કરી કો હવે આવે, જતુની કેરા જખમ રાખે;
નાથ અને પ્રીય પુત્રજ જાવે, અન્નોદક શી રીતે ભાવે,
નેરીતો કરશે કો નાશ, દીલમાં હતી એવી આશ;
હવે થઈ છું તદન ઉદાસ, કેવું મહારે કોની પાસ.

(સહીયર દુખ શું દાખવું.—રાગ)

કરમ કુટ્યુરે મહારં આજથી, ખોયા રાયને રાજ;
ગઢરે જીતો સુતો થયો, જતાં કરી હાસ્ય રાહખેંગાર.
મંદ મુખથી ખોલતાં, કરી હસ્ય વિનોદ;

એ સમજું તે એને મધું મધ દુરમન હાથ. ૨
 સુના મંદિરમાં પોઢતાં, લઈ પ્યારીને પાસ;
 એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, ખરે યજ્ઞનું નિરાશ. ૩
 એક કેતાં એકવીસ મળે, ધરે જુમી ન બાર,
 એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, દુખનો નહીં ખાર. ૪
 ને નારી કો નીરખે નહીં, નખ કો ન પામેલ;
 તેરે દુરમન હાથે ચડી, કર્મ થયું છે સામેલ. ૫
 આ નાથરે આવી મળો, દો દરજનનો લાભ;
 દાસી તમારી રોઈ મરે, ધીઃક ધીઃક અવતાર. ૬

સિદ્ધ—કેમ સ્વાધીન થાએછે કે નહિ, હા હજી વધારે દુખ
 વેઠવું છો આરે કામળાંગી ચાલ મારા કમળ મેહેલમાં ને કર મઝા.
 રાણીક—અરે ધાતકી ચંડાલ ! ! ! (મુઝા ખાઈ ઢળી પડેછે
 તે ઉઠતાં ઉઠતાં)

કેર વરતાયો બહુ કાળોરે (૨)

કોટી કોટી ગુનામાં પડ્યો છે તું આજ; દુષ્ટરે તું દુર.

સાખી.

દયા હીણુ દયાળ, જાવું મારે ક્યાંધ;

દુખ દરીઆની માંચ ઉભી છઉં;

કર સાચ પત્ની મારા, ખેંગાર પૂરાણા છે ત્યાંચ;

અનંગ બળે અંગ માંચ દૂષ્ટની છે છાંચ.

દુષ્ટરે.

છોડીને ચાલ્યા ગયા, હશે તમે તે ક્યાંચ;

જો સ્વર સાંભળી માહરો, તો દોડી આવો આંચ,

દુવાર દેખાયું સામની, જાવું મારે ક્યાંચ;

નીરમળ વેતું નીર છે, કું પડું તેહની માંહ.

દુષ્ટરે.

લલીત.

અરર નાથરે શું હવે થશે, દીવસ માહરા કેમરે જશે;

દીલ ઉદસ તો કેમરે કરી, પરમ પ્રાણુરે ક્યાં મળું ફરી.

અપન મહ આ સુનુરે થયું, જીવન માહરે એમરે મળું.

જઈશ ક્યાં હવે બેસવા ઠરી, પરમ.

દીલથી પ્યારી તો કો હવે કહે, દુખ બધું હરી કોણુરે લહે;

મધ અભાગણી દુખની બરી, પરમ.

અપન બોધને શોકતો થશે, હેડુ માહરે હાથથી જશે.

અરર ધીક છે તારને જરી, પરમ પ્રાણુ.

અરર આંખથી આંસુઓ ખરે, મનડું માહરે હાથ ના રહે;

મરીશ હું હવે ઓ હરી હરી, પરમ પ્રાણને ક્યાં મળું હરી.

અરે દુષ્ટ તું મને ના અટક, હાથ દૂર ધાત; દેશજ તું તારું
મેં મને ના ગતાર અરેરે તને આ તારા નાના બાઈની પણ દયાર
ન આવી, હાથ હાથ; ધાતકી દેશજ તુને પ્રીત્યા બહાર જતાં કાળેતરે
કેમ ન હશે અને તું કેમ ન મૂવો. અરે જેનું તે નીમક ખાણું
તેનું જ ખોલ્યું અરેરે મેં દુષ્ટ પાછને આ વીશ્વધરને ઉછેર્યો તું તારું
કાણું કર અને હજી જો કંઈ શરમ આવતી હોય તો આ દુષ્ટને
સમગ્રવ—પ્રાચીનકાળનો દાખલો તે પાછો સજીવન ક્યો બાણેજ
યદ્ય ગમ્યાનો પ્રાણ લેતાં ન અચકાયો.

સિદ્ધ—(વિચારમાં પડીને) હા ખરેખર મારી પ્યારીનું કહે-
તું જ યથાર્થ છે આ દુષ્ટે જેવી રીતે એના ગામાને દગો દીધો છે
તેવીજ રીતે મને પણ દેશે ખરે મારો અર્થ સાધવા મેં તેને આ-
શ્રય આપેલ પણ હવે તેને પાસે રાખવામાં માલ નથી નીતિશાસ્ત્રમાં
હજી છે કે—

શ્લોક.

વિશ્વાસઃ પ્રતિબંધાનાં યેનર વિશ્વાસવાતિનઃ

તેનર નરકેયાંતિ યાવત્તચંદ્રો દિવાકર ॥

અને તેટલાજ માટે તેનું આ વખતજ નીકંદન કરી નાખવું
એ વ્યાજબી ને ઉચીત છે પણ તેવી બાબતની જો તેને ખજાર
અર્થ તો તે પણ ક્ષત્રી બન્યો છે, અને અહીં હાલ હું એકલોજ
હું અને એક સિપાઈ છે તે પણ બહાર છે માટે કંઈપણ ઉપાયથી
તેને હરેગમાં ફસાવી પકડવોજ એ સલામતી બરેલું છે માટે (વિ-
ચાર કરીને) સીપાઈ.

સીપાઈ—જી હજીર.

સીદ્ધ—સીપાઈ—મારી પ્યારીના કહેવા મુજબ એ વિશ્વાસ-
ધાતકી દેશજછતે ઉપર કોટની ધકા પ્યારીચેથી ફેંકી દો—ફેંકી દેતાં
આવડે તેનું નાક હજીજ પાસે કપાલી તેને આવળા ગધેડાપર બે-
સાડી આખા શહેરમાં ફેરવવા ચુકવું નહીં અને તેજ મુજબ પેલાં
નીનકહરામ વીશળજીનું પણ કરો એટલે મારી પ્યારીનું દીલ
શાન્ત થાય.

રાણકદેવી—જસ અંગદ જસ, હું તને હજાર વખત કહ્યું
કે તું મને પ્યારીના ઉપનામથી ન બોલાવ પણ મુનીના નામથી

બોલાવતું તું રાજ્ય છે અને આ દેશનો અધીપતિ હવે તું છે અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે કું હવે તારી પુત્રીજી માટે પુત્રી પર મેહર રૂપ, કું તને હાથ જોડીને કહું છું કે મારા એક છેકરા સાથે જવા દે કું મારો નીરવાહ બીક્ષા માગી ચલાવીશ, અરે, તું રાજ્ય ચમતે અને સર્વનો પિતા ગણાઈ આ તારી ધર્મની બેહેન તન્કુ રાજ્ય તરીકે તારા કર્ણદ તરફ કેમ નથી જોતો.

અંધ કીલો બાપુ શું છે કામ, એ રાગ

રા—દૂર અહીંથી ચાનેરે ખોટી ધરી બેઠાં આ શું હામ;

સી—કેદ તુને કરવી રે, પ્યારી કરવાનું છે કામ,

રા—કુનીયાં દગાખોર ખાપી દુષ્ટ, ધાવાનું નહીં તાર કામ. દૂર.

સી—હઠજ સપડી છોડીજ દેની, મને અટકાવા કેની છે હામ. કેદ.

રા—મારા પતીથી તું મેળવ મુજને, એવી રાખીને બેઠીછું હામ. દૂર.

સી—તારા પતીને તું મળીજ ચુકી, એવા દુષ્ટનું લે નહીં નામ. કેદ.

રા—પ્યારી તારીની પુરણે પ્રીતી, તારી બેનીનું ન લેજો નામ દૂર.

સી—રાજ આ સંવળું શોંપું તુજને, રાણી સર્વ તારીછે ગુલામ કે.

રા—રાજ તારાને શું કરવું છે મારે, કાપડું તો આવે એ કામ. દૂર

સી—મુગે મોઢે મારે શ્વાપીન ચાને પ્યારી કરવું ઘટે નહીં આગ કે.

રા—મારા પતીને પુર્યા છે દેદમાં મુક છુટાને લે માર નામ. દૂર.

સ્ત્રીથી પોચી જહાદુરી તારી ધીક આપુંછું તને આપ. દૂર.

સીંદરાજ—ચુપ ચુપ એ જકવા છોડી દે. હાલ તું નહીં

માને એમ લાગે છે મારે ચાલ હાલ તો તું પાટણ પછી જોઈશ.

(એટલામાં દેશગણ તથા વિશગણને મુશકે ટાટ બાંધી મે-

હલ નીચેથી લઇ જાય છે તે વખત દેશગણ બોલે છે.)

દેશગણ તથા વીરાજ—હા ! પરમેશ્વર મેં પ્રથમથી કંઈ

પણ વિચાર ન કર્યો અરે આ સૌરાષ્ટ્રની આખી પ્રજાને તેમજ આ

ગરીબડી સ્ત્રીને મેંજ દસાવી, ધીક છે મારા અવતારને આ કરતાં

કદી એક પથ્થર થયો હોત તો પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર કીલામાં

સમાઈ લોકોને ઉપયોગી થઈ પડત ! આ બધી ખરાબી કરનાર

કોણ હજા દાર--દાર--દાર.

બેત--

ઓ દાર દાર કેવી તારી ચાલ, મહોટા સુરવીરને કરે બે હાલ;

કણ્યો કુસંપને કલેશનો વધારનાર, પીયે ને દાર તેને છે ધી:કાર.

સિંદરાજ--(ખારીયેથી) સીપાઈ, એને જલદી ધડેલ ખારી.

માંથી ફેંકી આવેા કે જેથી દુનીયાં પડેા લેકે નીમકહરામી કરવામાં
કેટલો ફાયદો છે, અરે (પોતાની પાસેના સીપાઇને) આ દુષ્ટ
મહિલી સ્ત્રીને રથમાં બેસારી આપણી છાવણીમાં લાવેા અને તુરત
છાવણી ઉઠાવેા, તેટલામાં હું શેહેરનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરે છું.

સિપાઇ—ચાલો બાઇ સાહેબ.

રાણી—અરે દુષ્ટ દુર રહે, મુક પુળી તારા બાઇ સાહેબના
સંબોધનમાં ચાલ હું તારી પાછળ ચાલીજ આવું છું.

(રાણીકહેતી ગીરનારનો પત્તીન પર્વત ઉતરતી જાય છે. અને
હધયા ઘાટ વચને વિલાપ કરતી ચાલી જાય છે.)

સોરઠો.

ઝતરીયા ગઢ ગિરનાર તનહું આવ્યું તઢાટિયે;
વઢતાં બીજો વાર, દામોકુંડ નથી દેશ્વો.

(પછી ધારાગર નામની વાડી પાસે આવીને બેઠી.)

સોરઠો.

ચંપા તું ક્યાં ધોરિયો, થઢ મેલું અંગાર;
મોહોરે કઢિયું માળેરી, માર્યો રાહસંગાર.

પછી ગીરનાર પર્વતને જોઇને બેઠી--

સોરઠો.

ઝંચો ઘઢ ગિરનાર, વાદઢીથી વાતુ કરે;
મરતાં રાહસંગાર, સ્વેરેડી સ્વાંગો નવ થયો;

સોરઠો.

ગેઢારો ગિરનાર, વલામળ વેરીને કિયો.

મરતાં રાહસંગાર, સ્વેરેડી સ્વાંગો નવ થયો. (શિખરે પડેછે)

સોરઠો.

મ પડ મારા આધાર ચોસલાં કોળ ચઢાવશે;

મયા ચઢાવળ હાર, જિવતાં જાતર આંવશે.

રાગ અશાવરી જોગીયો.

ઝોડીને જઢં એકલી, પ્યારા તુજ પ્યાર;

ઝોડીને પ્રીતમ પ્રાણને, સાથે હરી આ વાર.

ધિક ધિક ગિરનાર હો, પ્રડયો નહીં આવાર;
 રંડયો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર. (સિમ્બે પડે છે)
 પડ ન પડ આધાર તું, જીવતાં જન સાર;
 રંડયો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 હુટ મયુર તું શું કરે, મધુર સ્વર આવાર;
 રંડયો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર.
 બાળે છે મુજ મન તું, બળજો તારી જાત;
 રંડયો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રણામ વાહલા કાટને, પ્રણામ છેલ્લી વાર;
 રંડયો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રણામ મુર દતાત્રી, પ્રણામ અંબા માતા;
 રંડયો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રીતમથી મેળવ પ્યારીને, માતા મારી સાર;
 જુઓ જુમ જોડણું, રાણીક રાહખેંગાર.
 (કિતરી જાય છે)

સે મ પ્રજા રાહખેંગાર અને રાણકદેવીના ગયાગ્યાદ દીલગીરી કરે છે)
 મરસિઆ.

આશો જુલમ જુલમ પર ક્યો, રાય રાહને પ્રજા તે પરક્યો,
 રે હાય હાયરે આશો.

રૂવે સોરઠી પ્રજા આ તમારી, તેને કેમ દીલે નવ ધારી;
 કાંઈ આલતી સ્વરગમાં સવારી, રે હાય હાયરે, જુલમ.
 રાય રાણી રૂવે રણવાસે, દાસ દાસી રૂવે છે અવાસે;
 હાથી ઘોડા ઉભા છે ઉદાસે રે હાય હાયરે. જુલમ.

પશુ પક્ષી અતીશે રૂવે, મેલ મંડળેથી આંસુઓ ચુવે;
 પ્રજા સોરઠની સુખે ન સુવેરે, હાય હાયરે, જુલમ.
 નાના બાળ જે સામું ન જીવું, તેણે રેસને અગવજ ધેવું;
 કેમ શોકનું જાડ રાજ બોવું, રે હાય હાયરે જુલમ.
 ક્યાંથી આવ્યો આ સીંધસજ પાપી, દીંધી રાહની માદી ઉથાપી.
 સુખ સોરઠનું નાંખું કાપી રે હાય હાયરે જુલમ.

ધરે દીલે પ્રજા દીલગીરી, સમ તારી વાંસે લે ફરીરી,
 દીલે ધારે ન વસો અમીરી, રે હાય હાયરે જુલમ.

પ્રવેશ ૭ મો.

કથન—વઢવાણ નહીં જોગાવા ઉપર સિમરાજની ડાવણી-
માંનો રાણકદેવીનો ખાસ તણુ.

રાણી—એકલી એક કોચ ઉપર બેઠી બેઠી.

રાગ આશાઓડી.

લાજ રાજો પ્રભુ મારી, સંકટ સમયે લાજ રાજો પ્રભુ મારી;
ગુર્જરના મહીપતીએ આવી, મુજ નામને નાખ્યા મારા. સંકટ.
મુજને રસાવી લાવી આંહી, છુટયાની નથી ખારી. સંકટ.
જુજ બચાવે તોજ બચુ હું, નહિતર થઈ દુખીઆરી. સંકટ.
સલ પતીવ્રત રાખજો મારું, પ્રભુ હું બાળકી તારી. સંકટ.
સતી ખરમને કારણુ હું તો, છંદગી તણુ હું મારી. સંકટ.
પ્રાણ પડે કદી મુજ ધર્મ માટે જો પણ બલ ન હારી. સંકટ.
સાહે થજે તું સુકૃત્યે મારા, લેજે પ્રભુ તું ઉમારી. સંકટ.

(સીમરાજે એકદમ પ્રવેશ કરીને.)

સીમરાજ—

દીડી.

પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું, કેમ ખુટયું છે આયુર્ય પ્રીયા તારું,
નથી કોઈ તુને હવે બચાવનાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
હજી વખત ઘણો છે વિચારી જોને, પછી પ્રીતી કેરું પાન મને દોને;
પ્રીયા પ્યાર હજી દીલમાં હું ધારું, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું,
બાખ નથી હવે અવળ થયાનો, નથી વખ મારે તુજપરે દયાનો;
હજી માન ધરતુ કાન વાલ વધાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
ખુશી કરું ખુશીકર બહુ તુને, દીલ ચડો છે આનંદ જુસોહુંને;
દૃઢ દોલત માયાને પીડ સાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.

પ્રીયા—ઘણી વખત હું તુને કહી ચુક્યો અને ધારું છું કે હ-
વે તારા સ્વદેશનો જુસ્સો તારા દીલમાં કવચીત રહ્યો હશે માટે હવે
તું ખુશીગી મારી સાથે પુનરલગ્ન કર અને ગુજરાત જેવા વિશાળ
દેશની પટરાણી થા અને સારઠ તારા પુત્રને સોંપીશ પ્રીયા.

રાણીક—પાપી

(રાગ ખીયુને તબવનાર)

ચુંદે કહુ દુષ્ટ તુને શરમ નથી,
કાયર ઘણે તુને કપીરે કપી,
પુત્રોત તારી તેને પ્યારે થું થું કહે;

નદી નિરવળ જરા મનમાં લહે.
 પ્યારી કેતાં હમ તારી કેમ ના વટે,
 પ્યારી કેતાં આયુષ તારું કેમ ન ખુટે;
 હમ તારીમરે ઉગે કંટક સાર,
 ધીઃક ધીઃક તારો જાળે જોળે અવતાર.
 બલે સુર્યોદય પશ્ચીમમાં થાએ,
 બલે કદી સમુદ્ર માળા-મેલીને જાએ;
 બલે કદી નક્ષત્ર સા પૃથ્વીમાં પડે.
 બલે કદી ચંદ્ર સુર્ય પૃથ્વીને અડે.
 સતી ક્ષત્રાણીરે તણી રાખીશ માં આશ;
 એથી ઘશેરે તારા છવનો વિનશ.
 ધર્મના પીતારે તું પુત્રીથી રેજે દુર;
 તાત મારા તુલ્ય તુંતો થા નહીં કુર.

પીતા તુલ્ય રાજા હું પણ તને વિનંતી કરીને કહું છું કે મને
 દેવે વધારે વખત ન છેડ હું સતીને જોમ ધારે છે કે મને જે જુએ
 મારા પવિત્ર નગરમાં હશે તે આંહી નહીં હોય, ના ના તે
 વિચારતો ખ્યાલ તારે સ્વમે પણ નજ લાગતો મારો પતીવ્રત જુ
 સ્મે! મારા મરણ પછી મારી એહમાં પણ ખળખળશે અને તારો
 અંત આવતાં સુધી તારો પીછો લેવા છોડશે નહીં.

સિદ્ધ—સહનસીલતા રાખ તું માનીશજ નહીં એમ મને
 ખાતરી છે કુળ નીકંદન કરનાર દેવી આજળે સ્વાદ, સીપાદ રાક-
 ખેં મારના પુત્રને લાવો. (સીપાદ જ્વલ છે.)

રાણીક—કસાઇ ! તું મને કુળ નીકંદન કરનારની હિપમા
 આપે છે? શું મારા નીરોધ પુત્રોનાં શમે! મારી તજર આગળ
 પડતાં જોઇ મારો સતી ધર્મ ચુકું ના, ના જો તો તુજ મારા કુળ
 નીકંદન કરનાર પાપી અને તેજ પાપે તારું કુળ નીકંદન થશેજ.

(માણેરો બંધીયાનની તોલમાં દાખલ ગાય છે.)

માણેરો—વાહાલી માતા !!! મારા સર્મવત્સી પીતા !!!

રાણીક—કુળદીપક પુત્ર. (રાણીકદેવી, પોતાના ગળા સાથે
 પોતાના વાહાલા પુત્રને જોડી દે છે અને સ્તનપયથી પોતાના પુત્રને
 નવરાવી દે છે.)

સિદ્ધ—(ખુલા ખડગથી, પોતાની મમતાળુ માતાને કંહલી
 મન દઈ રડતા પુત્રને જોઈથી ખેંચી તેને મારી નાંખવા જ્વલ છે ત્યાં)

રાણીક—(ગળગળે સાને) એ નીરખપરાધો પશુને (હસકા ખાતી) વધ હત્યારાની પેડે કરવા (હસકા ખાતી બંધ છે મારા કટકે ઢટકા કર પ્રથમ મારા હાથ કાપી જો આંખ ફેડી જો, (હસકા બંધી) કાન કાપ મારી દરેક આંગળીમાંથી કુવતા નખ છોટ અને મને રીખાવીને મારી પરિક્ષા લે કે મારા પ્યાર મારા શત્રુની તરફ છે કે હો જો છે).

માણેરા—માતા મારા છેલા પ્રજ્ઞામ મારી હેતાણુ માતા મારી મમતાણુ મા તેં માગ વિપર કરેલા વિપકારનો કીચીત માત્ર પશુ ગદ્ગે ન આપતાં અને પીતાજના વંશનો નશ કરતો હું મારા પીતાને મળવા જઈ છું માતા મારાથી કંઈ માતું બહિતેમાં ન્યુનતા રહી હોય મારી વીવેકા માતા મારી તરફથી તુંને કંઈ કડવાં વચન કેવલાં હોય તેની ક્ષમા કરજો માતા માતા (ખોડવા બંધ છે લાં).

રાણીક— ગિનિ.

પ્રીય પુત્ર માણેરા, કવો જાતિ કદી નહીં ડરીયે.

મરતાં કંઠી વારે, ઇશ વીના નહીં મા મુખથી કહીયે.

રાણીકદેરી—આશિવહુ રા દેસો કહેજો શામને એ રાગ.

માણેરા તું રો માં પુત્રજ માહરા,

ફળમાં કાણું લાગે કલંકજો.

માણેરા.

મરતાં વાલા માને ન સંભારીએ;

એવા આપણા સખ્યા વીધીએ લેખજો,

કામ નથી તારે શીખામણ શું દઉં,

અમર રાખવું પુત્રજ આપણે નામજો.

માણેરા.

દુજ માતાનું સિપણ આમ સચવાવત,

દેવર ફેડીલા આવે હો લાં કામજો,

રોષ રોષ રાતી આંખડીઓ કાં કરે;

છાતી મારી ફાટે છેલીવારજો.

માણેરા.

ચાપીમ થા મુજે મોઢે સમશેરને,

મમેરીને ક્યા ન આવે તલવારજો.

જેટા તારો બાપ મને તો સાંભરે,

નથી રાખવું અહીંયાં એનું નામજો.

માણેરા.

શુચીર થઈ તે ધરમ તેનો સાચવો,

જુજ પછગાડે મરું કહી પ્રાણજો,

તુથી નાનો આવ્યો તે કામમાં;

તુંતો કેમ ગભરાએ મારા પ્રાણને.

માણેરાં

એતો એક સંજ બોલ્યો નથી;

બૂઝા તુંતો એથી મોટો બાઈને.

માણેરાં

સોરઠો.

ખાળેરાં તું મરોય મંકર રાતી આંસઢી;

કુલમાંય લાગે સ્વોઈ, મરતાં મા ન સંભારીયે.

જમણીરે ભાંગી વાંચ ઢાલી ન છોડીયે;

મરતાં રાત્રેગાર જીવ જુવો ન જોડીયે.

માણેરાં—માતૃશ્રી હું મરવાને ડરતો નથી પરંતુ આ માતૃશ્રી શ્રીધરાજ ગને બાંધીવાન કરી મારે છે ગરે ! એક જોરાવર સોઈને શ્રીધરામાં પુર્યા પછીથી તેનો નાથ કરે છે શ્રીધરાજ જિવો બાળવાન રાજ્ય કદતે મારા એકલા સાથે યુધમાં ઉતરી મારા હાથ જોત અને પછી હું મરતો તો મારું દીવ સ્વર્ગમાં પણ સતેષ માનતો પણ શ્રીધરાજ જિવો ચંડાલ યુજરાતનો મહીપતી એક બાયલા અને હીચકારાની માફક ફૂલ કરે છે.

માર માર તરવાર—એ રાગ.

માર માર શ્રીધરાજ ઉભો જુએછે શું (૨) જુએછે જુએછે જુએછે શું
શુરે કશું બાંધ્યો છે મુજને, નહોતર કોનો જીવેરે શું, માર.
મારા પીતાને તેજ માર્યા છે મારે તુજને મારેરે હું, માર.
દુનીયામાં તો એમ કેવાસે, બાંધ્યાને માણેરાં માર્યેરે શું, માર.
લક્ષ અગતારને કામો કર્યાં શું, જેતરી સર્વે માર્યેરે શું, માર.
મરીશ્યમાં તો એમ બાઈયું છે, ક્રમો બોરાં કરેરે તું, માર.
હવે લક્ષને તું હમણાં જાને, નહોતર તુજને મારેરે હું, માર.
જુએ પાડે છે આ દેવગ્રીથી, મરને જુડે હાથેરે તું, માર.
હાલો બાળક બીવશવે છે, તેમાં તાર શુરવીર શું, માર.
બધા મારાને તેજ માર્યા છે, ને વળી મુજને મારેરે તું, માર.
મરાર સામે કહ્યું તુને, તરકે જુડે પડીશ તું, માર.
માને સમશેર મારા હાથમાં, તે થરી પ્રાણ કાઢુરે હું, માર.

એ બોલવા જાયછે ત્યાં શ્રીધરાજ પોતાની તરવારથી તેવું માથું કાપી નાંખે છે.

રાણીક—અરે માતૃશ્રી મારા એક પુત્રની પણ તને દયા ન આવી

અરેતે નીરદોશના બોલનાથી પથર મળી આવે તો તારી વચ્ચે છાતીમાં
દયાનો એક પથ્થુ અંકુર ન છુટ્યો (મુસ્તમામાં) પાંચી નીચ,
મારા બે પુત્રો અને પત્નીનો નાશ કરી મને એકલી કરી તું તારી
મનોવૃત્તીમાં સદૃશ થઈશ ચંડાળ લાવ મારા પવિત્ર પતીનું શય.

સોરઠો.

પાયળને પરહતે, કહો તો કુવા ખરાવીયે;

માળેરો મરતે શરીરે સંરણા વહે.

(રાષ્ટ્રીકદેવી લાલ આંખે અને ધન્યતે શરીરે)

રાગ જીવો જીવો વીંચે લીડી હાથ.

બસ બસ થઈ હવે બહુ, ક્ષત્રાણી સત નહીં મુકેરે;

જમ જોશે દાખલો સહુ, સતી શીર નહીં મુકેરે.

તારા કૃત્યમાં નહીં ક્યાશ,

ક્ષત્રાણી.

તુજ નીચકૃત્ય સર્વે આસ,

સતી.

લાવ પવિત્ર પતીનું શય,

ક્ષત્રાણી.

થાવું સતી જોતાં જમ,

સતી.

નહીંતર જાણી કર હું ખાખ,

સતી.

છેવટમાં કહુ નીરધાર,

ક્ષત્રાણી.

તું વાંઝીયો મરજો સાર,

સતી.

તુજ રાજ થશે પાયમાલ,

ક્ષત્રાણી.

તું મરજો છુટે હાથ,

સતી.

દુષ્ટ લાવ મારા પતીત્ર પતીનું શય બસ હવે બહુ થઈ

મારા શરીરમાં રહે રમ સત ચડયું છે વીગાત મને અને મારા

પતીને લેવા આવે છે તે જો મારા પ્રીયતમની સાથે જવા દુષ્ટ મ

ને મોડું થાય છે. તારા રોકનાથી હું રોકાઈશ નહીં એમ તું નીચે

જાણુજો. મને મારા પ્રાણનાથ બોલાવે છે પ્રાણપતી હું આવી

આવી, ચંડાલના રાજત જલદી કર

સોરઠો

વાયો વાયુ સવાય, વાયે વેલુ પરજઝે;

કબો ત્યાં સીધરાજ, સત જોવા સોરઠીયાણીનું

સોરઠો.

મારુ પાદશ દેશ, પાણી વીના પુરા ભરે;

સરસો સોરઠ દેશ સાવજડા સેજક પીયે.

સોરઠો.

વાઝુ પાટણ દેશ, જીસે પટોઢા નીપજે,
સરસો સોરઠ દેશ, લાલેખી મલે લોવઢી.

સોરઠો.

ઘાયે ફરકે મુહઢી, રયણ જવુકે દંત;
જુવો પટોઢા ઘાઢીયો લોવઢી વાઢીનો કંથ.

સોરઠો.

જે સાંચે સોરઠ ઘડયો, ઘડીયો રાલેંગાર;
તે સાંચા ભાગી ગયા, જાતો રહો લુહાર.

સોરઠો.

બારુ મેહેર વઢવાળ, ભાગેલે ભોગાવો વહે
ભોગવતો રલેંગાર, મોમવ ભોગાવા ઘણી.

સિધ—(હાથ જોડી) ક્ષમા કરો અને ચલો મારી સાથ.

મવેશ < મો.

સ્થળ—ભોગાવાના કાંઠા ઉપરની વિશાળ જગ્યા.

પાત્ર—ત્રિવિધ શાળ દત્તાત્રી સ્ત્રી પુરુષો.

(રાણકદેવી ધોળા વજ્ર પેઢેરી ખીચળ કાઢી કેશ ધુગા મુકી)

ચીલા પાસે પોતાના પતીનું શયન ખોળામાં લઈ ગુરૂ ગીર-
તારીની પ્રાર્થના કરે છે.

(રાગ દિનજાણિ દયા આણિ.)

માતા પુત્રી મને જાણી સાચી મુખ આપોરે;

કષ્ટ રૂઢયતા તમે કાપો, માતા.

જોગમાયા માયા સાચી છે તારી;

માહારી જાજ તારે હાથ માતા કાપો ઉતારોરે;

કષ્ટ રૂઢયતા તમે કાપો, માતા.

આવુધુ જાની તારીજ પાસે.

માત્રે ન્યાય મારો પુનઃ પાપ તમે આપોરે;

કદ રદ્યના તમે કાપો. માતા.

પતીવ્રત કાનસુ થાએ છે માનસુ.

તારસુ થાએ તમે માતા હાથ શીર યાગોરે;

કદ રદ્યના તમે કાપો. માતા.

સિદ્ધ—(પગે પડી) હે માતૃશ્રી મારા કામાંધપણમાં માન રેખા જે કંઈ અતીચારી કૃત્ય થયું છે તેથી મને ક્ષમા દેશો.

રાણિક—જા તારી ગાદી ધણા વરસ ટકશે તું મારી પાદ-ગીરી માટે આ જગેએ એક દેવળ બંધાવજો અને છેલ્લે તુને એ-ટકો (આપ આપું છું કે તેં મારા જે ગાળાકોને વધ વાતકી રીતે કયો છે તેથી તું આંતે પુત્ર વીનાનો મરજો.

રાણિકેવી એટલું બોલી સૂર્યનારાયણ સામે હાથ જોડી સ્તુતી કરેછે.

(દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું)

(ડસકાં બરતી)

જગતનારે પ્રભુ આગ, પડીછું હું ચરણ તારા;

કૃતી તારી કળે નહી કોઈ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૧

દીકું છે દૂખ અતીશે આજ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૨

કરી આંતે તેં મારી સાંચ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૩

દણસા જે પુત્ર પ્યારાને, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૪

પતી પ્યારાના થયા જે હાલ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૫

કરી જે હાલ મુજને તેં, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૬

રાણી છે હાજ પ્રભુ તેં આજ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૭

માયુંછું હુંજ તારી પાસ રાણીને રાખ્ય રાહબેંગાર. ૮

બનેબન અમને રાખજો સાથ હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૯

સિદ્ધ—સતીત્વપણાનું ખરું ભુશણ જે તમે ધારણ કરતાં હો તે વગર અગ્નીથી બળો.

(રાણીકેવીના જમણા પગના અંગોઠામાંથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે અને ક્ષણવારમાં ચીતા પ્રદિપ્ત થાએ છે.

લોકોના સસુદાય—જય અંબે, જય અંબે અંબે માતકી જય.

(ગીતાની ગ્રામ અને જયના પોકાર વચ્ચે પડદાનો ઓટ પડે છે.)

અંક ૨ નો સમાપ્ત.

સર્વે પાત્રો સાથે.

રાગ સનય સખીરી રૂઠા ગયા.

યથા શક્તિ આ ખેત્ર બળંબો, અલ્પમતીયો છે રચીયો;
જન મનરંજન કરવા આજે, તન મન ધનથી આદરીયો.
બેત.

ઓ કેળવણી સારી ખરી હીતકારી, હમેશાં મુકારે, ચાલ તેતો નહારી;
સતી નારી કેર, ચરીત્રજે પવીત્ર, નજરે જોયું આજે ખડૂ તેજ ચીત્ર.
ચાલ.

નજરે જોયું નારી ચરીત્ર, સુંદરે સારું હીતકારી;
વિદ્યાવંન ગુણવંત બણેલી, હમેશ થાજે સૌ નારી.
કુચાલ કેરાં ફળ ભોગવ્યાં, સીધસજ જે આ'રાજા;
દારજો તો દાટજ વાળ્યો, કોઈની નવ રાખી માળ.
બેત.

ભુત્ર ચુક અમારી નજરે પડીજે,
કૃપા કરી ને માફ કરીજે;
હમેશાં આશ્રય આપજો એજ આ,
તરફ તમારી માટે માગીએ આજ માફ.

ચાલ.

ભુત્ર ચુક મનમાં નવ આણી, સાર ગ્રહો સાજન તમે;
હથી ખુશીથી ઘેર પધારો, દરજન દેજો આવે સમે.

ભાપણો સાથે મોટા નાટકો.

— નાટકો —

	કિં. રૂ. આ.	દરખાસ
કલંકના નાટક	૦-૬	૦-૦૧
આર્ય જ્ઞાન લાલના યતો સુધારો	૦-૮	૦-૨
બોળી વીધા હુબહુશક	૦-૪	૦-૦૧
મગજનો નાટક	૦-૮	૦-૧
લલિત મલ જોડો	૦-૮	૦-૧
નામકદેવો	૦-૬	૦-૧
પ્રથુરાજ ચોડાન	૦-૮	૦-૨
ચીત્રશેન ચંદ્રાકા	૦-૬	૦-૧
ચંદન મલઆગરી	૦-૬	૦-૦૧
મુગે પાંડે કલુમપ્રીયા	૦-૦	૦-૪
સંજીવ લીલા પચાકી	૦-૬	૦-૦૧
રશિક વીળા	૦-૬	૦-૦૧
મંદ્રદાસ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીવીક્રમ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીચારાજ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીજોઈત (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ચાંપરાજ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
કરુણાવીર્ય અથવા શુરવીર આલોસીંગ		૦
છપાય છે.	૦-૮	૦-૧
ચાગીર જોપીર દ	૦-૮	૦-૧
સાગર નામુના	૦-૮	૦-૦૧
સુબોધચંદ્ર	૦-૨	૦-૦૧

ખત્રી પુરષોત્તમ મુલનાંદ કે, ત્રીજો ભોમવાડો
મુબઈ.

મહાદેવ રામચંદ્ર બગુપ્ત બુકસેલર.

૧૪૬ દરવાજો-અમદાવાદ.

